

УДК

УКПП

№ держреєстрації

Інв. №

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Запорізька політехніка»

69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64; тел./факс (061)224-42-36

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з НР та МД ЗНТУ

д-р техн. наук, проф.

_____ В.В. Наумик

„__” _____ 2021 р.

М.П.

ЗВІТ

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

**ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УКРАЇНІ
(остаточний)**

Шифр роботи 012018

Керівник НДР

зав. кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права

д-р юрид. наук, професор

Р. М. Максакова

Керівник НДР

д-р юрид. наук, професор

Р. М. Максакова

Нормоконтроль

О. І. Надієнко

2021

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР

зав. кафедри КАТП

докт. юрид. наук, професор

Р. М. Максакова

(вступ, висновки)

проф. кафедри КАТП

докт. юрид. наук, професор

С. К. Бостан

(вступ, розділ 3)

проф. кафедри КАТП

докт. юрид. наук, професор

В. М. Пальченкова

(розділ 1)

доц. кафедри КАТП

канд. юрид. наук, доцент

Г. О. Саміло

(розділ 1, 2)

доц. кафедри КАТП

канд. юрид. наук, доцент

А. П. Купін

(розділ 1, 3)

доц. кафедри КАТП

канд. юрид. наук, доцент

Л. В. Баєва

(розділ 2)

доц. кафедри КАТП

канд. політ. наук

Г. М. Буканов

(розділ 2)

доц. кафедри КАТП

канд. юрид. наук, доцент

М. Л. Смолярова

(розділ 3)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 149 с., 1 додаток, 48 джерел.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ДЕРЖАВА, ПРАВО,
ПРАВОВА СИСТЕМА, ПРАВОВА ПОЛІТИКА, ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА,
ПРАВОВА РЕФОРМА

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі вдосконалення державно-правового розвитку та функціонування держави і права в Україні.

Метою роботи є розробка теоретико-правових та історико-правових засад функціонування держави та права в Україні, застосування зарубіжного досвіду функціонування держави та права в Україні, визначення проблем та перспектив вдосконалення функціонування держави та права в Україні.

Методологічну основу дослідження становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних юридичних методів.

Вдосконалення функціонування держави та права в Україні та у сучасному демократичному світі пов'язано із формуванням інститутів громадянського суспільства, організацією місцевого самоврядування, розвитком структур правової держави та проведенням правових реформ. Здійснення ефективної правової політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з визначальних умов його подальшого демократичного реформування, зміцнення в країні інститутів правової держави, конкурентоспроможної ринкової економіки, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Досліджено генезу державно-правових розвитку України та розроблено теоретико-правові засади функціонування держави та права в Україні; вивчений зарубіжний досвід функціонування держави та права та запропоновані можливі шляхи його застосування в Україні; методологічно обґрунтовані та визначені перспективи вдосконалення функціонування держави та права в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1 Розробка теоретико-правових та історико-правових засад функціонування держави та права в Україні.....	9
2 Вивчення зарубіжного досвіду функціонування держави та права та запропонування можливих шляхів його застосування в Україні.....	23
3 Методологічне обґрунтування та визначення перспектив вдосконалення функціонування держави та права в Україні	69
ВИСНОВКИ.....	107
Перелік посилань.....	115
Додаток А. Список публікацій, одержаних у результаті виконання роботи.....	121

ВСТУП

Вдосконалення функціонування держави та права в Україні та у сучасному демократичному світі пов'язано із формуванням інститутів громадянського суспільства, організацією місцевого самоврядування, розвитком структур правової держави та проведенням правових реформ. Здійснення ефективної правової політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з визначальних умов його подальшого демократичного реформування, зміцнення в країні інститутів правової держави, конкурентоспроможної ринкової економіки, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Сучасний стан розбудови державності в Україні пов'язується з посиленням ролі інтелектуального потенціалу суспільства, що стає визначальною рушійною силою у процесі розбудови економічної, політичної та правової сфери життєдіяльності суспільства. Процес функціонування державно-правових інституцій в Україні знаходиться в умовах трансформації багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Це пояснюється поглибленням світових тенденцій глобалізації та міжнародної інтеграції, з одного боку, та внутрішніми національними особливостями становлення політичних і економічних традицій розвитку держави – з іншого. Протягом майже 30 років Україна намагається побудувати соціальну та правову державу. Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) та Конституція України (1996 р.) заклали основні принципи розбудови такої держави.

Роль правової політики у країнах пострадянського простору, які переживають складний перехідний період, невпинно зростає, що є результатом впливу низки чинників. По-перше, ця політика спрямована на упорядкування правової сфери, яка своїм юридичним інструментарієм здатна оптимізувати економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші відносини. Як свідчить практика, ефективність регулювання найбільш складних і важливих суспільних відносин значно зростає, якщо воно здійснюється засобами правової політики,

оскільки передбачає цілеспрямовану діяльність на основі науково обґрунтованих механізмів, засобів і принципів із досягнення стратегічних цілей і тактичних завдань держави та суспільства (і навпаки, це максимально виключає спонтанність, непередбачуваність, будь-які відхилення від визначених цілей). По-друге, формування правової політики є об'єктивною реакцією держави на потреби внутрішнього узгодження та упорядкування потоків юридичної інформації, що містяться у різних правових актах і мають стійку тенденцію до підсилення. Як відомо, відсутність належного реагування з боку держави за таких умов призводить до вкрай негативних наслідків, передусім до зростання юридичної безграмотності населення. По-третє, актуалізація проблеми правової політики зумовлюється безпрецедентним підсиленням управлінської функції права, підвищенням ролі та значущості праворозуміння та правосвідомості, розширенням договірних засад правового регулювання, гострою потребою в координації та керованості з боку владних структур, іншими процесами, що відбуваються у вітчизняному правовому просторі.

Ще один чинник – необхідність забезпечення становлення демократичного правопорядку в країні, протиставлення високому рівню криміналізації суспільства, подальшому зростанню організованої злочинності та корупції послідовну програму юридичних дій, втілених у системній правовій політиці держави.

У сучасних умовах, коли вже ні в кого не викликає сумнівів потреба у децентралізації багатьох функцій державної влади, розвитку місцевого самоврядування, стає цілком очевидно, що результативне упорядкування правових і пов'язаних із ними інших відносин на регіональному рівні можливе лише у межах правової політики. Вона здатна ефективно регулювати міжнаціональні відносини, особливо в регіонах, де тісно переплітаються та взаємодіють інтереси багатьох націй, народностей, окремих груп населення і час від часу виникають протиріччя та конфлікти.

Відомо, що правова система будь-якої держави являє собою той її стрижень, що забезпечує стабільність і прогнозованість функціонування та розвитку

нормативно-правового регулювання взаємовідносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Правова система на загал складається з декількох компонентів, що перебувають у постійній взаємодії, є взаємозалежними та повинні узгоджуватись один з одним. Такими її елементами є: а) законодавча і нормативно-правова база (праве поле); б) система органів правосуддя (адвокатура, суд, прокуратура); в) органи забезпечення правопорядку (традиційна назва — правоохоронні органи). Названі елементи мають діяти як часовий механізм, щоб забезпечувати сталість та надійність функціонування правової системи держави – в цілому. Сталість правової системи держави, як свідчить світовий досвід найбільш розвинутих демократичних країн Європи і США, безпосередньо залежить від рівня правової культури та правової свідомості більшості членів суспільства, політичної культури і моральної зрілості політичних еліт, професійної відповідальності державних службовців і правників (адвокатів, суддів, прокурорів, нотаріусів), а також небайдужого ставлення питомої частини суспільства до належного функціонування цієї системи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі вдосконалення державно-правового розвитку та функціонування держави і права в Україні.

Предметом дослідження є історико-правові засади, зарубіжний досвід та перспективи вдосконалення функціонування держави та права в Україні.

Методологічну основу звіту становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання державно-правових явищ і процесів, що забезпечило об'єктивний аналіз досліджуваного предмета та достовірність отриманих результатів і висновків.

Дослідження спирається на матеріалістичне розуміння держави та правової системи як закономірний результат історичного розвитку суспільства. Діалектичний метод пізнання, що ґрунтується на гносеологічних можливостях законів і категорій діалектики, використано для дослідження доктринальних і нормативних джерел, державно-правового розвитку України як об'єктивної соціальної дійсності, яка пов'язана з іншими соціальними явищами політичного,

економічного, соціокультурного та іншого характеру, та яка постійно еволюціонує під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч разом з розвитком людської цивілізації. Логічний метод, який включає в себе аналіз, синтез, індукцію і дедукцію, дозволив провести змістовний аналіз юридичних конструкцій норм, в яких закріплені засади та напрями вдосконалення державно-правового розвитку України. Системний метод, як один з основних методів упорядкування законодавства, дозволив дослідити конституційно-правове регулювання досліджуваної проблеми, сприяв комплексному дослідженню проблеми організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Методи правового моделювання і прогнозування надали можливість на основі врахування досвіду сучасної практики європейських держав і чинників, які впливають на розвиток їх законодавства, змоделювати та запропонувати науково обґрунтовані конкретні пропозиції, що спрямовані на визначення перспектив вдосконалення функціонування держави і права в Україні. Порівняльно-правовий метод надав змогу дослідити, співставити та узагальнити позитивний зарубіжний досвід функціонування держави та права, запропонувати можливі шляхи його застосування в Україні, дозволив шляхом їх порівняння виявити схожі ознаки та відмінності між ними, встановити найбільш досконалі правові формулювання положень правових норм.

Перелік назв проміжних звітів:

- а) теоретико-правові та історико-правові засади функціонування держави та права в Україні;
- б) застосування зарубіжного досвіду функціонування держави та права в Україні;
- в) проблеми та перспективи вдосконалення функціонування держави та права в Україні.

**1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УКРАЇНІ.
ДОСЛІДИТИ ГЕНЕЗУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА
РОЗРОБИТИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УКРАЇНІ**

Соціальна, правова держава є результатом генези громадянського суспільства. Громадянське суспільство формує соціальну, правову державу, яка є відносно незалежною від суспільства системою. Громадянське суспільство створює культурний простір для розвитку свободи громадян, на його основі формується правосвідомість та розвивається правова культура, яка має закласти фундаментальні підвалини для утвердження принципів побудови ефективної держави. Українська держава у такому своєму прагненні повинна орієнтуватися на інтереси громадянського суспільства, пам'ятаючи, що конфронтація інтересів держави і громадянського суспільства є показником неефективності державного управління і самого механізму розбудови держави, а відтак про відповідні її показники ефективності не може бути і мови.

Відтак, важливим атрибутом побудови ефективної держави в Україні є пострадянське суспільство (суспільство перехідного типу), яке ще не можна вважати повністю громадянським, оскільки воно ще перебуває в умовах формування. На сьогодні все одно ще немає належних підстав стверджувати про самодостатні ознаки громадянського суспільства в Україні, радше маємо залишки того, що сформувався в епоху Майдану, це навіть не ознаки, а якісь кволі паростки, які ще не здобули належної соціальної генези, а тому не можуть створити фундаментальну основу побудови ефективної держави.

З огляду на це, на сьогодні Україна має стати країною, в якій громадянське суспільство було б органічною основою, що чітко синхронізувалося б із структурою з ментальності населення. На це є кілька причин, основна – та, що Україна поки що залишається експериментальною державою, “сьогодні її можна

назвати полігоном, який вміщує в собі все антагоністичне, немає пріоритету Людини ні в чому, найгірше – що левову частку населення становлять пересічні громадяни, життєвий простір і порядок денний яких становить дорога з дому, на роботу і в супермаркет. Не може зростати громадянське суспільство в країні, де обиватель не виявляє потуг бути Громадянином, вливати в себе не утилітарні, а глибокі духовні, культурні, соціальні та правові цінності, які творять ідентичність [47, с. 15]. Саме тому розбудова громадянського суспільства та соціальної, правової держави для України мають стати її стратегічною метою, особливого значення це набуває на шляху просування України у європейській та світовий простір, наближення до європейських стандартів демократії.

Таким чином, правову систему сучасної України, яка за роки своєї незалежності зараз перебуває на піку інтеграційних світових процесів, можна охарактеризувати як систему перехідного періоду. Основною особливістю такого стану є інтенсифікація процесів адаптації національного права до європейського права та права Європейського Союзу. Але для того, щоб вітчизняна правова система відповідала сучасним викликам, щоб вона була в змозі задовольнити потреби усіх суб'єктів правовідносини, необхідно спрямувати весь національний інтелектуальний потенціал на створення концептуальних засад розвитку правової системи перехідного періоду, вироблення практичних рекомендації щодо підвищення ефективності правового регулювання в сучасному українському суспільстві.

Перед світовою спільнотою, людством у цілому, сьогодні на якісно новому рівні постали питання стратегії вибору шляхів подальшого розвитку. Гострота проблеми підсилюється як відомими в історії аргументами, так і новими глобальними викликами в сфері інформації, екології, ресурсного забезпечення тощо. Не втрачають свого значення і глобальні та регіональні етносоціальні аспекти розвитку. Це засвідчують процеси самовизначення націй в усьому світі, у тому числі на «старому» європейському континенті. Для України, яка черговий раз в історії намагається утвердити свою національну державність і суверенітет, ця проблема набула виняткової актуальності. Питання вибору нею курсу на

євроінтеграцію стало предметом гострої політичної протидії зовнішніх сил, які ведуть курс на розкол українського суспільства і, по суті, втрату нею позицій суверенної державності. Протидія цим зусиллям вимагає як наукового аналізу закономірностей сучасного розвитку, так і послідовної роз'яснювальної роботи на усіх рівнях суспільства.

Наявна література із зазначеної проблеми – надзвичайно широка. Привертає до себе увагу те, що на рівні наукового аналізу, монографічних досліджень, курс на євроінтеграцію України не зустрічає відкритої протидії. В них ми можемо зустріти хіба що певні застереження, які вимагають врахування. Однак на рівні пропагандистських заяв окремих «політиків» суспільство натикається на вульгаризм в оцінці цих процесів, позбавлений всяких аргументів, розрахований на живучість стереотипів, сформованих у суспільній свідомості радянською епохою про натовські та відповідно європейські загрози.

Інтеграція – магістральний напрям розвитку європейського континенту, який в третьому тисячолітті визначить ситуацію як в самій Європі, так і її місце в світі. Звідси стратегічна мета України – інтеграція до європейських структур як єдино можливий спосіб реалізації її національних інтересів, побудови економічно розвинутої демократичної держави, зміцнення її позицій у світі.

Цей новий період в історії української державності започаткований здобуттям її незалежності, завдяки чому Україна отримала можливість безпосереднього спілкування з іншими державами, стала суб'єктом міжнародного життя, включила-ся в глобальні процеси. Але їх реалізація не є автоматичним процесом. Його основи закладаються з вибору пріоритетів в сучасних світових інтеграційних процесах як важливої передумови визначення політико-соціальної та економічної стратегії перспектив національного розвитку. В ній – віддзеркалення глобальних, загальнонаціональних та регіональних проблем. За суттю це проблема вибору стратегії цивілізаційного вектору соціально-економічного, політичного і культурного розвитку суспільства, оскільки Україна за всю свою історію, у тому числі й на етапі своєї сучасної державності, з вибором власного цивілізаційного вектору так і не змогла

чітко визначитись і перебуває на роздоріжжі, яке розриває її політичне тіло. Тому сьогодні цю проблему всіляко експлуатують усі політичні сили. Проблема часто набуває такого рівня гостроти, яка здатна поставити на карту саму проблему цілісності та існування української державності. Благо, що таку гостроту проблемі надають інтереси окремих олігархічних кланів, а не національні інтереси українського суспільства. В іншому випадку гостро стояло б питання не практики, але самої ідеї суверенної державності України.

Для утвердження і захисту національних інтересів Європейський Союз, НАТО і СОТ потрібні Україні. Бо тільки в цих умовах вона може мінімізувати виклики тих зовнішніх небезпек своїй державності і суверенітету, про які країни пострадянського простору, які інтегрувалися в євроатлантичні структури, уже навіть перестали думати. При цьому слід начисто відкинути спекуляції тих політичних сил, які в цьому процесі бачать протиставлення України Росії чи навіть країнам інших регіонів світу. На щастя, у соціальному середовищі українського суспільства дедалі більше утверджується розуміння цієї реальності, і в найближчій перспективі воно має шанси на повне торжество.

Нинішню ситуацію в Україні у контексті сприйняття чи несприйняття ідеї і практики євроінтеграції не можна оцінювати прямолінійно. Інтелектуальна еліта суспільства, як мінімум, мала б враховувати такі фактори. Перший – українська політична нація перебуває в процесі становлення. Другий – історично цей процес запізнілий, що значно ускладнює її формування. Третій – на цьому шляху вирішується і складна проблема пошуку моделі національної самоідентичності. Четвертий – традиційні світоглядні і політичні стереотипи мислення дроблять український соціум і навіть породжують його внутрішню конфронтацію. Останнє вміло використовують внутрішні політичні сили не без впливу потужних зовнішніх факторів. П'ятий – судження соціуму про євроінтеграцію та зв'язані з нею процеси частіше базується на застарілих стереотипах мислення та емоціях. Шостий – необхідність виробляти погляд на євроінтеграцію чи на інший цивілізаційний вектор як на проблему пошуку шляху піднесення та утвердження нової якості життя, що відповідає сучасним

уявленням про суспільний прогрес, а не розпалювати протиставлення векторів добра і зла.

Можна висловити думку, що відповіді на ці питання роз'єднують український соціум руками українського політикума. Очевидно, це є наслідком розколу, а точніше, розпорошеності української інтелектуальної еліти, її духовної дезорієнтації, і в певній мірі перетворення її в служницю олігархічних політичних кланів. Цей етап наступив з набуттям Україною сучасного так званого державного суверенітету, в умовах якого Україна, не визначивши свого стратегічного цивілізаційного вибору, продовжує залишатися розмінною монетою у геополітичній грі основних центрів сучасної світової політики... А між тим критеріями, що визначають пріоритети вибору інтеграційного вектору, повинні виступати цивілізаційні цінності, рівень і якість життя. Тільки ці цілі можуть відповідати справжнім національним інтересам. А сьогодні їх зміст доповнюється третім поколінням прав людини і громадянина – правом на мирне, безпечне життя та здорове екологічне середовище.

Торкаючись нинішньої проблематики стратегічних пріоритетів України у співробітництві з Європою, варто вказати на орієнтири цього курсу.

Державно-політичний. Весь пострадянський період в українській зовнішній політиці був практично курсом так званої «багатовекторності», яка практично завела наше суспільство в тупик. Сьогоднішня спроба визначитися в цьому на державному рівні трохи змістила акценти, але не змінила курсу. Він вимагає достатнього політичного і правового закріплення. Тому говорити про курс України на євроінтеграцію, навіть з урахуванням певних політичних декларативних заяв, недостатньо серйозно. СНД на Сході – не магніт, а реальна політична і економічна сила, підсилювана вагомими політичними важелями..

Політико-правовий вимір (орієнтир). Одне з найбільших надбань Європи – система суспільних відносин, заснована на пріоритеті права і Закону. Декларуючи своє прагнення інтегруватися в Європу, Україна бере на себе зобов'язання привести у відповідність до європейської власну правову базу. Мова при цьому йде про правову базу, яка довела свою ефективність і визнається

такою, що відповідає інтересам та прагненням українського суспільства, конституційним орієнтирам утвердження демократичного суспільства в Україні. На цьому шляху дещо зроблено, але це тільки боязкі кроки, не підкріплені механізмами реалізації. Можна говорити про наявність не правової бази, а правових декларацій. Взяти для прикладу Болонську систему. Вона є комплексним явищем, вимагає врахування інтересів як майбутніх спеціалістів, так і тих, хто їх сьогодні готує. Ми ж відчуваємо поки, що для професорсько-викладацького складу – це тільки нагайка, якою шмагають коня, що тягне і без того важкого воза.

Економічний орієнтир. Його основу утворює могутня і стабільна економіка. Це ключова характеристика нової Європи. Це означає, що європейська інтеграція вимагає від України нарощування потужностей власної економіки, виробництва конкурентоспроможної продукції, розширення умов для залучення зовнішніх інвестицій. Ця проблема тісно пов'язана з політичною і правовою стабільністю, з необхідністю подолання психології правового нігілізму та волюнтаризму в управлінні всіма сферами суспільного життя і на усіх його рівнях. Можна сказати, що на цьому шляху є певні зрушення і позитивні тенденції. Закріпити їх і зробити незворотними – важлива політична і соціальна проблема. Приклад прикордонних регіонів, у тому числі Закарпаття, мав би послужити спонукаючим фактором. На жаль, правові рішення в цій сфері на державному рівні гальмують ці процеси.

Суспільний. Демократія, рівність можливостей, свобода слова, подолання правового нігілізму, реформа правової системи. Ці цінності європейського суспільства поділяються українським суспільством. Але їх повного розуміння поки що немає. Тому в цій сфері необхідна послідовна і копітка робота по піднесенню правової культури суспільства, утвердженню ролі права в його житті. На наше- глибоке переконання, саме прогрес у цій сфері є визначальним індикатором серйозності намірів європейського вибору України.

Своєрідним політичним феноменом в Україні виявилися результати президентських та парламентських виборів 2019 року, які засвідчили кардинальне

оновлення вищих органів державної влади. Нова влада намагається вирішувати найбільш болючі для українського суспільства політичні, соціальні, економічні та духовно-культурні проблеми, але її дії носять в цьому плані переважно тактичний характер. Виконання тих чи інших конкретних, короткострокових завдань є безумовно позитивним явищем в стабілізації досить складної політичної та соціально-економічної ситуації в країні, але в суспільстві, експертному середовищі та самій владі зростає «попит» на стратегічне бачення розвитку України. Певним показником усвідомлення владою необхідності розробки такого «довготривалого», перспективного бачення є підписаний Президентом України В. Зеленським Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [36], який базується на сімнадцяти «Цілях сталого розвитку», прийнятих ООН 25 вересня 2015 року [34].

Підтримуючи в цілому підхід на довготривалі планування суспільного життя в Україні, водночас вважаємо, що зазначені «Цілі ... для України» не дають комплексного бачення стратегічного розвитку України. Це пояснюється тим, що головні напрямки цієї стратегії, як підкреслено в вищезазначеному Указі Президента України, відображають «економічний, соціальний та екологічний виміри сталого розвитку України» [36], залишаючи за її межами політичний, «державний вимір». Тобто очевидною є потреба в розробці цілісної стратегії державного розвитку України, яка б спиралася не на політичну доцільність, а на міцну наукову основу. Слід визнати, однак, що ця проблема у вітчизняній науці розроблена досить слабо. Серед небагатьох публікації слід відзначити насамперед праці С. Дацюка, присвячені, як загальним проблемам стратегування, так і державного зокрема [21, с. 33].

Враховуючи наявну прогалину в дослідженні цієї проблеми, а також рекомендацію, що міститься у вищезазначеному Указі Президента України вченим, експертам, представникам громадських об'єднань аналізувати складені на основі цих «Цілей» прогнози і програми та «у разі необхідності вжити заходів щодо їх удосконалення», ми поставили собі за мету окреслити деякі концептуальні основи визначення стратегії державного розвитку України, погоджуючись з С. Дацюком, що

«якщо держава має стратегію, з ним і з його стратегією змушені рахуватися інші держави, якщо держава не має стратегії, вона знаходиться у фарватері чужої стратегії [21, с. 34].

Стратегія за своїм змістом поняття багатозначне. Спочатку вона «сприймалась» як «мистецтво ведення бою» – «військова стратегія», у подальшому «перейшла» у інші сфери людської діяльності. В сучасному світі стратегії бувають різні («корпоративна», «державна» і навіть «комп'ютерна»), але предметом нашої безпосередньої уваги є саме «державна стратегія», тобто рухливий соціальний договір, укладений на певний період державною владою з громадянами цієї держави [20, с. 109].

В формалізованому вигляді державна стратегія – це перспективне, обов'язково довготривале планування розвитку держави. Виникає питання: якою має бути тривалість стратегії. Наукова література не дає чіткого уявлення про «хронологічні рамки» стратегії, але наявна практика у цьому питанні містить деякі такі приклади. Зокрема, в 2017 році, в Китаї була визначена та відповідним чином затверджена стратегія розвитку держави до 2050 року, тобто на 33 роки [13, с. 3]. Стратегію досягнення вищезазначених «глобальних цілей сталого розвитку», затверджених ООН в 2015 році визначено до 2030 року – на 15 років. В тому ж році попереднім Президентом України П. Порошенком була затверджена «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», по суті на п'ять років [16]. Щодо часових меж останньої, які, на нашу думку, аж ніяк не підходять для стратегічного державного планування, то вони були визначені, по-перше, формальною прив'язкою до терміну президенства П. Порошенко, а по-друге, тим, що сам він та його оточення, по суті – бізнесмени, підготували не державну, а «корпоративну» стратегію (підприємства, компанії тощо), для якої такі межі в цілому допустимі.

Ще за кілька днів до інаугурації нового Президента України В. Зеленського, котра, як відомо, відбулася 21 травня 2019 року, ми зазначали небажаність «повторити в цьому плані помилку П. Порошенко», заклавши «в новій стратегії хронологічний період, що далеко виходить за межі його каденції» [6, с. 11]. Новому Президенту України в цьому плані треба віддати належне, адже

підписавши Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», він показав приклад більш довгострокового бачення розвитку України, ніж його попередник. Питання в іншому, в змістовному наповненні цієї стратегії, адже вона, будучи своєрідною «калькою» глобальних «Цілей сталого розвитку», визначених ООН в економічній, соціальній та екологічній сферах, не дає чіткого стратегічного бачення розвитку України в цілому як держави.

Не заперечуючи вищезазначену стратегію, водночас у України, вважаємо, є потреба в побудові своєї власної державної стратегії розвитку, де акценти були б розставлені дещо по-іншому. Визначальним у цьому плані має бути усвідомлення владною елітою, що така стратегія повинна будуватись на науковій основі. З огляду на це виникає питання, яка наука має слугувати фундаментом побудови такої стратегії? Логічно це мала би бути «наука про державу», іншими словами, «державознавство». Але оскільки не тільки в Україні, а й за рубежом такої єдиної інституціоналізованої науки немає, то цьому можуть допомогти інші науки, які досліджують різні аспекти держави. Серед них насамперед теорія держави і права – фундаментальна наукова дисципліна юриспруденції, яка, на нашу думку, має бути науковим базисом для вироблення стратегії державно-правового розвитку України в сучасних умовах. Це пояснюється зокрема тим, що можливості теорії держави і права у визначенні «довготривалості» стратегії зумовлені самим предметом цієї науки, яким є загальні державно-правові закономірності – об'єктивно і систематично повторювані взаємозв'язані між собою факти у сфері держави і права [7, с. 27], що визначають перспективну лінію розвитку цих явищ. Отже, спираючись на здобутки саме теоретико-правової науки можна побудувати, вважаємо, більш системну, чітку та зрозумілу стратегію державного розвитку.

Першим кроком в процесі визначення тієї чи іншої стратегії є об'єкт стратегування. Ним, в нашому випадку, є держава, котра як інститут управління суспільством, не може ефективно функціонувати без стратегії. Її наявність дає розуміння того, що відбувається, вона оцінює реальні перспективи поточної ситуації і наявні для досягнення поставлених цілей ресурси. Якщо державна політика дотримується заявленої стратегії, це породжує суспільну довіру до влади,

котра публічно оголошує певні соціальні цілі і домагається їх. Крім того, державна стратегія відкрито пропонує соціальні цінності, закладає основи соціальної єдності щодо тих чи інших цілей, і по суті конститує державу як єдину силу.

Проте для правильного визначення цієї стратегії необхідно чітко знати деякі визначальні характеристики держави, в нашому випадку сучасної української держави. Важливим у цьому плані є розуміння того, що Україна відноситься до держави перехідного типу – на думку Д. Моїсеєнко – «постсоціалістичної держави», перехідної держави нового, раніше не відомого, виду, яка усупереч марксистсько-ленінській теорії, здійснює своєрідний перехід у зворотному напрямку: від соціалістичного типу держави до «неокапіталістичної» держави на зразок розвинутих західноєвропейських і північноамериканських країн» [8, с. 79]. Тобто постсоціалістична держава Україна здійснює перехід від держави соціалістичного типу до демократичної, соціальної та правової держави західного зразку. Це корелює з закріпленою в першій статті Конституції України програмно-цільовою настановою на побудову такої держави та внесенням недавно в преамбулі Основного Закону норми про «незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [22]. Саме це, на нашу думку, має бути метою стратегії розвитку держави на певний період часу.

Якщо є мета, то наступним кроком має бути визначення хронологічного періоду та окремих етапів її просування до мети. З цього приводу С. Дацюк слушно зазначає, що «стратегія має чіткі часові рамки, вона операціоналізуєма, тобто може бути розбита на ряд цілей, які в свою чергу перетворені в набір конкретних завдань» [21, с. 35]. Це є важливим чинником, адже бачення довгострокової перспективи та планомірне виконання короткострокових та середньострокових задач є показником здатності цілого суспільства, його політичного керівництва не загрузнути на довгі роки в рішенні одних і тих же проблем, а домагатися поступальної динаміки соціального руху.

При визначенні часових меж цієї стратегії можна спиратись на теоретичні здобутки одного з провідних фахівців з проблеми перехідної держави – професора В. Сорокіна. Аналізуючи перехідні процеси у державах пострадянського

простору, він дійшов висновку, що «процес демонтажу інститутів старого конституційного ладу і будівництво нового зв'язаний зі зміною у цивільного населення звичних моделей поведінки і стереотипів масової свідомості. Очевидно, що подібна зміна в цілому здійснюється в межах життєдіяльності трьох поколінь громадян цього суспільства – старого, «проміжного» і нового, такого, що народилося в умовах нового конституційного ладу. Таким чином, мінімальний термін переходу – це тривалість життя трьох поколінь представників цього суспільства» [10, с. 86]. Тобто, якщо виходити з того, що часовий вимір одного покоління у середньому 20 років, то цей перехід має відбуватись близька 60 років.

Здавалося б такі часові межі занадто великі, але якщо цілі державної стратегії, на думку С. Дацюка, пов'язати не «з деякими примітивними діями – виживанням, поверненням боргів, поліпшенням життєвого рівня» тощо, а з тим, що вони відіграють сенсоутворювальну роль, обумовлюють життєві стратегії громадян, дозволяють їм будувати своє життя з вірою в завтрашній день, з орієнтацією на певну оголошену перспективу цієї держави» [21, с. 35], то для їх досягнення потрібно набагато більше часу. З цього, напевно, виходили китайці, які визначили свою стратегію розвитку до 2050 року.

Отже, державна стратегія має бути розрахована не на кілька років, а на десятиліття, упродовж яких має йти рух до головної, стратегічної мети. Її досягнення може бути здійснено за допомогою «операціоналізації» – розподілу об'єкта стратегування на низку «підоб'єктів», які мають у цьому процесі більш конкретні короткострокові або середньострокові цілі, які досягаються через виконання відповідних тактичних завдань.

При визначенні цих «підоб'єктів» держави необхідно виходити з того, що держава як соціальне явище складається з трьох основних компонентів: форму, зміст та сутність. Форма держави – спосіб існування й зовнішнього вираження змісту та сутності держави, яка в більш конкретизованому вигляді являє собою соціальну систему, що відображає істотні ознаки держави як політичної, структурної й територіальної організації суспільства через такі елементи, як форма політичного режиму, форма державного правління та форма державно-

територіального устрою. Зміст – це певним чином упорядкована сукупність інституціональних елементів, що утворюють державу, іншими словами – механізм держави. Сутність держави – це сукупність ознак держави, що в єдності відображають його внутрішні, глибинні та якісні властивості, які проявляються через функції держави.

Проілюструємо логічну схему побудови державної стратегії на прикладі форми держави. Якщо виходити з того, що стратегічною метою України є вступ до Євросоюзу, то операційні цілі в цій площині мають враховувати західноєвропейські стандарти формобудування. Для «зрілих» країн Європейського Союзу – це полікратія, тобто форма держави, для якої характерно демократичний політичний режим, парламентська форма державного правління (виняток: Австрія, Фінляндія, Франція – змішані республіки) та унітарно-децентралізована форма державно-територіального устрою (виняток: Австрія, Бельгія, ФРН – федерації). Для соціалістичних країн була характерна монократія – форма держави, яка характеризувалася недемократичним політичним режимом, формою державного правління як «соціалістична» республіка та унітарно-централізованою формою державно-територіального устрою (виняток: СРСР, Чехословаччина, Югославія – квазіфедерації). Усім цим постсоціалістичним країнам, щоб пройти шлях від монократії до полікратії необхідно трансформувати відповідні елементи форми держави. У цьому процесі, на думку Д. Моїсеєнко, має відбуватись такий трансформаційний рух: а) політичний режим: недемократичний (тоталітарний) → авторитарний → послаблений авторитарний → недосконалий демократичний → демократичний; б) форма державного правління: соціалістична (моновладна) республіка → президентсько-парламентська республіка → парламентсько-президентська республіка → парламентська республіка; в) форма державно-територіального устрою: централізована → унітарна відносно централізована → унітарна відносно децентралізована → децентралізована держава [8, с. 232].

Тобто, якщо врахувати висновки В. Сорокіна та Д. Моїсеєнко щодо перспективи розвитку держави та її елементів в перехідний період, то поетапний

процес трансформації форми української держави у більш конкретизованому хронологічному вимірі мав би бути умовно таким: *перший етап (1991–2010 рр.)* – держава з авторитарним політичним режимом, президентсько-парламентською формою правління та відносно централізованою унітарною формою державно-територіального устрою; *другий етап (2010–2030 рр.)* – держава з послабленим авторитарним політичним режимом, парламентсько-президентською формою правління та відносно децентралізованою унітарною формою державно-територіального устрою; *третій етап (2030 – 2050 рр.)* – держава з недосконалим демократичним політичним режимом, змішаною парламентсько-президентською або парламентською формою правління та децентралізованою унітарною формою державно-територіального устрою; *четвертий етап (2050 – і далі)* – держава з демократичним політичним режимом, парламентською формою правління та децентралізованою формою державно-територіального устрою у вигляді або унітарно-регіоналістської держави або федерації [11, с. 10].

Звертаємо увагу на те, що зміни у вищенаведених елементах держави об'єктивно відбуваються різними темпами: швидше у формі правління, «повільніше» – у формі державно-територіального устрою та зовсім «повільно» – у формі політичного режиму. Це зумовлено зокрема тим, що зміни останніх двох елементів пов'язані «зі зміною у цивільного населення звичних моделей поведінки і стереотипів масової свідомості», тобто з «поколінським» фактором, насамперед, з ментальністю різних поколінь.

У межах цього хронологічного (стратегічного) періоду, за аналогією з формою держави, може бути здійснено відповідне планування за іншими «об'єктами» – змістом та сутністю держави. Підоб'єктами «змісту» держави можуть бути різні ланки державного механізму – органи державної влади, установи, підприємства, правовий статус та зміст діяльності яких залежить насамперед від змін у «сутності держави». Оскільки остання «матеріалізується» через функції держави, відповідний обсяг діяльності держави, спрямованої на розв'язання її завдань, підоб'єктами стратегування можуть бути «елементи» цих завдань в різних сферах суспільного життя. Наприклад, в економічній сфері,

ключовими є питання «власності», «принципи економічної діяльності», «фінансова система держави»; в соціальній сфері: «відносини між роботодавцями та робітниками», питання «сім'ї», прав різних категорій людей (переселенців, ветеранів, різних «меншин» тощо), страхування та соціального забезпечення та ін.; в духовно-культурній сфері – питання освіти, науки, мистецтва, релігії.

Перелік завдань, звісно, не є вичерпним, адже вони залежать не тільки від кінцевої мети стратегії, але й від ситуації в країні, яка, залежно від обставин, може продукувати і інші завдання і, відповідно, «підоб'єкти» стратегування. Останні виступають в якості «індикаторів» виконання відповідних тактичних завдань, «замірів» фактичних показників яких на відповідність запланованим здійснюється на тому чи іншому етапі. Випадки «відставання» ретельно аналізуються, за необхідності, тактичні завдання можуть корегуватися, змінюватися. Такими, на нашу думку мають бути концептуальні засади побудови державної стратегії України.

Підводячи підсумки, можемо констатувати, що при визначенні стратегії державного розвитку необхідно узяти за концептуальну основу в якості об'єкта стратегування саме державу з її невід'ємними складовими: форма, зміст та сутність. Такий підхід, на нашу думку, «здатний» визначити довготривалу перспективу розвитку української держави та чітко показати, які саме її елементи та як мають змінюватися упродовж терміну реалізації стратегії. Це дає можливість «спостерігати» за рухом держави в цілому, а при виникненні проблем в цьому складному «механізмі» корегувати курс залежно від конкретних обставин. Визначені концептуальні основи сприятимуть розробці комплексної стратегії державного розвитку України, покликаний оптимізувати процес політико-державного управління і забезпечити його стабільність, послідовність і спадкоємність, виходячи з чітко сформульованих довгострокових завдань.

2 ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УКРАЇНІ.

ВИВЧИТИ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ТА ЗАПРОПОНУВАТИ МОЖЛИВІ ШЛЯХІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Аналіз результатів демократичних перетворень в Україні крізь призму впливу сучасних світових процесів засвідчує про необхідність запровадження більш ефективного та результативного державного управління, зокрема шляхом реформування адміністративної системи. Підтвердженням нагальної потреби здійснення адміністративної реформи в Україні є також прискіплива увага міжнародної спільноти до якості державного управління в національних системах країн. Зокрема, у Підсумковому документі Всесвітнього саміту глав держав і урядів вказано на необхідність належного управління на національному та міжнародному рівнях для сталого розвитку держав і подолання бідності в них. Дієве, ефективне і прозоре державне управління має відігравати ключову роль у досягненні узгоджених на міжнародному рівні цілей, включаючи Цілі розвитку тисячоліття ООН [34].

Актуальність тематики наукової розробки зумовлюється трансформаційними процесами, які переживає Україна, необхідністю дослідження їх спрямованості, суті, умов, складових та факторів у взаємозв'язку із світовими і, насамперед, європейськими процесами. Велику увагу слід приділити ознайомленню із досягненнями світової управлінської думки, вивчення та впровадження кращого зарубіжного досвіду, розумне по-єднання його із вітчизняними напрацюваннями та традиціями.

М. Лахижа зазначає, що трансформація суспільства та модернізація публічної адміністрації в посткомуністичних країнах тісно пов'язані з глобалізацією та європейською інтеграцією. Зміни в цих державах відбуваються з урахуванням принципів європейського адміністративного простору, під впливом

та з допомогою зовнішніх сил, зацікавлених у демократизації посткомуністичних країн та їх інтеграції в Європейський Союз (ЄС). Усвідомлення можливості інтеграції до ЄС служить значним стимулом для трансформації суспільств у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), що знайшло підтвердження на практиці. Перспектива вступу до ЄС примушує державу-кандидата працювати на майбутнє, враховувати вимоги, що застосовуються до більш розвинених держав та модерних форм управління. Теоретично це дає змогу говорити не лише про «модернізацію навздогін», а й про «модернізацію на випередження» [32, с. 34].

Еволюція державного управління в європейських країнах відображає демократичний шлях розвитку політико-правової організації суспільства на основі принципу верховенства права, поваги прав і свобод громадянина. Принципова відмінність правових систем європейських країн полягає в прагненні до задоволення публічного інтересу – своєрідного необхідного балансу між приватно та публічно-правовими інтересами суб'єктів права. Відповідно, орієнтація на захист прав і свобод людини, забезпечення дотримання й реалізації її прав, свобод та законних інтересів виступає одним з основних критеріїв розмежування з правовою пострадянською системою, де людина вважалася керованим об'єктом, чий права та інтереси отримували, переважною мірою, декларативне закріплення.

Важливо акцентувати увагу і на принципових відмінностях у підходах до розуміння терміна «державне управління» в європейських та радянській правових доктринах. Як відомо, в останній його зміст зазвичай зводився до розпорядчо-виконавчої діяльності органів виконавчої влади (тобто до державного управління у так званому «вузькому» значенні). Натомість європейським принципам державотворення відповідає широке тлумачення поняття «державне управління».

Виходячи з широкого доктринального тлумачення поняття «державне управління» [10, с. 24] у даній роботі розглядатимуться системи органів державного управління в європейських державах з урахуванням традиційного поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Також аналізуватимуться особливості розподілу повноважень між органами державного

управління з урахуванням форми правління, форми державного устрою та політичного режиму, що притаманні окремій європейській державі.

Разом з тим важливо враховувати вплив органів та інституцій ЄС, а також Ради Європи (РЄ) на здійснення державного управління на національному рівні. З огляду на це важливо класифікувати європейські держави за ознакою участі у провідній європейській регіональній організації.

Під формою держави традиційно розуміють сукупність зовнішніх ознак держави, що визначаються її змістом. У науці конституційного права розрізняють дві основні форми держави – форму правління та форму державного устрою.

Форма правління – найбільш зовнішній вираз змісту держави, що визначається її структурою та правовим становищем вищих органів державної влади. Характер форми правління, що існує в тій чи іншій державі, залежить від організації вищої державної влади, або ж, як зазначають окремі дослідники, від визначення правового становища одного вищого органу державної влади – глави держави. Загалом можна говорити про те, що форма правління визначає структуру державного апарату та взаємостосунки між окремими його ланками. За формою правління європейські держави-члени ЄС можуть бути класифіковані таким чином.

Монархія являє собою форму правління, за якої вища державна влада *de jure* належить одній особі, що займає свою посаду відповідно до встановленого порядку спадкування.

Аналізуючи сучасні форми державного правління, відомий російський вчений В.Є. Чиркін зауважує, що «загальна тенденція розвитку свідчить про перехід від монархії до республіки як більш демократичної форми. Після Другої світової війни монархія була скасована в Болгарії, Італії, Румунії та деяких інших державах, а потім у Греції та Афганістані» [44, с. 301].

У більшості країн світу сьогодні монархія еволюціонувала у монархію конституційну, яка, в свою чергу, поділяється на два види: дуалістичну та парламентську.

Дуалістична монархія характеризується наступними ознаками. Передусім за цієї форми правління існують одночасно дві політичні установи: монархія та парламент, які розділяються між собою державну владу. Ця подвійність (дуалізм) проявляється в тому, що монарх юридично і фактично є незалежним від парламенту у сфері виконавчої влади. Він призначає уряд, який несе відповідальність виключно перед ним. Парламент, якому конституція формально надає законодавчі повноваження, ніякого впливу ні на формування уряду, ні на його склад, ні на його діяльність не справляє. Дуалістична монархія не знає інституту парламентської відповідальності уряду. Законодавчі повноваження парламенту сильно обмежені монархом, якому надається право вето, право призначення до верхньої палати, право розпуску парламенту. До країн із дуалістичною монархічною формою правління належать Марокко, Йорданія, Кувейт. Європейських держав-членів ЄС серед них немає.

Парламентарна монархія існує в низці держав-членів ЄС. У парламентарній монархії виключена можливість будь-якого дуалізму. Влада монарха обмежена не лише у сфері законодавства, але й у сфері державного управління та контролю за урядом. Юридично за монархом зберігається право призначення глави уряду та міністрів, але він має право це робити лише відповідно до подань лідерів партійної фракції, що отримала більшість місць у парламенті. Формально міністри вважаються підданими монарха, а сам уряд – урядом монарха, але ні міністри, ні уряд ніякої відповідальності (колективної чи колегіальної) перед монархом не несуть. Що стосується парламенту, то відповідно до принципів парламентаризму в цих краях він обирається парламентським шляхом та несе відповідальність за свою діяльність тільки перед парламентом. У разі вираження парламентом уряду вотуму недовіри останній іде у відставку або розпускає парламент та призначає позачергові вибори.

Республіка являє собою таку форму правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються, або формуються загальнонаціональним представницьким органом. У державах-членах ЄС існують два основні види республіканських форм правління: президентська та парламентарна республіки.

Щоправда, президентською республікою є лише одна держава, що приєдналася до складу ЄС з останньою хвилиною розширення (Республіка Кіпр).

Президентська республіка характеризується поєднанням повноважень глави держави та голови уряду в одному органі – президенті республіки. Формальною відмінністю президентської республіки вважається відсутність посади прем'єр-міністра, а також цій формі правління притаманні наступні ознаки: позапарламентський спосіб обрання президента, позапарламентський спосіб обрання уряду та відсутність інституту парламентської відповідальності; відсутність у президента права розпуску парламенту.

Парламентарна республіка, у свою чергу, характеризується проголошенням принципу верховенства парламенту, перед яким уряд несе політичну відповідальність за свою діяльність. Формальною відмінною ознакою парламентарної республіки виступає наявність посади прем'єр-міністра. Крім того, у парламентарній республіці уряд формується тільки парламентським шляхом з числа лідерів партії, що володіють більшістю у нижній палаті. Участь глави держави – президента – у формуванні уряду має номінальний характер. Уряд залишається при владі доти, поки він має підтримку парламентської більшості. У парламентарній республіці при до-триманні режиму конституційної законності правління завжди має партійний характер. Глава держави, як правило, обирається парламентським шляхом, тобто або парламентом, або спеціальною колегією, що створюється на основі парламенту. Президент парламентарної республіки формально наділяється значними повноваженнями, але на практиці не справляє майже ніякого впливу на здійснення державної влади. Будь-яка дія президента, включаючи розпуск парламенту та вето, може бути здійснена лише за згодою уряду. Що стосується актів, що видаються президентом, вони набирають юридичної сили тільки після контрасигнації їх відповідним міністром, який несе за них відповідальність. Разом з тим у парламентарній республіці встановлюється відповідальність уряду за свою діяльність перед парламентом, але фактично парламент майже завжди може бути розпущений урядом, що втратив його довіру.

Змішані форми правління не належать до жодної з розглянутих вище традиційних підстав класифікації форм державного правління, але мають місце у практиці державного управління держав-членів ЄС. Ці змішані форми правління поєднують у собі різні риси монархічної та республіканської форм правління, що обумовлює наявність особливих повноважень органів державного управління.

Найбільш типовим проявом змішаної форми правління вважається Французька Республіка, де центральною фігурою в системі органів державної влади виступає президент республіки, який наділений широкими повноваженнями та обирається поза-парламентським шляхом. Фактично президент наділений не лише повноваженнями, властивими главі парламентарної республіки, але й правами президента президентської республіки.

У свою чергу, уряд формується президентом та несе відповідальність тільки перед ним. Функції члена уряду несумісні з членством у парламенті, будь-якою державною службою або професійною діяльністю. Це положення виводить уряд з-під парламентського контролю. Фактичне керівництво урядом здійснює президент, а не прем'єр-міністр. Президент головує у раді міністрів, а прем'єр-міністр – у складі кабінету міністрів, який лише готує рішення ради міністрів.

Важливим для аналізу системи органів державного управління в європейських країнах є і розгляд форми державного устрою, під якою звичайно розуміють національно-територіальну організацію держави, а також взаємовідносини центральних та регіональних органів. У науці конституційного права виділяються дві основні форми – унітарна та федеративна, але це жодним чином не виключає існування змішаних форм.

Унітарна форма державного устрою переважає в європейських державах-членах ЄС, до числа унітарних країн належать, зокрема, Великобританія, Франція, Італія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Греція, Іспанія, Нідерланди, Португалія та ін.

Для унітарної форми державного устрою притаманна централізація всього державного апарату, прямий або опосередкований контроль над муніципальними органами, що утворюються у складі адміністративно-територіальних одиниць. Також для держав з унітарною формою державного устрою властива наявність

наступних основних ознак: 1) єдина конституція, норми якої застосовуються на всій території держави без будь-яких обмежень або винятків; 2) єдина система вищих органів державної влади, юрисдикція яких поширюється на всю територію держави; 3) єдине громадянство; 4) єдина система права; 5) єдина судова система; 6) територія унітарної держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не можуть мати будь-якої політичної самостійності [14, С. 122–125].

Властива унітарним державам централізація може проявлятися різною мірою та мати різну інтенсивність прояву, адже в де-яких країнах взагалі відсутні муніципальні органи та адміністративно-територіальні одиниці, керовані агентами, що призначаються центральною владою. В інших країнах місцеві виборні органи самоуправління можуть створюватися, але вони перебувають під прямим (наприклад Франція) або опосередкованим (наприклад Великобританія) контролем центральної адміністрації. Залежно від ступеня та форм контролю центральної адміністрації над місцевими органами самоуправління серед унітарних держав можуть бути виділені централізовані (наприклад Франція) та децентралізовані (наприклад Великобританія).

Крім того, слід відмітити, що на сьогодні серед країн-членів ЄС існує кілька унітарних держав, державний устрій яких характеризується наявністю адміністративної автономії (наприклад Великобританія, Іспанія, Данія, Італія, Фінляндія). Так, до складу Великобританії входять Шотландія та Північна Ірландія, які користуються правами обмеженої автономії.

Федеративна форма державного устрою, на відміну від унітарної, є складною та багатоманітною, має унікальні специфічні особливості. Серед сучасних федерацій, що входять до складу ЄС, можна назвати Німеччину, Австрію, Швейцарію.

За загальним правилом під федерацією розуміють складну (союзну) державу, що складається з державних утворень, які мають юридичну та певну політичну самостійність. Складові федеративної держави (штати, землі, провінції, кантони, держави) виступають суб'єктами федерації та мають свій власний адміністративно-територіальний поділ.

Федеративній формі державного устрою властиві наступні ознаки, що відрізняють її від унітарної форми державного устрою: 1) територія федеративної держави в політико-адміністративному відношенні не являє собою єдиного цілого; 2) суб'єкту федерації, як правило, надається право прийняти власну конституцію; 3) суб'єкти федерації наділяються в межах передбаченої для них компетенції правом видання законодавчих актів; 4) суб'єкт федерації може мати свою власну правову та судову систему; 5) однією з формальних ознак федерації виступає наявність подвійного громадянства; 6) для федеративної форми державного устрою, в основному, притаманна наявність двопалатної структури союзного парламенту.

У державах-членах ЄС встановлено демократичний політичний режим.

Із набуттям членства в ЄС з національного рівня управління було виділено частину повноважень, що відповідають досягненню спільних цілей та завдань ЄС, та передано органам та інституціям ЄС (наднаціональний рівень управління). Тому при розгляді національних систем органів державного управління країн-членів ЄС важливо враховувати взаємовплив національного та наднаціонального рівнів управління.

Разом з тим важливо враховувати критерії членства, що висуваються до країн-членів ЄС: Копенгагенські критерії (англ. – The Copenhagen criteria), ухвалені на Копенгагенській Європейській Раді 21–22 червня 1993 р.: стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу і захист меншин, існування діючої ринкової економіки, так само як і здатності подолати конкурентний натиск та ринкові сили всередині ЄС. Також зазначено, що членство передбачає здатність держави-кандидата прийняти на себе зобов'язання, які випливають з членства, включаючи вірність цілям політичного, Економічного та Валютного союзів [35]; Мадридські критерії (англ. – The Madrid criteria), схвалених на Мадридському засіданні Європейської Ради у 1995 р.: 1) перебудова адміністративних структур країни-заявника; 2) створення умов поступової гармонійної інтеграції в ЄС [35]. На увагу також заслуговують особливості формування та функціонування органів публічної адміністрації

держав-членів ЄС, що обумовлені потребами досягнення спільних цілей ЄС. Разом з тим наголошується на важливості забезпечення єдиної реалізації прав і свобод громадян на території всього пара-державного утворення (ЄС). З цією метою, зокрема, було запроваджено Європейський правовий простір, а згодом, на його основі, було сформовано концепцію Європейського адміністративного простору (ЄАП).

Нагадаємо, що концепція ЄАП виникла наприкінці ХХ ст. як результат спеціальних наукових досліджень природи Європейського правового простору (ЄПП) та місця в ньому нових, удосконалених форм (методів) співробітництва у сфері діяльності публічних адміністрацій європейських держав. Термін ЄАП у сучасному значенні було вперше вжито в робочих документах Програми SIGMA – Програма підтримки удосконалення систем державного управління і менеджменту в країнах Центральної і Східної Європи, яка є спільною ініціативою Центру співробітництва з країнами перехідної економіки Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та програми PHARE (ЄС).

Ідея створення ЄАП, як і розуміння практичної необхідності запровадження особливого міжнародного правопорядку у сфері діяльності публічних адміністрацій національних держав-членів ЄС, знайшли своє об'єктивне відображення в підсумкових робочих матеріалах Програми SIGMA, 1998 р. [9]. Ця ідея, з-поміж іншого, ґрунтувалася на визнанні національними державами-членами ЄС спільних принципів публічної адміністрації, під якими маєтись на увазі набір (група) критеріїв, які мають бути виконані державами-кандидатами у їх діяльності, спрямованій на досягнення встановленого рівня адміністративної здатності, необхідного для набуття членства в ЄС.

Концепція ЄАП вперше була офіційно представлена у 1999 р. на конференції «Європейський адміністративний простір: управління та диверсифікація» у Потсдамі, організованій Міжнародним Інститутом Адміністративних Досліджень, створеному при Європейській Групі Публічної Адміністрації. Відповідно до цієї концепції: «ЄАП – це певна юридична абстракція, загальна правова категорія, що використовується для позначення

якісно нової форми Європейського співробітництва з питань діяльності публічних адміністрацій» [48]. Втім, автори даної дефініції, і це впливає із загального аналізу цитованого документа, мали на увазі не власне «юридичну абстракцію» у розумінні вітчизняної доктрини права, а об'єктивне явище, яке існує та динамічно розвивається у сфері міжнародного співробітництва публічних (державних) адміністрацій європейських країн.

У дослідженні групи SIGMA (1999 р.) міститься визначення ЄАП, яке стало основою вітчизняних досліджень у даній сфері: «Принципи публічної адміністрації, які є спільними для держав-членів ЄС, створюють умови виникнення ЄАП, який, у свою чергу, включає в себе набір (групу) спільних стандартів діяльності публічних адміністрацій, які визначаються законом та реалізація яких на практиці забезпечується відповідними процедурами та механізмами відповідальності. Хоча ЄАП і не являє собою частини схвалених *acquis communautaire*, але він покликаний слугувати орієнтиром реформ публічних адміністрацій у країнах-кандидатах» [48].

Узагальнюючи вищевикладене, можна підсумувати, що ЄАП складається не тільки із спільних стандартів діяльності публічних адміністрацій, а включає низку інтегрованих необхідних компонентів (елементів), які забезпечують цілісність управляючої системи, якою, у свою чергу, і виступає ЄАП по відношенню до діяльності окремих публічних (державних) адміністрацій національних держав. До таких компонентів, на наш погляд, обов'язково слід також віднести щонайменше: правові норми, стандарти, національні адміністративні традиції (тобто традиції управління), спільні соціальні та культурні цінності і спеціальні методи міжнародного співробітництва у сфері діяльності публічних адміністрацій. Деякі дослідники пропонують виділяти обов'язковим елементом простору як правової категорії також національний та міжнародний механізм реалізації правових норм, хоча це, з нашої точки зору, виглядає непереконливо та потребує проведення додаткових досліджень [48].

Крім того, особливо важливо відмітити той факт, що вступ у законну силу Договору про реформування Європейського Союзу або Лісабонський Договір [16]

вніс суттєві корективи до угод, укладених із державами-кандидатами на членство в ЄС (усіх форм) та, відповідно, необхідним кроком стане доктринальний перегляд принципів і основних засад співробітництва, у тому числі і у сфері співробітництва з питань, що стосуються адміністративно діяльності, сфери регулювання послуг тощо. Сказане є особливо важливим для України та вимагатиме внесення змін до правових актів, що регулюють питання входження до ЄПП. Передбачення таких суттєвих трансформацій і вчасна підготовка проектів відповідних законів сприятиме виконанню поставленої мети – прискореній інтеграції України у ЄС.

З урахуванням вищевикладеного системи державного управління в європейських країнах можуть бути розглянуті з урахуванням закріпленого у конституціях держав поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Правовий статус заснованих у межах кожної з гілок влади органів (а також тих, що не належать до жодної з гілок влади) обумовлюється історичними, соціально-культурними та іншими особливостями розвитку соціальних систем відповідних держав. Разом з тим слід відмітити тенденцію до уніфікації правового статусу окремих національних органів державного управління з огляду на необхідність ефективної реалізації правил та політик ЄС у кожній державі-члені ЄС.

Законодавча влада. Традиційно під законодавчою владою розуміють виключне право та здатність встановлювати найбільш загальні правила поведінки, видавати нормативні акти, що мають юридичну силу. Акти глави держави (монарха чи президента), уряду, інших державних органів та посадових осіб, суду повинні відповідати конституції та законам. У державах-членах ЄС законодавча влада представлена парламентами, які за своєю внутрішньою організаційно-правовою структурою є дво- або однопалатними, а у федеративних утвореннях законодавчі повноваження надані також місцевим законодавчим органам. Правовий статус органу законодавчої влади закріплюється в конституціях держав-членів ЄС. Парламент визнається єдиним загальнодержавним законодавчим органом. Видання органами виконавчої влади актів, що мають за своїм змістом

силу закону, здійснюється на основі делегування їм відповідних повноважень парламентом. Щоправда наявні і винятки з вищезазначеної конституційної формули. Наприклад, у Конституції Фінляндської Республіки закріплено, що законодавча влада належить парламентові разом із президентом держави. Таку особливість можна пояснити національними традиціями парламентаризму.

Структура апарату парламенту звичайно складається з трьох видів органів та осіб: 1) допоміжні служби парламенту, його палат та комісій (бібліотека, секретаріат, господарська частина, друкарня, група комп'ютерного обслуговування та ін.); 2) консультанти парламенту; 3) особисті помічники парламентаріїв, їх референти, секретарі. Також вважається, що допоміжний апарат парламенту має бути максимально професійним та деполітизованим. Тому в низці держав парламентська меншість має право призначити частину співробітників до допоміжного апарату (наприклад у США – до 1/3) [17, с. 28].

Що стосується класифікації парламентів на групи за наданими їм повноваженнями, традиційно виділяють такі групи: з необмеженими повноваженнями (наприклад Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії); з обмеженими повноваженнями (наприклад Французька Республіка); консультативні (переважно в мусульманських країнах: Бахрейн, Катар та ін.).

Серед держав-членів ЄС відсутня остання із зазначених груп. Основним завданням парламенту виступає прийняття законів (серед них найважливіше значення мають основні закони – конституції, органічні закони, а також закони про державний бюджет). Парламенти також можуть бути наділені повноваженнями щодо: обрання, призначення, утворення вищих органів держави; обрання Президента держави (наприклад Італія) або однією з його палат (наприклад Бундестаг в Німеччині), що виступає складовою частиною колегії, яка обирає Президента; формування складу Кабінету Міністрів; формування складу Конституційного суду; формування складу Верховного суду; призначення Генерального прокурора; призначення Генерального контролера; призначення інших вищих посадових осіб; у сфері зовнішньої політики: ратифікація (затвердження) міжнародних договорів; надання згоди Президенту на

ратифікацію міжнародного договору; вирішення питання про використання збройних сил за межами держави; квазісудові повноваження: імпічмент Президента; імпічмент окремих посадових осіб; згода на судове переслідування міністрів та інших вищих посадових осіб; щодо основ правового становища груп осіб: оголошення амністії; фінансові повноваження: вирішення питання про державні позики, позики у іноземних держав та міжнародних організацій; встановлення податків; прийняття єдиного закону про доходи та видатки держави строком на один рік; питання державної скарбниці; контрольні повноваження: за діяльністю органів виконавчої влади та інших вищих органів держав, у формах: запитів до вищих органів держави та вищих посадових осіб; дебатів; інтерпеляцій; внесення питання про вотум недовіри, внесення резолюції осуду уряду, відмова уряду в довірі; доповіді та звіти уряду та міністрів; надання річних звітів міністрів про діяльність міністерств; парламентські слухання; парламентські розслідування; діяльність парламентських комісарів; скликання спеціальних засідань парламенту; імпічмент стосовно вищих посадових осіб; ратифікація міжнародних договорів.

Виконавча влада. Виходячи з теорії поділу влад у її оригінальному сенсі, виконавча влада мала здійснюватися монархом (главою держави) з обмеженими повноваженнями для виконання законів парламенту та судових рішень через підпорядкованих йому міністрів. На сучасному етапі конституції закріплюють виконавчу владу або за главою держави та урядом (наприклад Французька Республіка), або лише за главою держави (США), або лише за урядом (Україна) [8, с. 198].

На відміну від законодавчої та судової гілок влади, система органів виконавчої влади являє собою єдину вертикаль: нижчестоящі органи та посадові особи підпорядковуються вищестоящим, зобов'язані виконувати не тільки закон, але й вказівки вищестоящих органів та посадових осіб; акти нижчестоящих органів можуть бути скасовані вищестоящими.

Одним із найважливіших завдань органів виконавчої влади виступає виконання законів. Поряд з цим органи виконавчої влади можуть мати право: займатися

розпорядчою діяльністю; мати самостійні нормотворчі повноваження; мати дискреційні повноваження в межах закону.

У багатьох європейських державах монарх позбавлений конституцією повноважень виконавчої влади або втратив їх на практиці, залишаючись главою держави, як правило, у вигляді безвладного символу нації. Що ж стосується президентів, то в останні десятиріччя простежується тенденція відокремлення глави держави від виконавчої влади в парламентарних та особливо в напівпрезидентських республіках. В останніх почали висуватися ідеї особливої президентської влади, арбітражних функцій президента по відношенню до інших інститутів державної влади [8, с. 199].

Водночас в окремих президентських та напівпрезидентських республіках створюються особливі посади прем'єр-міністрів, ради міністрів, яких немає в традиційних президентських республіках. Посада прем'єр-міністра відокремлюється від посади президента, багато функцій виконавчої влади виводяться зі сфери повноважень президента, хоча фактично він залишається основним керівником уряду, а прем'єр-міністр нерідко є лише адміністративним інститутом. Це стосується і випадків, коли в деяких постсоціалістичних державах, де президент безпосередньо керує діяльністю ключових міністерств (оборони, внутрішніх справ, іноземні справ та ін.), які не підпорядковуються прем'єр-міністру або, як вважається, перебувають у подвійному підпорядкуванні: уряду як колегії (фактично прем'єр-міністру) та президенту. Однак інколи за таких форм правління (особливо в окремих напівпрезидентських республіках) уряд і одноосібно прем'єр-міністр отримують важливі самостійні повноваження. Виникає біцефальна (двоглова) виконавча влада.

Глава держави є конституційним органом та може бути одноосібним або колегіальним. Одноосібний глава держави – монарх або президент. У свою чергу, колегіальний глава держави – постійно діючий орган парламенту, що ним обирається. Разом з тим глава держави як орган має, незалежно від різновиду, деякі спільні для всіх країн повноваження: щодо парламенту: скликання сесій парламенту; опублікування законів; право розпуску парламенту; право вето

(інколи); щодо уряду: право формування уряду (або його формальне затвердження); право звільнити міністрів та уряд у відставку; а також: право призначення суддів; право надання громадянства та притулку; право укладати та ратифікувати міжнародні угоди певного виду; право призначення дипломатичних представників; право відзначати нагородами; право помилування засуджених.

Важливо відзначити, що практична реалізація вищезазначених повноважень великою мірою залежить від форми правління, а особливо – від реального становища глави держави.

Крім того, за будь-якої форми правління одні повноваження глава держави може реалізовувати самостійно, а для виконання інших потрібна згода або схвалення парламенту чи уряду. В парламентарних республіці та монархії у багатьох напівпрезидентських республіках для того, щоб деякі (не всі) акти президента або монарха діяли, прем'єр-міністр повинен скріпити їх своїм підписом (так звана контрасигнатура) [8, с. 101].

Що стосується повноважень глави держави, вони різнитимуться залежно від виду даного органу. Монарх у дуалістичній та особливо в абсолютній монархії має реальну владу, а в парламентарній – царює, але не править. В останньому випадку його вплив на політичне життя невеликий, а інколи навіть нікчемний; він підписує (і не може відмовитися від цього) всі акти, які йому передають парламент та уряд. Водночас у монарха наявні резервні повноваження, королівська прерогатива [8, с. 105].

Президентура. Виділяють дві основні форми президентури: одноособова (президент) та колегіальна (президентська рада, державна рада). Президент може мати різний правовий статус: глава держави (Німеччина); глава держави та виконавчої влади (США, Бразилія); глава держави та фактичний керівник уряду за наявності особливої посади адміністративного прем'єр-міністра (Французька Республіка).

Що стосується повноважень президента, то до них можуть бути віднесені повноваження щодо: представництва держави: призначення дипломатичних представників; акредитація закордонних послів; призначення своїх представників

у суб'єктах федерації деяких федеративних держав; забезпечення єдності держави; виконання функцій гаранта конституції: вжиття заходів щодо охорони та дотримання конституції; парламенту: призначення дати виборів до парламенту; скликання парламенту на сесії; право дострокового розпуску парламенту з призначенням нових виборів; підписання (санкціонування) законів та право вето; формування інших вищих органів державної влади: призначення уряду самостійно або за пропозицією лідера партії більшості (коаліції партій) у парламенті; в окремих державах – призначення прем'єр-міністра або міністрів за згодою парламенту, його нижньої палати; призначення багатьох вищих посадових осіб, а інколи й суддів; нормотворчої діяльності: видання нормативних актів; відміна актів органів виконавчої влади; врегулювання надзвичайних ситуацій: право оголошувати надзвичайний стан, воєнний час відповідно до прийнятого закону (на визначений строк та під контролем парламенту); право введення президентського правління в суб'єктах федерації, право здійснювати федеральну інтервенцію в суб'єкти федерації; розпорядження збройними силами: президент є головно-командувачем; призначає вищий командний склад армії; присвоює вищі військові звання; відповідає за безпеку держави; при ньому створюється дорадчий орган – рада безпеки; призначення державних службовців: право призначення державних службовців певних рангів; правового статусу особистості: президент виступає гарантом прав і свобод громадян; право: приймати осіб у громадянство даної країни; дозволяти вихід із громадянства; пом'якшувати покарання; помилування; нагородження орденами, медалями; присвоєння почесних звань та ін.

При президенті можуть створюватися різні дорадчі органи, які допомагають йому здійснювати конституційні повноваження, причому значення таких органів може бути вище значення інших органів, передбачених конституцією. Президент має свої власні служби, апарат, канцелярію. Роль такого апарату особливо велика у напівпрезидентських та президентських республіках. У парламентарних республіках такий апарат невеликий та виконує менш значні функції.

Особливою формою глави держави в європейських країнах-членах ЄС, наприклад, відрізняється Швейцарська конфедерація, у якій функції глави держави виконує федеральна рада, яка складається із семи осіб, що обираються на чотири роки федеральними зборами (парламентом). Традиційні функції глави держави виконуються як федеральною радою, так і президентом конфедерації, який обирається строком на один рік з числа членів федеральної ради. Таким чином, у Швейцарській конфедерації функції глави держави і глави уряду зосереджені в одному органі, який формується так само, як і зазвичай президент у парламентській республіці.

Проте в більшості зарубіжних країн існує єдиний глава держави, правовий статус якого залежить від форми правління країни.

У країнах з монархічною формою правління главою держави є монарх, правовий статус якого відрізняється двома основними особливостями. По-перше, влада монарха юридично вважається не похідною від будь-якої іншої влади, органу або корпусу вибираючих. Монарх править на власний розсуд та вважається джерелом усієї державної влади.

Влада монарха є спадковою, переходить в установленому конституцією або законом порядку. Законодавча практика зарубіжних країн знає три системи спадкування престолу: салічна (виключно чоловіками); кастильська (переважно чоловіками, але не виключає можливості спадкування жінками); австрійська система (не виключає жінок, але віддає перевагу чоловікам і чоловічим лініям перевагу в усіх лініях і в усіх ступенях спорідненості).

У країнах із республіканською формою правління главою держави є президент, який як вища посадова особа республіки завжди обирається, за винятком випадків, коли цей пост заміщується в результаті державного перевороту. Залежно від виду республіки та особливостей конституції можна виділити три системи обрання президента: прямі вибори президента (наприклад в Австрії, Мексиці, Перу, Колумбії), у яких парламент участі не бере. Результати голосування за висунутих кандидатів визначаються за мажоритарною системою абсолютної або відносної більшості; непрямі вибори президента (наприклад у

США) традиційно застосовуються у президентських республіках. Так, у США президент обирається колегією виборців. Кожний штат обирає стільки виборців, скільки сенаторів та представників він надсилає до конгресу; багатоступеневі вибори (переважно двоступеневі) передбачають опосередкування в основному загальнонаціонального представництва парламентом.

У всіх трьох випадках виборів президента парламентарної республіки глава держави отримує мандат, його влада є похідною та він не може самостійно протипоставити себе загальнонаціональному представницькому органу. Обраний таким чином президент має номінальні повноваження та не відіграє значної ролі в державному житті країни.

Проаналізувавши існуючі на сьогодні системи виборів глав держав в європейських країнах з республіканською формою правління, можна виділити такі загальні закономірності: чим більше парламент відсторонений від обрання президента країни, тим більш вагомою виявляється роль президента у здійсненні державного управління, та, навпаки. Водночас у парламентарних республіках із позапарламентською процедурою обрання президента (наприклад Фінляндія, Австрія) його роль є ще більш вагомою та потенційно може еволюціонувати в особисту диктатуру.

Серед наведених вище основних повноважень глави держави особливої уваги потребує розгляд конституційного права вето, яке в зарубіжних країнах відоме у трьох основних видах: 1) абсолютне (або резолютивне) вето, що полягає у тому, що відмова глави держави затвердити прийнятий парламентом законопроект є кінцевою та безумовною, подолати таке вето не можна; 2) відносне (або відкладальне) вето являє собою таку заборону, що може бути подолана парламентом або має тимчасовий характер; 3) вибіркоче вето, яке полягає у вибіркочому схваленні або відхиленні окремих статей законопроекту президентом.

Наприклад, у США реальна сила права вето президента на-стільки сильна, що може впливати на законодавчий процес за допомогою однієї тільки погрози щодо його застосування. Навпаки, глава держави в парламентарній республіці на-

ділений дуже слабким правом вето, яке застосовується вкрай рідко та переважно за вказівкою уряду.

Також важливо відмітити, що збільшення реальних повноважень президента парламентарної республіки завжди відбувається за рахунок зменшення повноважень прем'єр-міністра.

Усунення президента з посади може відбуватися як шляхом імпічменту, так і шляхом державного перевороту. Найбільш типовою є процедура імпічменту, встановлена американською конституцією, відповідно до якої президент країни може бути підданий процедурі імпічменту, якщо він скоїть злочин.

Уряд. Існує два ключових способи формування уряду: парламентський та позапарламентський. Позапарламентський спосіб притаманний президентським та змішаним республікам, де виконавча гілка влади, як правило, очолюється президентом, який відіграє ключову роль у його діяльності та формуванні.

Типовим прикладом використання позапарламентського способу формування уряду у змішаних республіках є Франція. Тут президент республіки призначає прем'єр-міністра, а також припиняє виконання останнім обов'язків прем'єр-міністра після внесення заяви про відставку уряду. За пропозицією прем'єр-міністра президент призначає інших членів уряду і припиняє виконання ними їх службових обов'язків.

Характерною особливістю держав із парламентською формою правління є суто номінальна участь глави держави у формуванні уряду. У республіці зі змішаною формою правління формування уряду залежно від політичної структурованості парламенту може здійснюватися або главою держави (при цьому уряд буде за своїм характером не політичним, а адміністративним органом, повністю підпорядкованим компетенційному впливу глави держави), або парламентом (у випадку, якщо за результатами парламентських виборів буде сформована опозиційна главі держави більшість).

Зазвичай право на висунення кандидатури на посаду прем'єр-міністра має політична партія (або коаліція), яка має більшість у парламенті (нижній палаті).

Така практика отримала назву «позитивний парламентаризм», хоча, як правило, ця норма доволі не конкретно закріплена в конституції.

Наприклад, в Італії передбачено, що уряд складається з голови Ради міністрів і міністрів. Президент призначає прем'єр-міністра, а за його пропозицією і міністрів. Якщо трактувати цю норму буквально, то може скластись хибне уявлення про те, що саме президент має визначальний вплив на формування уряду. Проте в даному випадку буква закону не зовсім відповідає практиці. В Італії використовується поширений у багатьох державах механізм, який передбачає, що голова уряду призначається президентом, але після призначення він повинен у встановлений законом строк (як правило, термін коливається від 14 до 30 днів) подати парламенту (нижній палаті) кандидатури до складу уряду та його програму для того, щоб отримати довіру.

Згідно з Конституцією Польщі Президент Республіки та Рада Міністрів визначаються як дві основні складові виконавчої гілки влади. Проте в цьому контексті Конституція наділяє Раду Міністрів більшими повноваженнями. Рада Міністрів, наприклад, здійснює керівництво всіма державними адміністративними органами, а Прем'єр-міністр визначений як вища посадова особа, поставлена над усіма державними адміністративними службовцями. До 1999 р. урядові органи, до складу яких входять міністерства та центральні відомства, визначалися статутним правом. 10 вересня 1999 р. були прийняті доповнення до Закону про сфери діяльності уряду. Закон визначає 29 основних сфер урядової діяльності і дає Прем'єр-міністрові право закріплювати за міністрами «групи» завдань. До сфер відповідальності можуть належати будь-які питання за винятком бюджету, державних фінансів та міжнародних фінансових установ, які повинні бути закріплені за одним міністром.

Відповідно до ст. 154 і 155 Конституції Президент висуває кандидата на пост Прем'єр-міністра та призначає Раду Міністрів на пропозицію призначеного, але не затвердженого на посаді Прем'єр-міністра не пізніше ніж через 14 днів після першого за-сідання Сейму чи після прийняття відставки попередньої Ради Міністрів. Протягом 14 днів після свого призначення Президентом, Прем'єр-

міністр подає програму діяльності Ради Міністрів до Сейму разом із пропозицією, що вимагає вотуму довіри. Вотум довіри вимагає абсолютної більшості голосів від щонайменше половини встановленої законом кількості депутатів. Якщо пропозиція не проходить, Сейм призначає Прем'єр-міністра, який пропонує свій склад Ради Міністрів. Вотум довіри повинен бути підтриманий абсолютною більшістю голосів депутатів протягом 14 днів. Якщо пропозицію підтримано, Президент призначає обрану в такий спосіб Раду Міністрів. У противному разі Президент протягом 14 днів призначає Прем'єр-міністра, а також, на його пропозицію, інших членів Ради Міністрів. Сейм повинен висловити довіру Раді Міністрів протягом 14 днів після її призначення Президентом. Якщо вотуму довіри не отримано, Президент припиняє термін повноважень Сейму і призначає загальні вибори.

Також важливо відмітити сучасну практику побудови та кількісного складу міністерств. Людський потенціал вітчизняних міністерств та їх апарати набагато менші, ніж в аналогічних міністерствах, подібних за територіями і населенням країн, прикладом, Європи. Скажімо, центральні апарати освітніх міністерств України, з одного боку, і Франції чи Сполученого Королівства, з другого боку, за чисельністю персоналу відрізняються в 10 разів. Тому орієнтація на механічне скорочення штатів у міністерствах є скоріше паліативом, ніж дієвим заходом з розв'язання проблеми ефективності й результативності роботи урядових структур. Взагалі за критерієм відношення кількості державних службовців до населення Україна (0,5%) у кілька разів відстає від розвинених країн (2-3%). Резервом тут слід вважати не прямолінійне скорочення штатів, а реструктуризацію апаратів міністерств для підсилення інституційної спроможності, зокрема з аналізу і розроблення політики у відповідній сфері з метою підвищення якості державної політики, а також з питань партнерської взаємодії з організаціями громадянського суспільства, прямого діалогу з громадянами, підготовки і надання відповідної інформації про діяльність центральних органів виконавчої влади [14].

Судова влада. Судові системи країн західної частини континентальної Європи, які історично мають загальні принципові риси і які сьогодні повною

мірою удосконалюються і еволюційно реформуються відповідно до вимог документів Європейської спільноти і насамперед, Конвенції про захист прав і основних свобод людини [18], заслуговують більш детального розгляду, адже саме завдяки юрисдикційній діяльності судових органів провідних європейських держав забезпечується захист прав і свобод людини як у приватноправових, так, переважно мірою, й у публічно-правових відносинах.

Територіальна юрисдикція судів за світовою практикою може бути відокремленою від адміністративно-територіального поділу держави навіть у державах з федеративним устроєм, не кажучи вже про унітарні держави, щоб захистити від будь-якого впливу адміністрації. У свою чергу, спеціалізація може бути галузева або суб'єктна.

За досвідом європейських держав через утворення окремих, а інколи й ієрархічно вибудованих, судових установ (наприклад у Німеччині, Франції, Англії, Австрії, Іспанії), а суб'єктна – через організацію всередині судових установ певних підрозділів (колегій, палат, дивізіонів), в яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта – неповнолітніх, військовослужбовців (за вчинення лише тих злочинів, які пов'язані з військовою службою), водокористувачів, орендарів, подружжя та ін. (наприклад у Франції, Італії, Англії) [18].

Відповідно до так званої ієрархічної структури судової системи в Англії існують два види судів: вищі та нижчі, хоча вони обслуговуються суддями трьох категорій. До системи судів вищої категорії не включаються відповідно до прийнятої класифікації палата лордів та судовий комітет Таємної ради з огляду на їх виключне положення щодо судів усього Сполученого Королівства. Після вступу Великобританії до ЄС в англійській літературі з'явилася нова класифікація: першим у системі судів називається Європейський суд у Люксембурзі. Англійські юристи виправдовують цю класифікацію тим, що починаючи з прецеденту 1974 р. (справа *Van Duyn v. Home Office*) встановилася практика відсилання до Європейського Суду для отримання його думки справ, що містять міжнародний елемент [12].

Найвищою та останньою судовою інстанцією виступає Палата лордів, яка розглядає апеляції на рішення судів Англії та Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії у цивільних справах та за ви-роками у кримінальних справах судів Англії, Уельсу та Північної Ірландії. Судовий комітет Таємної ради є вищою та кінцевою інстанцією для судів усіх частин Сполученого Королівства. Комітет складається з лорда – канцлера, ординарних апеляційних лордів та визначеної кількості «таємних радників», що призначаються короною. Оскільки судовий комітет входить до Таємної ради корони, його рішення виражаються у формі «поважної поради» Її Величності. Ним розглядаються апеляції на рішення вищих судів «заморських» територій, а щодо території Англії – на рішення відділення королівської лави Високого суду на рішення церковно-го суду та деяких дисциплінарних трибуналів.

Верховний суд Англії та Уельсу. Так звані три самостійні вищі суди: Апеляційний суд, Високий суд та Суд корони (з 1971 р.) Суд корони відіграє роль «середньої» апеляційної інстанції для магістратських судів. При цьому він розглядає апеляції не тільки на вироки та накази з кримінальних справ, але й на рішення та накази, що видаються магістратами у порядку їх обмеженої цивільної юрисдикції. До нижчих судів, у свою чергу, відносять суди графств, магістратські суди, спеціальні суди (суд корнера, військові суди, суди флоту, церковні суди, суд у справах про заборону торговельної практики) [41, с. 63].

У свою чергу, судова система загальної юрисдикції Німеччини унікальна тим, що вона побудована за територіально-галузевим принципом і являє собою автономні, з внутрішньо ієрархічними рівнями судові піраміди. Конституційною основою такої організації є ст. 95 Основного закону ФРН, де зафіксовано галузеву юрисдикцію через вершини в судових структурованих організаціях, які здійснюють ці юрисдикції. Згідно з ч. 1 зазначеної статті у Федерації засновуються як вищі судові інстанції: Федеральна судова палата, Федеральний адміністративний суд, Федеральний суд із трудових питань, Федеральний соціальний суд, Федеральна фінансова палата, рівнозначні у правових можливостях і не підпорядковані одна одній.

Кожна із зазначених судових пірамід має ієрархічні структури різних рівнів і поєднує суди земель (складові частини країни) та Федерації. Послідовність інстанцій полягає в тому, що справи в земельних судах переходять від одного суду до іншого, а потім до судів Федерації. У цьому одна з основних відмінностей німецького судового устрою (земельно-федерального) від судового устрою США і нагадує судовий устрій Канади (провінційно-федеральний).

Ще однією концептуальною ознакою судового устрою Німеччини є те, що територіальна організація судової системи в багатьох випадках не збігається з адміністративно-територіальним поділом держави, особливо в галузях спеціальної юрисдикції. Більш того, у Німеччині географічно поділені розташування центрів галузевих юрисдикцій судової системи країни. Такий підхід був обраний виходячи з того, що вершини судових підсистем не дислокуються у місцях розташування органів політичної влади держави (парламент, уряд, президент), щоб забезпечити належну поведінку суддів при застосуванні законів і попередити можливий вплив або тиск на них з боку представників політичної влади, а також не допускати концентрації судової влади в одному місці [28, с. 127].

Суддя в Німеччині може бути призначений на посаду безстроково, тимчасово, з випробувальним терміном, для виконання обов'язків за дорученням. Перед безстроковим призначенням на посаду судді або на посаду прокурора кандидату може бути встановлено випробувальний термін від трьох до п'яти років. Після цього терміну такий суддя представляється до призначення безстроково або прокурором з наданням йому одночасно повноважень чиновника. Серед видів іншої служби, що можуть бути зараховані до 3-річного стажу, визначені: чиновник високого рангу, доктор права, адвокат, нотаріус та ін.

Відповідно до відомостей, поданих у Довіднику «Судові системи європейських держав»: в Австрії загальна чисельність суддів становить 1677 осіб, з них: у Верховному суді – 57 осіб, в апеляційних судах – 169 осіб, у районних судах – 718 осіб та 733 особи в місцевих судах; у Бельгії нараховується 1500 суддів, з яких у касаційному суді призначено 30 суддів, 216 – у апеляційних судах, 613 – у трибуналах першої інстанції, 187 мирових суддів [33, с. 2425].

Поряд з цим до складу суддів віднесені додаткові посади суддів на рівні округу (84 особи), додаткові посади мирових суддів (5 осіб) та ін.; у Нідерландах загальна чисельність суддів налічує 1558 осіб, з них: 80 суддів Верховного суду, 238 суддів апеляційних судів, 978 суддів окружних судів, 168 суддів кантональних судів, 74 судді Адміністративного апеляційного суду з питань державної служби та соціального забезпечення, 15 суддів Колегії (суду) публічного економічного права, 5 суддів Комісії (суду) з тарифів та акцизів.

Разом з тим слушною є пропозиція, висловлена Р. Куйбідою в нарисі «Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи», де автор зауважує, що до об'єктивних критеріїв визначення кількості суддів і судів належать: 1) юрисдикція кожного суду одного рівня повинна охоплювати територію з приблизно однаковою кількістю населення; 2) місцезнаходження суду необхідно визначати з урахуванням зручності транспортних зв'язків [26, с. 98].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки щодо визначення основних критеріїв чисельності суддів: 1) пропорційно до кількості прав, що підлягають розгляду (з урахуванням галузевої спеціалізації); 2) пропорційно до загальної кількості населення окремої адміністративно-територіальної одиниці країни; 3) кількість суддів в апеляційних та касаційних інстанціях визначається з урахуванням складності справ, що розглядаються, з урахуванням традицій колегіального розгляду справ; 4) загальна кількість суддів може бути зменшена за рахунок допоміжного кваліфікованого персоналу, що виконує окремі обов'язки при здійсненні правосуддя та ін.

Місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування, незважаючи на локальні відмінності, має багато спільного в державах з різним територіальним устроєм, яких можна поділити на чотири загальні види: унітарні держави, конфедерації, квазіфедерації та федерації.

Унітарні держави або держави з централізованою владою мають прямі зв'язки з органами місцевого самоврядування. У федеративних державах центральний уряд має прямі зв'язки з суб'єктами федеративних утворень, а суб'єкти федерації співпрацюють з органами місцевого самоврядування. Квазі-

федеративними державами можна назвати Іспанію, де формально існує федеративна структура, але центральний уряд зберігає за собою всі важливі фінансові повноваження, і Росію, де суб'єкти федерації мають різні права. До федеративних держав в Європі відносять Австрію, Бельгію, Німеччину, Росію, Швейцарію і Югославію (Сербію і Чорногорію). Решта європейських держав є унітарними.

У державах Європи можна виділити три типи адміністративних структур (за термінологією Лімана): злиті системи, дуалістичні системи і системи з розділеною ієрархією [16].

Злиті системи у чистому вигляді наявні у Франції та Україні. Тут префект департаменту (в Україні – голова обласної державної адміністрації) є професійним державним службовцем, призначеним центральною виконавчою владою. Для протипаги їм існують місцеві ради з обмеженими повноваженнями. У Франції мери на місцях призначаються префектом департаменту і здійснюють державну політику в певних галузях, у той час як префект виконує роботу з координації діяльності державних відомств.

Дуалістичні системи представлені системою місцевого самоврядування Великобританії та Ірландії. Тут управління здійснюється переважно через виконавчі комітети, але функції місцевого самоврядування виконує рада, яка обмежена у фінансових ресурсах, що розподіляються центральним урядом. Повноваження мера є суто символічними, а виконання функцій місцевого самоврядування обмежується ще й необхідністю досягнення консенсусу в рамках виконавчого комітету. Відомства здійснюють спеціальний контроль за діяльністю виконавчих комітетів нижчого рівня. Системи з розділеною ієрархією притаманні скандинавським країнам. Тут центральний уряд призначає членів місцевих органів влади, але населені пункти мають свої власні ради з колективною відповідальністю, як у дуалістичній системі. Губернатор провінції здійснює координаційну роботу по відношенню до урядових відомств.

Представництво, легітимізація та вироблення курсу державного управління на місцях слід вважати основними функціями в діяльності регіональних і місцевих

органів. Представництво стосується процесу формулювання власних інтересів на загальнодержавній арені з метою неупередженого розподілу державних ресурсів серед місцевих адміністративних одиниць та вирішення проблем місцевих виборців, включаючи як окремих громадян, так і цілі групи. Субнаціональні органи таким чином виступають захисниками місцевих економічних потреб, виразниками інтересів місцевих етнічних меншин та пріоритетів місцевих посадових осіб у сфері державної політики. Кількість таких органів у країнах Європи є досить значною.

Підсумовуючи результати проведеного нами вивчення систем органів державного управління в європейських державах, не-обхідно відмітити, що демократична історія їх розвитку становить понад двісті років, що, з одного боку, безумовно, підтверджує дієвість обраного напрямку політико-правового розвитку європейського суспільства, а з другого – ефективність діяльності європейських органів та інституцій у забезпеченні прав і свобод людини й громадянина, та, відповідно, пропонує для України результативні моделі взаємовідносин органів публічної адміністрації з громадянами.

У зв'язку з цим першочерговим завданням, на наше глибоке переконання, має стати всебічне вивчення доктринального розуміння та практичних шляхів запровадження в українському законодавстві фундаментального принципу європейської правової доктрини – верховенства права (англ. – The Rule of Law), а також принципів належного урядування (англ. – «good governance») та належного управління (англ. – «good administration»), на основі яких було розроблено та запроваджено в практику державотворення провідних європейських країн сучасні принципи та стандарти державного управління.

Досвід держав - кандидатів свідчить, що уникнути реформ неможливо. Потреба в реформах зумовлена трьома об'єктивними чинниками, які сьогодні не може проігнорувати жодна європейська держава. Це: 1) глобалізація та європеїзація; 2) демократизація суспільного життя; 3) ринкова економіка. Неспроможність адаптуватися до існування в умовах сучасного світу породжує

багато проблем, зменшує конкурентоспроможність держави, погіршує рівень життя, призводить до частоті зміни влади тощо.

Відповідно досвід держав-кандидатів, адміністративна реформа є первинною для проведення всіх інших реформ: правової, судової, адміністративно-територіальної, фінансової, банківської, податкової, пенсійної, охорони здоров'я, соціального страхування та ін. Виконання Копенгагенських критеріїв – політичного, економічного та “членського” виявилось неможливим, поки їх не було доповнено Мадридським (інституційним) критерієм. Інакше кажучи, в країнах колишнього соціалістичного табору, де панували авторитаризм і планова економіка, утвердження ринкових відносин, демократизація суспільного життя, успішне проведення ре-форм в економічній, соціальній, політичній та інших сферах можливо тільки за наявності потужної, модернізованої системи управління – адміністрації, здатної відповідати сучасним викликам.

У процесі підготовки до членства, напередодні розширення на Схід у дискурсі щодо адміністративних реформ у країнах ЦСЄ переважають дві теми: інституційний розвиток (*institution building*) та розвиток (нарощування) адміністративної спроможності (*administrative capacity building*). Узагальнення досвіду реформування у країнах ЦСЄ протягом 1990-х рр. визначає три складові інституційних реформ: інституції (установи, структури, організації); процеси («правила гри», норми, процедури); люди (кадри, персонал, державні службовці, виконавці тощо). Це три взаємозалежних і пов'язаних між собою компоненти системи державного управління, що мають забезпечити її належне функціонування. Ефективність публічного адміністрування залежить від дієвості та ефективності установ, що її утворюють; від виваженого розподілу повноважень між ними; від наявності і сталості механізмів забезпечення їхньої співпраці. Ефективність функціонування установи забезпечується сукупністю норм, що регулюють її діяльність, та належним виконанням цих норм людьми, які забезпечують функціонування установи.

До інституцій належать не тільки державні установи, але й політичні партії, преса, організації громадянського суспільства – тобто всі гравці, що беруть участь

у суспільних процесах, здійснюють або впливають на реалізацію державних функцій, залучаються до процесів прийняття державних рішень.

Щодо правил гри, до них належить нормативно-правове забезпечення діяльності інституцій (закони, положення про орган, його статут, розпорядження щодо проведення певних операцій чи делегування функцій і завдань тощо), але також інші, зовнішні і внутрішні процеси та процедури, що регулюють роботу установи чи визначають рівень їхньої співпраці, як-то адміністративна культура, стиль менеджменту і лідерства, зовнішня та внутрішня комунікація, стандарти надання послуг. Теоретично останні теж можуть бути об'єктом державного регулювання, наприклад через запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності або ухвалення урядом Етичного кодексу державного службовця, або об'єктом внутрішнього організаційного регулювання через вироблення стратегії розвитку організації, стандартів надання послуг населенню, запровадження кодексу належної адміністративної поведінки тощо.

Щодо людей, то йдеться про кадрове наповнення інституцій: передусім державних службовців різних рівнів з (не)належним рівнем кваліфікації і (не)розвинутою адміністративною спроможністю, але також і політичних лідерів, які стають на чолі державних установ (наприклад міністрів і голів комітетів, голів державних адміністрацій тощо).

Об'єктом реформування при проведенні інституційних реформ стають усі три компоненти: адже процедури і процеси не існують окремо від інституцій, а дієздатність і ефективність системи державного управління в цілому залежить від кадрового забезпечення інституцій, менеджерів і виконавців процесів, правил і процедур.

Інституції, наділені певними владними функціями і повноваженнями; правила гри, за якими інституції працюють і співпрацюють; люди, які грають чи не грають за встановленими правилами, забезпечуючи тим самим виконання інституціями їхніх функцій чи блокуючи їх ефективне функціонування, утворюють інституційний трикутник (див. рисунок), на якому і зосереджувалися реформи у процесі підготовки до членства.

Під час підготовки до членства реформи реалізовувалися у формі проектів технічної допомоги, які мали чітко визначений початок і кінець, фінансове забезпечення, визначених виконавців, відповідальних за виконання окремих компонентів і проекту в цілому, заплановані заходи тощо. Застосовуючи проектний підхід, розробники і виконавці проекту з інституційно-адміністративного розвитку могли зосередитися на одній складовій інституційного трикутника, наприклад кадрах; або обрати об'єктом реформування одну окрему інституцію та удосконалити її структурну організацію, нормативно-правове забезпечення та персонал.

Розвинуті інституції в національних системах державного управління є важливими як для ЄС, так і для держав-членів і їх громадян. У першому випадку саме національні державні адміністрації «вирішують долю директив і постанов, прийнятих у Брюсселі» [47, р. 120]: ЄС не має виконавчих органів і виконання рішень покладає на держав - членів. Їх неспроможність імплементувати нормативно-правові акти ЄС, слідкувати за їх дотриманням, вжити заходи проти порушників зводила б нанівець зусилля представників органів ЄС та національних урядів.

Водночас неспроможність держави впоратися з обов'язками членства загрожує їй відповідальністю: стягненням штрафів або розглядом справи у Суді Європейських Співтовариств. Адміністративна та судова відповідальність, як правило, супроводжується фінансовою: в ЄС право стягувати штрафи з правопорушників мають і Європейська Комісія, і Суд Європейських Співтовариств. Крім того, країни прагнуть членства в ЄС для того, щоб скористатися правами і перевагами, які воно надає, наприклад, повною мірою реалізувати чотири свободи. Якщо та чи інша держава з різних причин не застосовує на своїй території норм та правил ЄС, програє або адміністрація, або громадяни цієї держави.

Належні інституції необхідні для того, щоб забезпечити ефективне і результативне функціонування систем державного управління.

Згідно з Копенгагенськими і Мадридськими критеріями, членство в Європейському Союзі передбачає наявність стабільних, ефективних і дієвих демократичних інституцій. У першу чергу, це: політичні інститути (Президент, Парламент, Омбудсмен і т.ін.), що гарантують демократію і верховенство права, забезпечують права людини, стабільність і суспільний розвиток; ефективно діючі три гілки влади – законодавча, виконавча і судова – з чітко окресленими повноваженнями і межами компетенції; незалежна і спроможна система судочинства; розвинута система виконавчих органів влади, здатна забезпечити виконання взятих державою зобов'язань у такий спосіб, щоб це було на користь її громадянам; наближені до громадян місцеві органи влади (органи місцевого самоврядування) [47, р. 127]; розвинуте громадянське суспільство.

Вимір демократичності визначається виходячи із загальноприйнятих на заході фундаментальних ознак демократії – поділу влади і дотримання основоположних прав (громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних, а також прав меншин).

Вимір ефективності стосується того, наскільки ефективно розподілені функції і окреслена відповідальність різних гілок влади, і особливо виконавчих органів; чи раціонально розподілені обов'язки між центральним, регіональним і місцевим рівнями; чи існує дублювання функцій або, навпаки, прогалини в їх розподілі, внаслідок чого певні функції і послуги випадають з поля зору урядових установ; чи існуюча система інституцій забезпечує їх горизонтальну і вертикальну співпрацю і дає змогу швидко реагувати на потреби й виклики європейської інтеграції.

Вимір дієвості (результативності) пов'язаний із результатами діяльності окремих державних інституцій і системи в цілому. Об'єктом вивчення стають виконання програм уряду і зобов'язань перед партнерами, досягнення цілей, проголошених окремими державними установами, рівень задоволення суспільства та забезпечення потреб клієнтів певних державних установ та ін. Стан інституцій, їх спроможність забезпечити стабільність і демократію, гарантувати соціально-економічний розвиток у країнах Центральної та Східної Європи

оцінювався за такими показниками: загальна оцінка функціонування політичних інститутів («належним чином і в умовах стабільності»; «потребують консолідації»; «не відповідають Копенгагенським критеріям»); поділ гілок влади («поділені»; «формально поділені»; «не поділені»); межі компетенції гілок влади («установлені і зберігаються»; («установлені, але не зберігаються»; «не установлені»); рівень співробітництва гілок влади («високий рівень»; «недостатнє співробітництво»; «напруження між «гілками» влади»); вибори («вільні і чесні»; «не вільні»); становище опозиції («участь у діяльності політичних інститутів»; «права опозиції не зберігаються»; змінюваність влади («в ході виборів»); функціонування судової системи («потребує покращення підготовки суддів», «потребує покращення в цілому»; «судова влада не є вільною»);

фундаментальні права («в основному забезпечені»; «порушуються»); становище засобів масової інформації («вільні»; «існують певні обмеження»; «необхідне законодавче забезпечення свободи ЗМІ»); боротьба з корупцією («потребує подальшого підсилення»; «потребує значного підсилення»; «потребує радикальних засобів із забезпечення прозорості прийняття рішень»); громадський контроль за армією і службами безпеки («громадський контроль установлений і є адекватним»; «громадський контроль за армією і службами безпеки не установлений»).

Окрему увагу в процесі підготовки до вступу до ЄС було приділено розвитку судової системи. Це пояснюється кількома причинами: 1) важливою роллю, яку відіграє судова влада в демократичних суспільствах; 2) особливою роллю національних судів як гарантів дотримання європейського права у державах-членах ЄС; 3) нерозвиненістю судової системи в посттоталітарних країнах. У демократичному суспільстві суди є гарантами захисту прав і свобод. Вони покликані розв'язувати конфлікти, що виникають між виконавчою і законодавчою гілками влади, між приватною особою і державою, між меншинами (національними, релігійними, сексуальними) та більшістю населення, між фізичними та юридичними особами тощо. Незалежно від того, які сторони представлені в конфлікті, суд повинен відстоювати закон і справедливо захищати

права людини, підприємця, політичної партії або корпорації. Судді часто вступають у конфлікт з можновладцями, приймають рішення на користь більшості проти меншості – але виключно керуючись законами [47, р. 17]. За допомогою судів вирішуються політичні конфлікти; суди допомагають у розв'язанні суперечок між суб'єктами економічної діяльності і гарантують захист, передбачуваність і впевненість – тим самим вони забезпечують стабільність суспільства і надійність економічного середовища. Якщо громадяни не матимуть довіри до суду як незалежно-го і неупередженого органу, вони не звертатимуться до нього і шукатимуть для вирішення конфліктного питання інші засоби: важелі політичного тиску або незаконні шляхи [47, р. 17].

Також національним судам належить важлива роль у дотриманні права ЄС: відповідно до принципів верховенства права Співтовариства над національним правом та принципу прямої дії національні суди країн-членів зобов'язані захищати і впроваджувати норми права ЄС «під пильним наглядом Суду Європейських Співтовариств» [45]. Останнє означає, що 1) для захисту прав фізична або юридична особа може звернутися до національного суду або безпосередньо до Суду Європейських Співтовариств та 2) національні суди, якщо мають проблему у вирішенні спірного питання, можуть звернутися до Суду Європейських Співтовариств по допомогу за процедурою преюдиційного (досудового) звернення [46]. Таким чином, дотримання права ЄС на території держави-члена ЄС залежить від здатності національних судів захистити й впровадити його. Суддя національного суду змушений часто приймати рішення проти громадянина чи компанії своєї держави на користь іншої держави-члена. Щоб діяти тільки відповідно до закону, суддя має бути неупередженим і незалежним. Не менш важливою для судді є професійна компетентність (спроможність) – знання національного права та права ЄС, знання принципів, на яке спирається право ЄС, знання прецедентів, рішення по яких виніс Суд Європейських Співтовариств, вміння тлумачити закон відповідно до принципів європейського права та багато іншого.

У державах соціалістичного табору судова система не відіграла самостійної ролі, а виконувала замовлення владної верхівки. За часів тоталітаризму праця комуністичної партії та її вищого керівництва фактично відкидала ідею незалежності і неупередженості суду; судді часто просто виконували замовлення владної верхівки. Готовий діяти під тиском або на замовлення суддя не відчував потреби в розвитку професійних здібностей і швидко втрачав кваліфікацію.

Разом з тим за досить стислий час у країнах Центральної та Східної Європи відбулися фундаментальні зміни в законодавстві, прийнята маса нових законодавчих актів. Але більшість суддів навчалися в часи, коли не існувало ринкових інституцій, не діяли норми демократії. Природно, що судді повинні досить ретельно підвищити свою кваліфікацію і пройти відповідне навчання, опанувати вміння по новому застосовувати закони та системно тлумачити їх за принципом верховенства права.

Розвиток і реформування інститутів державної влади в державах ЦСЄ здійснювалося за потужної підтримки з боку ЄС, в рамках фінансового інструменту PHARE, інших програм технічної допомоги; були розроблені і діють на даний час механізми експертної підтримки TWINNING, TAIEX, SIGMA та ін.

Кожен базовий показник поєднує кілька індикаторів, які в сукупності дають уявлення про загальний стан сфери і ступінь її європеїзації; до кожного «пакета» індикаторів обов'язково входять правове забезпечення та потенціал до подальшого розвитку.

Також у сучасній теорії державного управління поширений термін «benchmark», який перекладається з англійської як «орієнтир», «віха». Цей термін використовується паралельно з поняттям «базові показники». Орієнтири (прив'язані до) пов'язані із показниками: якщо показники допомагають оцінити сучасний стан, то «benchmark» встановлюють ідеал, якого слід прагнути по кожному з показників і на який слід орієнтуватися при проведенні реформ. Але в дискурсі з проблем реформування державно-го сектору «базові показники» і «орієнтири» часто використовуються як синоніми.

Показники не використовуються окремо, вони «прив'язані» до інституцій і залежать від рівня підготовки, мотивації і достатньої кількості фахівців, що працюють у тій чи іншій сфері: на-приклад, належне управління державними закупівлями вимагає створення централізованого органу під умовною назвою «Управління державних закупівель»; важливою також є достатня кількість підготовлених працівників, які знайомі з процедурами і правилами, готові чесно й неупереджено виконувати свої посадові обов'язки з організації тендерів.

Усі країни ЦСЄ, що прагнули членства в ЄС, пройшли тестування за базовими показниками SIGMA. Подібне тестування вже двічі проходила Україна.

Спроба проведення оцінки системи державної служби в Україні за базовими показниками SIGMA у 2003 р. засвідчила, що «Україна досягла значного прогресу в розвитку системи державної служби і у середньостроковій перспективі вона зможе відповідати європейським стандартам...» Вдруге більш масштабне і детальне оцінювання системи врядування України відбулося у 2006 р. [48].

Серед рекомендацій, наданих європейськими експертами, які проводили оцінювання, є такі: Замість того, щоб займатися грандіозними реформами, які напевно не будуть реалізовані на практиці..., ми рекомендуємо українській владі політику «радикальної стриманості», тобто стриманості у відмові від грандіозних реформ та радикальності у за-провадженні стратегії помірнього реформування; це вимагатиме зміни поведінки як прибічників реформ, так і донорів. Наголос треба зробити на незначних покращеннях, яких слід домагатися поступово і завершувати практичною реалізацією [29, с. 12].

Як свідчить досвід країн, що успішно завершили реформування системи державного управління, наявність інституцій ще не гарантує їх дієздатності. Важливим компонентом реформування є запровадження процесів, внутрішніх правил і процедур, які забезпечують ефективне функціонування кожної окремої інституції, та удосконалення процесів і механізмів співпраці між ними. Третім компонентом, що має вирішальне значення для підвищення дієздатності системи державного управління, є людський ресурс. Від державних службовців, їхньої

компетентності і кваліфікації, підтримки чи опору реформам і змінам в решті-решт залежить поступ європейської інтеграції.

Дослідження, що їх було виконано в період підготовки до розширення ЄС на Схід, та практичний досвід, накопичений державами ЦСЄ, що готувалися до членства, підтверджували, що вирішальне значення для підвищення дієздатності системи державного управління та її пристосування до вимог європейської інтеграції є людський ресурс. Тому найбільшу увагу при проведенні інституційних реформ було зосереджено на розвитку адміністративної спроможності в системі державного управління.

Під адміністративною спроможністю ми розуміємо високий рівень знань, вмінь та навичок державних службовців, диференційованих залежно від рівня, посади, функціональних обов'язків та сфери діяльності службовця, які в сукупності гарантують ефективне її вироблення та впровадження політики європейської інтеграції, забезпечують дієздатність системи державного управління, допомагають перетворити державу на рівноправного партнера ЄС та його держав-членів.

Для процесів європейської інтеграції актуальності набувають знання, вміння та навички, які дозволяють, сприяють і допомагають: 1) своєчасно виконувати зобов'язання, які держава взяла на себе, обравши шлях євроінтеграції, наприклад здійснювати адаптацію національного законодавства, процедур, стандартів і норм до норм ЄС, забезпечувати їх виконання і дотримання, запровадити систему впровадження і моніторингу; 2) відігравати активну роль в євроінтеграційних процесах, використовуючи їх на користь власної держави, зокрема мати не-обхідні фахові, експертні чи технічні знання у своїх секторах і галузях; розуміти національні інтереси і мати здібності захищати їх; знати процедури і правила (протокол, голосування тощо), за якими приймаються рішення в ЄС; мати розвинуті комунікативні і лідерські навички (наприклад спілкування з колегами, ведення переговорів, вміння переконувати), щоб впливати на процес прийняття рішень та вироблення політики в ЄС; 3) прискорювати процеси європеїзації в державі, зокрема завдяки прискоренню перекладу *acquis communautaire* та

поширенню інформації про ЄС, а також через створення налагодженої системи координації всередині уряду, між різними гілками влади, між урядом та інституціями ЄС; 4) здійснювати планування, спираючись на стратегічне бачення, політичний аналіз і прогнозування, зокрема вміти передбачати розвиток подій на європейській арені і вдома; узгоджувати політику європейської інтеграції із внутрішньою політикою; спрогнозувати нову роль, функції і завдання уряду та реформувати урядові структури відповідно до прогнозу; запровадити систему управління змінами; впроваджувати зміни, спираючись на аналіз і обираючи між кількома альтернативами; повсякчас прилаштовувати систему багатовекторного співробітництва на національному та наднаціональному рівнях до змін, що відбулися або мають відбутися; 5) своєчасно реагувати на вимоги і виклики євроінтеграції, зокрема нарощувати спроможність через запровадження системи підготовки і підвищення кваліфікації державних службовців, застосування методів самооцінки та вимірювання адміністративної спроможності.

Європейський досвід вчить не ігнорувати реформи на організаційному рівні: досвід вдалих реформ на рівні окремої установи може бути поширений і застосований у секторі загалом. Разом з тим зрозуміло, що без масштабних системних реформ, спрямованих на зміни в системі владних відносин, переосмислення та пере-розподіл їх функцій і компетенцій, зміну ролі і завдань у процесах життєдіяльності суспільства, справжній прогрес неможливий.

Три напрями реформування (інституції, процеси, люди), визначених під час інституційних реформ у країнах ЦСЄ, можуть стати орієнтирами для поетапного реформування системи державного управління України.

Протягом останніх десятиліть європейські держави постійно намагалися здійснити перегляд своїх адміністративних структур і внести до них відповідні зміни. Можна констатувати, що через кожні, як мінімум, 20–30 років відбувалася генеральна інвентаризація структур публічної адміністрації. Це стосується Західної Європи, де було здійснено розширення адміністративної діяльності, зроблено сильніший наголос на планувальній і керуючій функції та відбулися лібералізація відносин із громадянами в рамках реалізації принципів демократії та

залучення громадськості до прийняття рішень і поділу відповідальності. Утім, наголос на планувальній і керуючій функції виявився занадто однобічним і таким, що лише частково відповідав іншим вимогам до публічної адміністрації. Підходи щодо діяльності, розроблені скоріше як теоретичні, під час випробування на практиці виявилися придатними лише в певних межах.

Лібералізація відносин із громадянами як ще один пункт реформування чітко показує, що публічна адміністрація завжди перебуває в контексті відповідної політичної системи. Демократія означає, що публічна адміністрація є частиною суспільства (а не володарем, який панує над суспільством), вона повинна лібералізувати своє ставлення до громадянина та до його справ («близькість до громадян») і має постійно доводити суспільству свою легітимність (наприклад через політичну комунікацію та залучення громадськості до прийняття рішень і відповідальності).

Історія публічної адміністрації в Європі є прикладом перманентності змін та її вдосконалення, що є адекватною відповіддю на суспільні виклики, пов'язані насамперед з кардинальними змінами в політичній економічній системах. Вважається, що нове осмислення процесу адміністративної модернізації спричинили три значні зміни, які відбулися в США та Західній Європі упродовж вісімдесятих років минулого сторіччя: реструктуризація економіки, оновлення політичних систем країн та зміни ідеологічної парадигми [28, с. 73–74]. Як будь-яка система, публічна адміністрація не може залишатися незмінною у світі, що постійно змінюється. Колишній Прем'єр-міністр Франції Л. Жюспен у свій час зазначав, що «система державного управління повинна реформуватися, оскільки суспільство і весь світ змінюються, з'являються нові технології, а публічна адміністрація, як і організації приватного сектору, не може уникнути пошуку оптимальних шляхів своєї діяльності» [47, р. 273].

В окремих країнах Європи цілі адміністративної реформи суттєво відрізнялися, що залежало від багатьох причин, зокрема від періоду їх здійснення. Так, у Західній Європі в сімдесятих роках минулого століття метою перетворень стало підвищення спроможності громад та посилення муніципальної влади, тоді

як у дев'яностих роках під час впровадження моделі “New Public Management” домінували принципи результативності і приватизації. При цьому, як зазначають німецькі дослідники Д. Шиманке і Г. Ціммерманн, між вищезазначеними цілями у будь-який момент можуть виникнути напруга чи конфлікт. Наприклад, результативність або консолідація можуть перебувати в конфлікті з якістю послуг чи наближенням до громадянина публічної адміністрації [30, с. 38].

Держави Східної Європи, приймаючи основоположні рішення, з одного боку, дотримувалися принципів демократії, правової держави, багатопартійної системи, виборчої системи, поділу влади, місцевого самоврядування, а з другого – розробляли відповідно своє національне рішення. Потім на цій базі було здійснене реформування публічного врядування. Слід відзначити також, що досвід модернізаційних перетворень у країнах Європейського Союзу переконливо довів, що «дешева держава» повинна обслуговуватися добре організованою, компетентною, забезпеченою сучасними засобами управління і комунікації адміністрацією, яка має відповідне якісне кадрове забезпечення та тісно співпрацює із громадянами. Тому реформування публічної адміністрації вимагає досить значних інвестицій, а її функціонування передбачає наявність необхідних матеріальних та фінансових ресурсів. Наприклад, важливо добитися конкурентоспроможності держави на ринку праці, що дасть змогу мати кадри високої кваліфікації. Економія повинна досягатися не завдяки зниженню зарплат державних службовців, а за рахунок значного зростання ефективності дій публічної адміністрації. Скорочення кількості державних службовців не повинно бути самоціллю, а має пов'язуватися з ретельним функціональним обстеженням органів влади для уникнення дублювання функцій. Ключове значення має реформування пра-ва, визначення уніфікованих процедур, впровадження електронного обігу документів всередині адміністрації та між нею і громадянами [43, с. 77].

Велике значення має виявлення тенденцій розвитку громадянського суспільства і адекватних йому сучасних систем та організаційних структур публічного управління в європейських країнах і здійснення порівняльного аналізу

розв'язання проблеми ви-бору оптимальної системи управління в цих державах та в Україні.

Важливо відзначити велику увагу польських дослідників до якості діяльності публічної адміністрації, яку вони характеризують словом «гарна» (dobra). Зокрема, на основі європейського Кодексу Гарної адміністрації виділено такі принципи: відповідність праву, недискримінація, пропорційність, визначеність зав-дань, безсторонність, об'єктивність, ввічливість, привітність, відповідь на листи мовою звернення, підтвердження отримання листів, направлення звернення до компетентного органу у разі його неправильного адресування, дотримання термінів, попередження про можливість оскарження, охорона таємниці, вмотивоване прийняття рішень, надання інформації тощо. Досить поширеною є у Польщі критика організаційного забезпечення реформ, що особливо помітно із робіт професора В. Кізюна. Основою для розвитку органів влади він назвав чіткість роботи публічної адміністрації, включаючи в це поняття ефективність та економічність. Виділяючи основні недоліки управління в Польщі, що заважали її європеїзації, В. Кізюн на перше місце ставить гігантomanію, тенденцію до надмірної розбудови організаційних структур, кількості організаційних ланок та щаблів управління тощо. На другому місці відзначено люксоманію – тенденцію до створення чиновниками для себе суперкомфортних умов праці та відпочинку: кабінетів, будинків, меблів, автомобілів, закордонних подорожей тощо. Третьою названо корупцію, яка стала звичайним явищем. Наступною проблемою була ароганція – відрив влади від мас, а п'ятою – організацій-на фікція, що полягала у розходженні проголошених прав само-врядування із дійсним станом справ, а також у низькому рівні фінансового забезпечення цих прав. Фікцією видавалася В. Кізюну і реалізація населенням свого виборчого права, оскільки відсоток голосуючих, як правило, був низьким. Критикувалися також порушення принципу поділу влади, неконтрольоване витрачання державних коштів агенціями та фондами тощо [32, с. 82–83].

Адміністративна реформа в Чехії (в частині організаційних змін) почалася зі змін у центральній адміністрації, що проявилися в перегляді функцій колишніх федеральних міністерств відповідно до нових вимог.

Загальна відповідальність за реструктуризацію публічної адміністрації у Чехії покладалася на Міністерство внутрішніх справ, яке займалося також процесом децентралізації та реформою територіального самоврядування. Для забезпечення цього в серпні 1998 р. в МВС було створено три департаменти (Департамент реформи публічної адміністрації, Департамент навчання державних службовців та Департамент використання інформаційних технологій у публічній адміністрації), які відіграли помітну роль у процесі організаційного забезпечення адміністративної реформи. Розвитком цивільної служби займалося Міністерство праці та соціального захисту.

Сучасні тенденції організації публічної адміністрації країн ЄС базуються на демократичній децентралізації влади, що здійснюється шляхом передання достатніх повноважень на най-ближчий до людей рівень влади. Наслідком таких реформ стало розширення компетенції регіональних та місцевих органів влади, тобто децентралізація управління, а також укрупнення адміністративно-територіальних одиниць (Швеція, Бельгія, Німеччина, Данія, Польща).

Таким чином, децентралізована модель в умовах сталого соціально-економічного розвитку довела свою перевагу над централізованою. Здійснення реформ у європейських країнах відбувалось в таких напрямках: політичному, пов'язаному з формуванням інституційних умов демократизації цієї сфери; інституційному – спрямованому на перебудову її структурних елементів – організаційних відносин між різними рівнями місцевого управління, що пов'язаний з реформуванням системи адміністративно-територіального устрою держави, а також із запровадженням регіонального самоврядування – наріжного каменю децентралізованої держави; функціональному – спрямованому на перерозподіл функціональних відносин між місцевими, регіональними та центральними органами публічного управління.

Усі ці напрями потребують злагодженого механізму реалізації реформи, а саме: здійснення функціонального розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; приведення системи місцевої влади у відповідність із загальноприйнятими європейськими принципами, визначеними Європейською хартією місцевого самоврядування; підготовки нормативно-правової бази для здійснення бюджетної та податкової реформ з метою зміцнення фінансово-економічної основи територіальних громад, збільшення питомої ваги власних доходів.

Польський фахівець Ян Пекло називає чинники, без яких будь-які реформи приречені на поразку: політична воля державних керівників, вчасно підготовлена законодавча база, наявність координаційної структури, яка б здійснювала всю організаційну роботу, підтримка громадськості, а також наявність відповідного ефективного механізму управління реформою [27, с. 6].

Український учений С.О. Кравченко зазначає, що ключовим елементом організаційного забезпечення адміністративної реформи є спроможний координаційний центр, відповідальний за підготовку та впровадження змін. Формування такого центру є непростим завданням, для розв'язання якого, як свідчить світовий досвід, можуть застосовуватися різні підходи.

Перший підхід полягає в запровадженні посади уповноваженого (комісара) уряду, який наділяється широкими повноваженнями, звітує безпосередньо прем'єр-міністру та працює за підтримки спеціального підрозділу апарату уряду. Такий варіант набув особливої популярності в Польщі, де відповідальними за реформу інституціями ставали: Заступник державного секретаря – Уповноважений Ради міністрів з питань реформи місцевого самоврядування; Уповноважений Ради міністрів з питань адміністративної реформи; Державний секретар – Уповноважений Ради міністрів з питань реформи державної системи. Аналогічним чином певний час в Угорщині роботи в межах адміністративної реформи координував Комісар уряду з питань адміністративної модернізації, а у Словаччині – Уповноважений уряду з питань адміністративної реформи [28; 29; 30; 26, с. 59-60].

Другий підхід передбачає утворення спеціальної проектної структури типу ради, комісії, комітету і т.ін., яку нерідко очолює голова або заступник голови уряду. До складу такої структури, як правило, входять посадові особи вищої управлінської ланки державного апарату, представники парламенту і органів самоврядування, а до її роботи можуть залучатися фахівці з різних органів влади, політики, науковці, представники бізнесу і НУО, незалежні експерти тощо. Наприклад, у Південній Кореї координацію розробки програми адміністративної перебудови виконував сформований президентом міжміністерський Урядовий комітет з питань адміністративної реформи, а у Словаччині – Урядова комісія з упорядкування адміністративної системи на чолі з віце-прем'єр-міністром. У Польщі діяла Міжміністерська група з впровадження адміністративної реформи під керівництвом Віце-прем'єр-міністра – Міністра внутрішніх справ і адміністрації, а в Німеччині – Керівний комітет з питань адміністративної організації на чолі з Державним секретарем Міністерства внутрішніх справ.

Третій підхід означає формування координаційного центру шляхом покладання відповідних обов'язків на керівника апарату уряду (або віце-прем'єр-міністра), який працює за допомогою спеціального підрозділу урядового апарату. Наприклад, у Великобританії та Канаді реформа державного управління здійснювалася не у вигляді цілісної комплексної програми, а шляхом запровадження серії пов'язаних ініціатив. При цьому в низці випадків провідну роль відігравав керівник урядового секретаріату за допомогою спеціального підрозділу. Зокрема, так відбувалася реалізація британських ініціатив щодо агентств «наступних кроків», Хартії громадян, ефективності, змін у системі державної служби і модернізації уряду, а також канадської ініціативи з реформування державної служби «La Releve».

Кілька країн ЦСЄ також випробували подібний варіант, згідно з яким координаційні повноваження щодо адміністративної реформи були передані: Главі Державної канцелярії Латвії та відповідному Департаменту державних реформ; Віце-прем'єр-міністру Словаччини з економічних питань та Координаційному і експертному підрозділу з питань адміністративної реформи

Секретаріату уряду Словаччини; Віце-прем'єр-міністру – Міністру Секретаріату Прем'єр-міністра Угорщини і Департаменту державного управління та регіональної політики даного секретаріату.

Четвертий підхід пов'язаний з тим, що координацію реформаторських заходів доручають існуючому міністерству. Можливі два основні різновиди даного підходу, за одним з яких відповідні обов'язки покладаються на міністерство внутрішніх справ. Так відбувалося в Нідерландах, Словаччині, Словенії, Угорщині, Франції, Чехії. Другий різновид полягає у здійсненні реформ під проводом міністерства фінансів, що було характерно, наприклад, для Нової Зеландії або Фінляндії.

Згідно з п'ятим підходом створюється спеціальний ЦОВВ з питань реформ. В одних випадках формувалося окреме міністерство, наприклад Міністерство державної адміністрації Болгарії (питання адміністративної модернізації), Міністерство федеральної адміністрації та державної реформи Бразилії, Міністерство державної реформи Латвії. У інших випадках створювався ЦОВВ зі спеціальним статусом [26, с. 60-61; 29].

Погоджуємося з пропозиціями С.О. Кравченка стосовно створення з метою організаційного забезпечення Координаційної ради з питань адміністративної реформи. Враховуючи масштаб перетворень і вітчизняні традиції, головою даної ради має бути Президент України, який покликаний відігравати інтегруючу роль у державотворчих процесах. Його заступниками в раді можуть виступати голова профільного комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, Віце-прем'єр-міністр України з питань адміністративної реформи та керівний працівник Секретаріату Президента України, за яким буде закріплено відповідний напрям.

Проведення управлінських перетворень на регіональному рівні також потребує формування спеціальних координаційних структур, які повинні надавати консультативну, методичну, іншу допомогу у впровадженні реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою.

Україна не є винятком із трансформаційних процесів, що відбуваються під час здійснення адміністративних реформ. Складність трансформаційних процесів у нашій країні пояснюється суттєвими відмінностями суспільно-політичних та економічних умов від західноєвропейських, де процеси реформування здійснюються в умовах сформованих націй та існування громадянського суспільства (Civil Society) – реально функціонуючих на регіональному та місцевому рівнях інститутів демократії (потужних партійних структур і реального місцевого самоврядування). Натомість в Україні суттєвою національною проблемою залишається пасивність населення в реалізації своїх демократичних прав, а також мала впливовість партійних організацій (окремі партії так і залишилися представниками не суспільних верств, а своїх бізнесово-кланових, корпоративних інтересів чи власних політичних амбіцій), що зводить нанівець можливість дійового демократичного контролю за владою.

Під час реформ важливо досягти плідної взаємодії та збалансованості виконавчої влади і місцевого самоврядування – основи оптимізації функціонування загалом публічної влади на місцях, підвищити роль і відповідальність муніципальних інститутів, їх посадових осіб за вирішення покладених на них повноважень і функцій, що позитивно вплине на динаміку соціально-економічного та культурного розвитку територій. Паралельно слід продовжувати курс на демократизацію всіх сфер суспільного життя та побудову громадянського суспільства, що неможливі без встановлення оптимального балансу між децентралізацією і централізацією, доповненого принципами деконцентрації, дерегулювання та повсюдності місцевого самоврядування, які б адекватно відповідали реальним соціально-економічним і політичним умовам країни в рамках безумовного додержання принципу унітаризму Української держави.

Реалізація цих принципів дасть можливість місцевим громадам на практиці реалізувати місцеве самоврядування, під яким розуміють право і реальну спроможність громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в

інтересах населення громади. Одночасно слід забезпечити повноправність і ресурсну спроможність місцевого самоврядування.

Такий вектор розвитку через динамічний поступ регіонів дасть можливість посилити дієздатність держави, оптимізувати виконання нею своїх функцій, сприятиме становленню України як демократичної, високорозвиненої, правової держави та її інтеграції до європейського співтовариства. Основними складовими такої модернізації має стати територіальне, адміністративне і структурне оновлення, підвищення ролі муніципальної влади, кардинальний перегляд міжбюджетних і податкових відносин.

**3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УКРАЇНІ.
МЕТОДОЛОГІЧНО ОБҐРУНТУВАТИ ТА ВИЗНАЧИТИ ПЕРСПЕКТИВИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В
УКРАЇНІ**

Невід’ємним компонентом будь-якої науково-дослідницької роботи є методологія, тобто, той самий пізнавальний фундамент, на якому і будується дослідження. Закласти цей фундамент у сучасних умовах, однак, не просто, адже складна і суперечлива правова реальність потребує адекватного цим умовам методологічного інструментарію. «Підібрати» такий інструментарій важко будь-якому вченому правознавцю, але важче усього організувати та показати «лабораторію» свого дослідження вченим-початківцям – здобувачам наукового ступеню. Свідомостю зазначеного є зокрема тексти дисертаційних робіт останніх років, де незважаючи на велику кількість публікацій з методології правознавства, автори не наводять розгорнутої характеристики методології або хоча б методологічних засад свого дослідження і обмежуються простим перерахуванням використаних методів у вступі. І це не випадково, адже формулювати своє чітке бачення методології, не тільки молодим, а багатьом досвідченим вченим не дозволяє той, певний чи-то «методологічний плюралізм» чи-то «методологічний хаос», який склався в сучасній юридичній науці, і, напевно, не тільки в ній.

Про вищезазначене свідчить зокрема велика кількість публікацій з загальних проблем методології правознавства або його окремих аспектів, оприлюднених в Україні за майже 30 років незалежності. Оскільки, «фізичної» можливості навести цей перелік немає, то ми обмежимося посиланнями на декілька фундаментальних праць недавніх і останніх років, де узагальнені попередні напрацювання з цієї проблеми. Мова йде насамперед про роботи М. С Кельмана, зокрема, його монографію «Юридична наука: проблеми методології (2011 р.) [23, с. 78] та докторську дисертацію «Методологія сучасного

правознавства: становлення та основні напрями розвитку» (2013 р.) [2], колективну монографію вітчизняних правознавців «Методологія в праві» (2017 р.) [3], а також декілька останніх статей, присвячених методології правознавства (М. І. Козюбра (2018 р.) [24], О. В. Дручек (2020) [21]). Що стосується більш вузької теми, саме методології правового (юридичного) дослідження, яка безпосередньо є предметом цієї статті, то вона теж певним чином знайшла відображення в наукових та науково-методичних публікаціях. Більшість з них присвячені методології досліджень окремих галузей правознавства, або окремим правовим інститутам. З публікацій, що присвячені методології правових досліджень загалом відзначимо статті, в яких, незважаючи на заявлені в їх назвах наміри охопити досліджувану проблему «широко», акцент все ж таки зроблений на той чи інший більш вузький її аспект: Г. Ю. Лук'янова (2011 р.) особливу увагу приділяє системному методу [6], Н. В. Кушакова-Костицька (2017 р.) шукає відповідь на запитання, чи необхідно дисертанту окремо визначати методологію свого дослідження [7], М. В. Савчин (2018 р.) розкриває тільки засади методології публічного права [39].

Оскільки поняття «методологія» багатогранне та багаторівневе, ми вважаємо за потрібно акцентувати увагу на тому, що предметом цієї статті є той «рівень» методології, який відображає потреби насамперед дослідників, котрі претендують на здобуття наукового ступеню у галузі юридичних (правових) наук. На відмінну від окремих вчених, які ставили під сумнів необхідність методологічної частини дисертаційного дослідження [7, с. 24–25, 29], ми, навпаки, наявність окремого такого обов'язкового структурного елемента в дисертації вважаємо доцільним. Це зумовлено, по-перше, законодавчо закріпленими, зокрема статтею 5 Закону України «Про вищу освіту», вимогами до здобувачів наукового ступеню, які мають володіти «методологією наукової... діяльності...» (доктор філософії) або ж набути «найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи...» (доктор наук), а по-друге, для правознавства, як особливої галузі соціально-гуманітарних знань, де відсутні можливості точної емпіричної перевірки отриманих результатів,

правильно визначений методологічний інструментарій є однією з основних гарантій їх теоретичної обґрунтованості і наукової достовірності. Схоже, що в останні роки, абсолютна більшість дослідників усвідомлює це, втім питання як визначити та ефективно використати методологію в науковому дослідженні, залишається багато в чому відкритим. На деякі з цих питань, не претендуючи на «істину в останній інстанції», ми і спробуємо відповісти.

Будь-яка наука, у тому числі і юридична, має свою «методологію». Це словосполучення, як відомо, походить від двох давньогрецьких слів *μέθοδος* та *λόγος* – *μεθόδολογία*. Хоча *λόγος* (логос) у буквальному сенсі з грецької мови перекладається як «причина», за методологією як в багатьох інших галузях знань (біологія, психологія, політологія тощо) міцно закріпилося змістовне позначення, як *вчення (наука) про метод*.

Своєрідним ядром методології, її першоосною є терміно-поняття *метод*. Спочатку, ще за доби античності, його розглядали як термін, котрий визначає *шлях до чого-небудь*, насамперед, до істини. Але з часом, він набув більш складного змісту і, по суті, перетворився на поняття. Сьогодні, зокрема, його розглядають з різних позицій: від дії, акту, в результаті якого досягається певна мета, а також вид і спосіб виконання такої дії [9, с. 32] до систематизованого способу досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів [11, с. 373]. І це далеко не повний перелік варіантів його розуміння.

Таке різноманіття, в свою чергу, призвело також до певного «різнобою» у визначенні поняття «методологія». Як з цього приводу зазначає М. І. Козюбра, «одні автори під методологією розуміють «специфічну сферу знань», що займає проміжне місце між конкретними науками і філософією... Інші вважають методологію «єдиною наукою про методи, способи пізнання закономірностей права та його використання в практичній діяльності». Ще інші (треті), заперечуючи самостійність методології як «локальної галузі наукового знання, що

існує ізольовано від всієї системи наук», розглядають її як «складову теорії пізнання, яка може мати як загальний, так і галузевий рівень». Четверті ж стверджують, що методологія наукового пізнання – «це складна і структурована дисципліна, що... тісно межує з іншими системами знань – філософією науки, теорією пізнання, філософією права та праксеологією» [4, с. 4]. На окрему увагу заслуговує сформульована М. С. Кельманом дефініція методології, як «вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ» [23, с. 42]. Наведене – це лише деякі узагальнені підходи до розуміння методології, а в дійсності, спектр точок зору щодо цього є надзвичайно широким і різноманітним. Це зумовлює необхідність вираження тим чи іншим автором свого понятійного бачення методології.

Спробуємо обґрунтувати свою позицію щодо поняття «методологія». Але перед тим зауважимо, що оскільки методологія сприймається на двох рівнях: 1) як вчення про ... , 2) як сукупність чогось (знань) і як певний пізнавальний механізм, ми, виходячи з заявленого контексту статті, візьмемо за основу друге значення «методології». В останньому словосполученні коріневоутворюючим, як зазначалося, є слово (термін) метод. Але з дефініції, запропонованої, наприклад, представниками філософії, де «методологія – це сукупність *підходів, способів, методів, прийомів та процедур*, які застосовуються в процесі наукового пізнання й практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети» [10, с. 374], виходить, що поряд з «методом», вони в цю сукупність включають *підходи, способи, прийоми та процедури*. На нашу думку, це не зовсім логічно, адже, подання методу нарівні з іншими вищезазначеними термінами, викликає питання, чи може ця «сукупність» позначатися саме як «методологія», адже таким же успіхом її можна позначити, наприклад, як «підходологія», «способологія», «прийомологія» тощо. Якщо мова йде про методологію, то ключовим, вважаємо, має бути термін «метод».

Що слід розуміти під методом? В такій ситуації, зазвичай, звертаються до словників. В одному з самих авторитетних в Україні таких словників – «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» метод визначається як «спосіб

пізнання явищ природи та суспільного життя» [11, с. 664], тобто, в самому загальному плані, як спосіб. *Спосіб*, на думку авторів цього ж словника, це «певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити щонебудь, досягти чогось» [11, с. 1375], а складова частина способу – *прийом*, в цьому контексті – «*спосіб виконання або здійснення чого-небудь; метод дослідження, вивчення чого-небудь; певний захід для досягнення певної мети*» [11, с. 1117]. Тобто прийом є одночасно і способом, і заходом, і методом, що вказує на явний термінологічний дисбаланс, породжений відсутністю системних змістовних взаємозв'язків між термінами в межах усього словника.

Хоча в «словниковій справі» така ситуація є доволі поширеною, спробуємо з масиву пропонованих термінів та їх значень, обрати ті, які б дали змогу сформулювати своє бачення поняття методу. Ключовими, як такими, що більше відображають зміст «методу», на нашу думку, є слова: «спосіб» і «дія», з яких випливає, що метод буде «певним способом дії досягнення чого-небудь». В науковому ж сенсі *метод*, на нашу думку, є *певним способом дії, який застосовуються в процесі пізнання й практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети*.

Щодо поняття «методологія», то навіть при наведених вище критичних зауваженнях, базовими для вироблення свого понятійного бачення методології, ми вважаємо вищенаведену «філософську» дефініцію методології, а також її «філологічну» дефініцію, наведену у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови». Автори останнього, зокрема, вважають, що «методологія – це сукупність методів дослідження, що застосовуються будь-якою наукою відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [11, с. 664]. Але до змісту цих дефініцій є певні уточнення.

По-перше, в обох наведених визначеннях стверджується, що методологія – це «сукупність...», з чим ми категорично не можемо погодитися. Методологія, на нашу думку, має бути не якоїсь сукупністю, а системою, тобто створеною для досягнення певної мети структурно-упорядкованою цілісною єдністю, яка

складається з сукупності елементів, що перебувають між собою в тісних зв'язках та відносинах.

По-друге, елементами цієї системи мають бути методи (способи раціональних дій), за допомогою яких досягається певна мета у пізнавальному процесі або ж практичної діяльності. Іншими словами, під методологією в самому загальному плані ми розуміємо систему методів, які застосовуються в процесі вивчення (дослідження) й практичної діяльності для вирішення певної пізнавальної мети. Методологію наукового пізнання слід відрізнити від поняття, яке теж є похідним від терміну «метод», а саме *«методики наукового пізнання»*, котра є конкретизованою системою послідовних науково-дослідницьких процедур, що здійснюються за допомогою технічних методів-приймів при вирішенні визначених методологією певних пізнавальних задач. Іншими словами, методологія вказує шлях до певної мети, а методика – найбільш ефективні технічні прийоми як цього досягти.

По-третє, ми, в цілому, підтримуємо точку зору тих методологів, які розповсюджують «зону дії» методології не тільки на процес пізнання, а й на практичну діяльність. Ця позиція, сформульована сербохорватським вченим Р. Лукичем у його книзі *«Методологія права»* (переклад російською в 1981 р.) [12, с. 56], була підтримана багатьма пострадянськими вченими, у тому числі і учасниками масштабної науково-теоретичної конференції *«Проблеми методології сучасного правознавства»*, яка відбулася в Києві в жовтні 1996 року [13, с. 144, 150].

За концепцією Р. Лукича, методологія права об'єднує в собі дві відносно самостійні дисципліни – методологію юридичних наук, яка досліджує методи пізнання права, а також юридичну техніку (методологію практичного застосування права), які в розумінні дослідника складають її спеціальну частину (праксеологію) [12, с. 56–57]. Ці дві частини, слід зазначити, досить автономні за своїм змістом і тому зумовлюють наявність, по суті, двох їх самостійних видів: методології *«наукового пізнання (дослідження)»* та методології *«практичного пізнання»*. Виходячи з предмету нашого дослідження, ми залишаємо за межами

статті методологічні аспекти «правозастосування та правореалізації», тобто праксеологічні аспекти, й зосереджуємося на *«методології правового дослідження, як системи різноманітних методів, що застосовуються для всебічного пізнання сутнісних, змістовних та формальних властивостей права»*.

Структурні компоненти методології правового дослідження

Наведені вище дефініції дають, однак, загальне уявлення про зміст методології. Більш предметно розкрити її зміст можна й потрібно через призму її внутрішньої будови (структури). Щодо останньої, то тут також не все однозначно: Д. А. Керимов, один з провідних на усьому пострадянському просторі методологів права, писав, що методологія права є явищем інтегральним, «зводом законів» наукового пізнання, який «об'єднує низку компонентів: світорозуміння й фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загально- й конкретно наукові методи» [14, с. 46, 47]. Отже, такими структурними елементами він визначає: а) світорозуміння; б) фундаментальні загальнотеоретичні концепції; в) загальні філософські закони й категорії; г) загально- й конкретна наукові методи». Ще різноманітніше є інформація саме про методи, які за різними критеріями і в різних площинах (горизонтальній та вертикальній) поділяються на ті чи інші групи. Якщо узагальнити, то залежно *від місця і ролі в процесі наукового пізнання* методи поділяють на: формальні і змістовні, емпіричні і теоретичні, фундаментальні і прикладні, методи дослідження і методи викладення; *за змістом* – на методи природознавства і методи соціально-гуманітарних наук; *за ступенем спільності та широти сфери дії* – філософські, загальнонаукові, приватні, дисциплінарні, міждисциплінарні.

З наведеного вище звернемо увагу на такий «горизонтальний» поділ, як «емпіричні і теоретичні» методи. Правознавство є теоретичною наукою, адже такі емпіричні методи, як спостереження, вимірювання та експеримент можуть бути використані як додаткові в дуже обмежених випадках, наприклад, в криміналістиці або юридичній психології, хоча і тут є питання до юридичної «чистоти» останніх.

Тобто, далі мова йтиме саме про теоретичні методи, що використовуються в юридичному пізнанні. На сьогодні, слід зазначити, однією з самих розповсюджених є така класифікація методів: а) загальні або ж філософські; б) загальнонаукові; в) приватно-наукові або ж конкретно-наукові; г) спеціальні. Це різноманіття притаманне напевно усьому пострадянському науковому простору, де та чи інша ієрархія методів використовується без особливої прив'язки до конкретної науки, в той час, коли саме ця прив'язка обов'язкова для визначення специфіки об'єкту пізнання і відповідної «конфігурації» необхідних для цього методів.

Нам не відомо, як в інших науках, а щодо структурної ієрархії таких методів в правознавстві є доволі авторитетніша думка, про яку в дослідницькому середовищі, на жаль, мало знають. Вона є результатом колективного обговорення різних методологічних проблем такими визнаними вітчизняними теоретиками та методологами права, як В. К. Мамутов, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, М. В. Костицький, П. М. Рабинович, В. М. Селіванов, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік та ін., на тій самій методологічній конференції 1996 року в Києві. В концентрованому вигляді ця думка знайшла відображення в рекомендаціях, прийнятих на заключному засіданні вищезазначеної конференції. В пункті 4.2 цього документу рекомендовано «враховувати, що в системі методології правознавства важлива роль належить усім її структурним елементам, що визначаються, специфічно проявляються, взаємодіють між собою та мають бути пізнані на таких методологічних рівнях: філософський (світоглядний); загальнонауковий; спеціально науковий юридичної науки та її окремих галузей; спеціально науковий неюридичних наук, які використовуються у правознавстві (економіка, політологія, соціологія, психологія, логіка, біологія, кібернетика, математика та ін.)» [13, с. 153].

Підтримуючи в цілому цю класифікацію, водночас є певні питання, зокрема, до філософської групи методів, де, по суті, «філософське» ототожнюється зі «світоглядним» і протиставляється ще одній поширеній назві цієї групи методів – *загальні (філософські)*. Виникає питання: хто правий у цій понятійно-

термінологічній суперечці: ті, хто пропонують «філософські (світоглядні)» чи ті, хто «загальні (філософські)»? Ми вважаємо, що відносячи їх до групи філософських методів, мають рацію і перші, і другі. Тільки одні виходять з того, що філософія це певна форма суспільної свідомості, світогляду, а інші – що вона є всезагальним способом пізнання. Тобто у них різне змістовне навантаження, яке, на нашу думку, зумовлює в самій цій групі філософських методів певну свою внутрішню ієрархію: на «вищій» сходинці знаходяться *філософські (світоглядні)* методи, а нижче – *філософські (загальні)*, котрих ми точніше позначили б як *універсальні*. З урахуванням цього і логічнішою і змістовнішою, на нашу думку, буде така структура методології:

1. Філософські методи:

1.1. Філософсько-світоглядні методи;

1.2. Філософсько-універсальні методи.

2. Загальнонаукові методи;

3. Спеціально-наукові методи:

3.1. Спеціальні методи конкретної (правової) науки;

3.2. Спеціальні методи, «запозичені» з інших наук.

Спираючись на наведену структуру, розглянемо докладніше компоненти цих методологічних рівнів: філософського, загальнонаукового та спеціально наукового.

Провідне місце в цій пізнавальній системі посідає філософський рівень методологічних знань. Втім це, принаймні в нашій країні, не завжди так було. Справа в тому, що оскільки в радянській науці марксистсько-ленінська філософія було ядром методології тих часів, то в перші роки незалежності щодо неї, і в цілому щодо філософії, було відторгнення, а у вітчизняній методології – період коливань і пошуків «нової» методології. Це продовжувалось біля п'яти років, коли на вищезазначеній конференції, були окреслені загальні контури вітчизняної методології правознавства (юридичної науки, юриспруденції). У відомих вже нам рекомендаціях було визначено, що оскільки «філософія права становить світоглядний, концептуально-методологічний фундамент правознавства», то

необхідно «всіляко підтримувати й розгортати здійснювані як філософами, так і юристами філософсько-правові дослідження» [13, с. 153]. Після цього відбулися суттєві, але, на нашу думку, дещо однобічні зміни: з одного боку, ідентифікація і «легалізація» такої наукової спеціальності, як 12.00.12 – «Філософія права», значно посилили інтерес до філософсько-правових досліджень, а з іншого боку – інші юридичні науки, особливо галузеві, не поспішали з визначенням філософських основ своєї методології. Випадки використання «філософських основ» в дисертаційних дослідженнях, навіть докторських, були поодинокими і однією з причин тому була думка, що «філософське» підґрунтя для галузевих досліджень не є обов'язковим або ще гірше – є «марною тратою часу».

З впровадженням в Україні (2016 р.) наукового ступеню «доктор філософії...» замість «кандидата наук» з'явилися сподівання, що таке «ігнорування» природнім чином відпаде. Але й навчання в аспірантурі за новою програмою та захист дисертацій вже на здобуття наукового ступеню доктора філософії, свідчить, що ситуація не дуже змінюється. Була б наша «воля», ми б закріпили як обов'язкову до дисертації на здобуття доктора філософії вимогу про наявність якщо не розділу, то підрозділу, присвяченого філософським основам дослідження. Оскільки ж такої офіційної обов'язкової вимоги немає, здобувачів цього наукового ступеню закликаємо до усвідомлення того факту, що наявність в його назві «філософія» вимагає, хоча б тією чи іншою мірою, зокрема, в рамках методології, визначити філософські основи свого наукового дослідження.

Заради справедливості відзначимо, що правознавці в цьому плані знаходяться у більш «вигідних» умовах, ніж інші науковці, оскільки, по-перше, в рамках юридичної науки існує така, що за роки незалежності досить «зміцнилася» наукова дисципліна, як «Філософія права»; по-друге, зусиллями вчених в сфері загальної теорії права і навіть спеціальної теорії галузевих юридичних дисциплін, створена певна філософсько-правова база для дослідження, зокрема, і спеціальних тем. Завершуючи цю, може і досить «об'ємну» думку щодо важливості філософії у юридичному дослідженні, ще раз хочемо акцентувати увагу здобувачів такого ступеню на тому, що, окрім усього вищезазначеного, є ще один, можна сказати,

«побутовий» аспект цієї проблеми. З часом, можна впевнено спрогнозувати, майбутні «доктора філософії» можуть постати перед питанням: якщо ти «доктор філософії...», що в твоїй роботі є такого філософського?

Щоб гідно вийти з цієї ситуації спробуємо далі з'ясувати, що потрібно робити. Для цього повертаємось до запропонованої нами вище «ієрархії» методів та «перебудуємо» її на основі іншого критерію – *за цільовим призначенням*. В результаті отримуємо систему вже не з трьома, а з двома елементами (рівнями (блоками) методологічних знань), яка виглядає, умовно кажучи, як «айсберг» – одне єдине ціле, що має «надводну» і «підводну» свої частини. Роль вершини цього «айсбергу» виконує *«філософсько-світоглядний» рівень (блок) методологічних знань*, який має допомогти досліднику визначити стратегію дослідження, а «підводної» – *інструментальний рівень (блок) методологічних знань* – сукупність методів, що залишилися: *філософсько-універсальних, загальнонаукових та спеціально-наукових*, цільове призначення яких – допомогти реалізувати цю стратегію шляхом вирішення тих чи інших, вже тактичних пізнавальних завдань.

Якщо суто в методичному плані, то дослідження починається з визначення його об'єкту і предмету. Останній має бути актуальним, тобто, з одного боку, практично значимим, а з іншого – слабо вивченим. Далі визначається джерельна база, на її основі – мета дослідження, яка, в свою чергу, досягається за допомогою певного методологічного інструментарію. Комплекс необхідних для цього методів, які переважно відносяться до інструментального рівню методологічних знань, визначаються об'єктом і предметом дослідження, а компоненти філософсько-світоглядного рівня (блоку) – суб'єктом дослідження.

Філософсько-світоглядні основи методології правового дослідження

З зазначеного вище приводу П. М. Рабінович наголошував, що методологія конкретного дослідження наповнюється відповідним змістом, коли визначений не тільки об'єкт пізнання, а й той, хто саме здійснює це пізнання – дослідник. У останнього має бути певний авторський світогляд, тобто система світоглядних, життєвих та професіональних принципів, яка є конкретним продуктом певних

соціальних та природних умов, обставин життя його носія [15, с. 619], іншими словами, свою *методологічну свідомість*. «Свідомість», «світогляд», «життєві принципи» – так чи інакше в наявності у кожного дослідника, але ступінь сформованості цих філософських якостей залежить насамперед від життєвого досвіду. Оскільки часто буває, що молодий дослідник чітко, з наукової точки зору, не може визначитись з компонентами своєї методологічної свідомості, звернемо увагу на джерелах формування її складових елементів.

По-перше, на методологічну свідомість дослідника впливає насамперед *домінуючий світогляд – цілісна сукупність панівних, історично зумовлених ціннісних настанов (переконань, ідей, принципів) пізнавальної й практичної діяльності людей*. На початковій стадії цивілізованого людства у пізнанні домінував міфологічний світогляд, потім йому на зміну прийшов теологічний, останній, у свою чергу поступився *науковому*, який наразі є домінуючим. З цього логічно випливає, що дослідник, за умови, що він не пише дисертацію з богослов'я, спиратиметься на науковий світогляд. Зокрема, з цього приводу, в підсумковому звіті тієї самої «методологічної конференції» зазначалося, що учасники не підтримали пропозицію проф. Дж. Голдена (США) визнати «структурним елементом методології правової науки» і теологію [13, с. 149].

По-друге, конкретизованим спеціалізованим проявом домінуючого світогляду є *наукова парадигма* (від грец. *παράδειγμα* – приклад, модель, зразок). Парадигма розглядається як комплексна й суттєва для певного часу характеристика, зміст якої визначається існуванням певних домінуючих наукових шкіл, теорій, концепцій, напрямків дослідження, які успішно формулюють та вирішують експериментальні та теоретичні наукові проблеми у межах певної наукової традиції (Б. Бергман, Т. Кун) . Наші вітчизняні правознавці під науковою парадигмою розуміють «висхідну концептуальну схему чи модель, що визначає творчий шлях у тій або іншій сфері наукового пізнання» [16, с. 425]. Нам же найбільш прийнятною видається розуміння парадигми як *теорії (концепції, наукової школи), узятій тим чи іншим науковим співтовариством за зразок розв'язування певних наукових завдань*.

У рамках юридичної науки парадигма визначається насамперед тим чи іншим типом праворозуміння, тобто теоріями (концепціями, школами), що пояснюють зміст і сутність права. Таких парадигм у правознавстві досить багато, як класичних: історична, природно-правова (юснатуралістична), моральна, позитивістська, соціологічна, психологічна теорії (школи) права, так і нових (постмодерних): феноменологічна, антропологічна, комунікативна тощо. Втім, незважаючи на цей «парадигмальний» плюралізм, виявляється, що всі ці теорії укладаються в досить обмежений і незмінний набір парадигм, які конкурують між собою упродовж всієї історії правової думки. З них найбільш «затребуваними» залишаються позитивістська та соціологічна парадигми права.

Виникши в другій половині XIX століття на противагу доктрині природного права, *позитивістська* парадигма знайшла найбільше поширення в XX ст., особливо за часів існування тоталітарних режимів в Європі. На відміну від природно правової доктрини, за якою права і свободи людини є первинними щодо законодавства, позитивістська парадигма (особливо юридико-нормативістський її прояв) виходить з того, що права людини («суб'єктивне право») є похідними від позитивного, тобто «об'єктивного права», встановленого державою. Основними її ознаками є: ототожнення права і закону; ігнорування змістовної сторони закону, його моральної оцінки; заперечення будь-якої творчої ролі судді, зведення його виключно до «вуст закону», тобто формально догматичного його застосування; абсолютизація формально-догматичних методів у теоретичному правознавстві та в судовій аргументації [17, с. 34–35].

Соціологічна парадигма зародилася у другій половині XIX ст. як негативна реакція на теорії юридичного позитивізму. В центрі уваги соціологічної теорії права знаходяться не норми права, а умови їх функціонування, реальне життя («живе право»; Є. Ерліх). Квінтесенцією цієї парадигми є те, що правила поведінки, які походять від народу є первинними, а юридичні норми – похідні, вторинні, оскільки законодавець, на думку прихильників цієї теорії, не створює норм, а лише формулює їх.

Принципова відмінність між цими двома парадигмами полягає у тому, що перша базується на ототожненні права і закону, а інша – на їх розмежуванні. Соціологічна парадигма акцентує увагу на тому, що закон може бути інструментом реалізації права, а може суперечити йому, бути формою офіційно владного визнання як права, так і не правових вимог, заборон, знаряддям обмеження чи придушення свободи людини, іншими словами, може бути правовим або не правовим. В ідеалі він завжди має бути правовим, тобто як офіційна форма загальнообов'язкового визнання має містити нормативну конкретизацію певної міри свободи та справедливості, проте дуже часто практика свідчить про зворотне.

Принципи природно-правової, юридико-нормативістської (різновид позитивістської парадигми) і соціологічної парадигми права, зазначає М. І. Козюбра, антагоністичні, тому їх з'єднати, «примирити» неможливо, втім, якщо абстрагуватись від світоглядних установок, на яких вони базуються, і зосередитись на формах буття права, на яких фокусується їхня увага, то розуміння права «як цілості, що існує в різних проявах і формах, безперечно, збагатиться. І в цьому сенсі синтез здобутків названих концепцій, які в свою чергу є надбанням поступального розвитку людської культури, не тільки можливий, а й необхідний» [17, с. 38].

Тобто мова йде про можливість такого сприйняття права, яке б сприяло, певним чином, «інтеграції» цих парадигм. Серед тих, хто таку інтеграцію вважав можливою був Ю. М. Оборотов, який запропонував ціннісно-нормативну інтегративну парадигму права. «Право, – писав відомий теоретик-методолог, – це історично зумовлена, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію), відповідне становище людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілості» [18, с. 54]. Незважаючи на деяку сумнівність твердження про «релігійну вивіреність», пропонований ракурс розуміння права, який передбачає

нормативне регулювання не «чистих» правил поведінки, а «обтяжених» такими якостями як свобода, справедливість, порядок тощо і підтриманих (легітимізовани) народом, заслуговує на увагу і може бути використаний як певний «зразок» інтегрованого погляду на право в дослідницькій роботі.

Завершуючи розгляд парадигмального аспекту філософсько-світоглядного рівня методологічних знань підкреслимо, що саме парадигма відіграє головну роль у визначенні стратегії дослідження, адже світоглядно вона пронизує його зміст від початку до кінця: якій підхід до розуміння права обереться, такий буде і кінцевий результат. Наведені вище парадигми – це загальні для всієї юридичної науки певні науково-дослідницькі «стандарти». В межах окремих галузей юридичної науки існують свої, більш конкретні за змістом, парадигми, тому цей факт необхідно також враховувати. Зокрема, слід відзначити, що за часи незалежності певні зрушення відбулися, зокрема в самих «норматизованих» галузевих науках, як от: в адміністративному праві широкого поширення набула парадигма «людиноцентризму», а в кримінальному – «гуманістична парадигма», які суттєво «зм'якшують» їх доволі жорсткий позитивістсько-нормативістський зміст.

По-третє, важливим компонентом філософсько-світоглядного блоку методологічних знань є *стиль наукового мислення*, котрий, як вважав Л. Флек, виконує функції наче колективних окулярів, через які науковець може побачити конкретні форми свого об'єкта [19, с. 139]. Про стиль наукового мислення багато написано, втім знайти більш менш доступну для простого розуміння дефініцію важко. На нашу думку, *стиль наукового мислення* – це *форма певної зовнішньо вираженої пізнавальної позиції, яка формується науковими спільнотами (іноді видатними вченими) на основі певних, історично зумовлених світоглядних, гносеологічних і логічних правил (стандартів)*. Такий стиль проявляється на різних рівнях: в наукознавстві в цілому, в конкретній науці і навіть в конкретних наукових дисциплінах. Його зміст визначається насамперед певною науковою парадигмою, а також характерними для тієї чи іншої науки технологіями дослідження.

Стиль наукового мислення у правознавстві має спільні риси зі стилем науки взагалі, але водночас має і свої стильові особливості. Найвиразніше виявити специфічні риси сучасного наукового стилю правознавства можна, порівнюючи його з попереднім, радянським. Зокрема, світоглядний зміст останнього визначався марксистсько-ленінською (доктриною) парадигмою і тому у процесі пізнання, особливо в соціально-гуманітарній сфері, домінував моністичний тип розгляду (вивчення) явищ і процесів. З переходом до іншої соціальної доктрини та нових наукових парадигм монізм поступається місцем плюралізму, який орієнтує сучасного дослідника на використання максимально можливих способів пізнання. Тобто плюралізм в науковому пізнанні є тією загальною рисою, що характеризує сучасний тип наукового мислення, який відповідним чином впливає на окремі науки, де, в свою чергу, проявляються певні їх особливості.

В межах правознавства плюралістичний стиль мислення призвів до можливостей використання тих чи інших парадигм, а відтак розгляду явищ і одержання наукових результатів з різних гносеологічних позицій. Це, як було показано вище, зумовило і певну світоглядно змістовну диференціацію окремих наукових дисциплін в рамках усієї юридичної науки. В історико-, теоретико- й, особливо, філософсько-правових науках переважають соціологічна або ж інтегративна парадигми, в галузевих юридичних науках – позитивістсько-нормативістська парадигма.

Ще один чинник, зумовлений поділом юридичних наук за «науковою спеціальністю», що існував з радянських часів до недавнього часу. Наявність такого поділу призвів, з одного боку, до поглибленого вивчення правових проблем в межах своєї спеціальності, їх якісному розвитку, а з іншого – до своєрідної «дисциплінарної самоізоляції», в умовах якої зароджувався вже свій «спеціальний» вид наукового мислення. Як вище зазначалося, правознавство теоретична наука, тобто хід мислення дослідника правознавця має бути спрямований на пошук правової проблеми в соціальній практиці, потім її теоретичне осмислення та знаходження шляхів її вирішення і розробка на основі отриманих нових знань пропозицій щодо зміни «проблемних моментів» практики.

Отже, тут має відбуватися класичний безперервний стадіальний процес пізнання: практика – теорія – практика. В радянські часи така вимога існувала, тією чи іншою мірою дотримувалася.

Що ж в цьому плані відбувається у сучасній правовій науці? Тут проявилися певні свої стильові особливості на рівні філософських, фундаментальних історико-теоретичних та галузевих наукових дисциплін.

Для філософів права характерним стала насамперед «незавершеність» своїх досліджень, коли, посиляючись на принцип плюралізму, вони, як правило, в постановочному плані констатували ще раз плюралістичність поглядів на те чи інше правове явище, не пропонуючи власного конкретного понятійного його бачення. Здається, це є не досить обґрунтованим, адже з давніх часів філософи свої «роздуми» доводили до логічного завершення. Наочним свідомством цього є численні філософські словники, до яких ми звертаємось в разі потреби тлумачення того чи іншого поняття. Додамо до цього наукообразність (термінологічну складність) стилістики оприлюднених ними наукових досягнень, а також, по суті, ігнорування потреби «виходу на практику». Ніхто, звісно, не вимагає, щоб філософи права пропонували конкретні зміни до законодавства, але надати певне обґрунтування філософських засад концепцій, стратегій, програм тощо у правовій сфері, вони, на нашу думку, повинні. У протилежному випадку, отримані наукові результати будуть для «себе», в кращому випадку для філософсько-правової спільноти.

Такі ж риси притаманні в цілому і фундаментальним юридичним науковим дисциплінам, особливо теорії держави і права, яка мала б слугувати теоретичним фундаментом для галузевих дисциплін. Останні, в свою чергу, з огляду на складності сформульованих загальною теорією права понятійно-термінологічних конструкцій, з одного боку, і неприйняття нібито віддаленого від практики цього теоретизування – з іншого, стали зосереджуватися на опису наявних проблем в законодавстві та пропозиціях щодо конкретних змін в ньому. Тобто ця «ізоляційна дисциплінарність», яка в дисертаційних дослідженнях посилювалась жорсткими вимогами «паспортів спеціальності», призводила до однобічності одержаних

результатів, адже, очевидно, що як право у цілому, так його окремі складові, будучи багатогранними за своєю суттю, потребували міждисциплінарного (мультидисциплінарного) підходу. Набуття легітимного статусу наукової спеціальності «081 – Право», де немає цього жорсткого поділу, створює умови для поступового «стирання» граней між окремими колишніми галузевими науковими спеціальностями і втілення міждисциплінарного стилю наукового мислення. Філософсько-світоглядним його ядром може стати наведена вище інтегративна парадигма розуміння права.

Як підсумок – ми згодні з М. С. Кельманом, що в самому загальному плані характерний для вітчизняного правознавства сучасний стиль наукового мислення має передбачити пошук шляхів відходу від радянського мислення, яке продовжує нагадувати про себе догматизмом і надмірною абстракцією та орієнтувати юридичні дослідження на вивчення реальних, деідеологізованих, соціальних проблем; звільнення їх від зайвих нашарувань догматичного та апологетичного характеру та розширення їх теоретичного і методологічного діапазону [1, с. 35].

По-четверте, структурним компонентом філософсько-світоглядного рівня методологічних знань є *найбільш загальні, вихідні світоглядні положення, що спрямовують суб'єкт пізнання на здобуття достовірних знань*, іншими словами, *наукові принципи пізнання*. Останніх доволі багато, але такими, де закладений певний світоглядний компонент ми вважаємо три – це принципи історизму, об'єктивності та соціального гуманізму.

Для будь-якого й, особливо, для соціально-гуманітарного дослідження одним з основних таких наукових принципів є *принцип історизму*. Його, зазвичай, плутають з «історичним методом» (спеціальним методом історичної науки. – С.Б.), але на відміну від останнього, який має досить складну «технологічну» будову і спеціальне призначення (про що мова піде пізніше), *принцип історизму – це висхідне положення, яке передбачає чіткий, історично зумовлений, «суворий» порядок розгляду явищ, що розміщуються на шкалі історії*. Порушення дослідником цього порядку може призвести до спотворення хронології подій, порушення причинно-наслідкових зв'язків їх вивчення, а, в кінцевому рахунку, до

недостовірних висновків. Оскільки недотримання цього принципу припускає можливість маніпулювання фактами (даними), то світоглядним критерієм сумлінного його використання є така у дослідника людська риса характеру, як чесність.

Безпосередньо пов'язаний з принципом історизму *принцип об'єктивності* – *висхідне положення, яке передбачає адекватне відображення тієї чи іншої досліджуваної реальності*. Бути об'єктивним – це насамперед означає бути неупередженим при відборі досліджуваних фактів (усіх без винятку) та їх оцінки, незалежно від особистих або ж суспільних впливів. Сучасний, доволі суперечливий стан українського суспільства, викликає не лише наукове, але й цілком зрозуміле емоційне, людське ставлення до того, що відбувається в правовій сфері. Однак вищий обов'язок ученого полягає в тому, щоб у будь якій ситуації зберігати об'єктивність у відображенні дійсності. Це забезпечується не тільки рівнем його професійної підготовки, а такими особистими рисами, як педантичність, совість, прагнення до правди тощо.

Обов'язок вченого бути об'єктивним водночас не виключає його права вибору щодо оцінки досліджуваного явища, яке, як правило, витікає з системи цінностей самого дослідника. В якості таких зазвичай виступають релігійні, моральні, національні, соціальні цінності. Останні (тільки у класовому значенні) склали ядро аксіологічного підходу радянських часів. Тодішній принцип «партійності» зобов'язував ученого при оцінюванні подій прямо й відкрито ставати на точку зору певної соціальної групи, насамперед, робітничого класу. Це закономірно суперечило принципу об'єктивності й призводило, відповідно, до однобічних наукових результатів.

Щоб цього не сталося в сучасних умовах, оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати, вважаємо, не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій таких загальнолюдських інтересів та потреб, як мир і злагода в суспільстві, соціальна справедливість, людська гідність, права та свободи громадянина, соціальна й правова захищеність людини, громадянська відповідальність і законність – тобто

загальнолюдських цінностей, котрі акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей і відображені в аксіологічному *принципі соціального гуманізму*.

По-п'яте, структурний елемент філософсько-світоглядного рівня методологічних знань складають так звані «фрагменти» теоретичних знань, в якості яких виступають філософські та загально теоретичні правові знання (поняття, концепції, доктрини), що певним чином пов'язані з предметом дослідження. Оскільки такий зміст закладений в абсолютній більшості предметів (або його складових) правового дослідження, то слід звертати на це особливу увагу. Окрім філософських понять, методологічний потенціал закладений також в деяких сформульованих теоретиками права понятійних конструкціях. Але при цьому необхідно розрізняти, коли ця конструкція є суто теоретичною, а коли теоретико-методологічною. В першому випадку вона, умовно кажучи, є «статичною» і може слугувати, наприклад, як теоретичний базис для вдосконалення поняття, а в іншому – «динамічною», коли її зміст вказує на той чи інший можливий шлях вирішення пізнавальної проблеми. Тобто виходячи з того, що ці теоретико-правові досягнення, як правило, авторитетних правознавців, вказують «шлях досягнення чогось», то вони виступають також в якості методів.

Отже, якщо практично представити процес «попередньої» методологічної підготовки суб'єкта до пізнання того чи іншого правового явища, то варто зазначити, що він полягає у визначенні філософсько-світоглядних засад дослідження, складовими елементами якого є: домінуючий світогляд, наукова парадигма, тип наукового мислення, принципи наукового пізнання, «предметні» філософські поняття та деякі теоретико-правові конструкції. Кожний з них, незважаючи на їхні назви, ми позначаємо одним терміном – «метод», правда, з різним змістовним навантаженням. В системі вони, як слушно зазначає П. М. Рабинович, визначають «саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на здобуття, відбір, накопичення цілком визначених у соціально змістовому відношенні фактів і, нарешті (що, ймовірно, найголовніше), зумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів

дослідження» [15, с. 618]. В межах цієї стратегії, за допомогою більш конкретних пізнавальних засобів (методів-інструментів) здійснюється безпосередня, прикладна («тактична») дослідницька робота з дослідження обраного предмету.

Сучасний стан політичної системи в Україні характеризується трансформаційними процесами та реформуванням. В країні формується громадянське суспільство та правова держава, посилюється роль і значення інституцій громадянського суспільства у формуванні діалогу з органами державної влади, конституційно-правові відносини між ними набувають більш відкритого та демократичного характеру. Водночас, проголошення України демократичною, правовою, соціальною державою, орієнтування на європейські демократичні цінності ще не означає їх повної реалізації у реальному житті. У сучасній Україні постало безліч серйозних проблем, які можуть призвести до розколу країни та навіть до втрати державності. Дослідження механізму правової держави обумовлена актуальною необхідністю вдосконалення державного механізму сучасної України, приведення його функціонування у відповідність до принципів правової держави, розв'язання суперечностей у конституційно-правових відносинах між органами державної влади з одного боку, та між органами державної влади та її громадянами з іншого.

Проблема формування ефективного державного механізму досліджувалось вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема: М. Баймуратовим, Ю. Бисагою, Ю. Волошиним, М. Орзіх, В. Шаповалом, О. Фрицьким, О. Скакуном, А. Колодій, П. Рудиком, Л. Переваловою, А. Фолесом, С. Лисенковим, В. Затонским, М. Петровим, Б. Топорніним та іншими. В останні десятиліття ХХ ст. рядом дослідників було розроблено декілька принципово нових моделей державного управління, що дозволяють класифікувати моделі державного механізму на закритий та відкритий типи, застосувати новий державний менеджмент до управлінської діяльності [1].

Але, на нашу думку, недостатньою мірою досліджено специфіку функціонування механізму демократичної правової держави, відповідність

принципів функціонування сучасного державного механізму в Україні принципам демократичної правової держави.

У конституційному праві, державознавстві та теорії права немає єдності щодо трактування поняття «механізм держави». Найпоширенішим визначенням механізму держави є його визначення як сукупності органів та організацій, що реалізують функції держави. Під механізмом держави в сучасній теорії права та конституційному праві розуміють певну структуру державної влади. Існують також інші підходи щодо розуміння механізму держави як: державного апарату та інших державних інституцій; системи державних органів, установ, підприємств, за допомогою яких реалізуються функції держави; структурно оформленої системи засобів державного впливу на суспільство, що складається з державних органів, публічних служб, процедур прийняття державних рішень та ресурсного забезпечення; сукупності органів, що здійснюють управління суспільством та забезпечують державну діяльність; системи органів держави, що є взаємодіючими і взаємопов'язаними та які здійснюють функції держави тощо [2].

О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко визначають механізм держави, як систему нормативно визначених, взаємодіючих органів та організацій держави, створених для реалізації її завдань і функцій та наділених спеціальними повноваженнями у відповідній сфері діяльності [3]. Ще одна варіація цього підходу, суть якого в ототожненні механізму та апарату держави: «механізм (апарат) держави – це система органів, установ та посадових осіб, які в установленому правовому порядку наділені державно-владними повноваженнями і реалізують функції держави» [4, с. 261] Зазначений підхід, пропонує під механізмом держави розуміти діяльність державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями, по суті зводячи механізм держави до діяльності державного апарату. О. Ф. Скакун пропонує більш широке визначення механізму держави, що включає у себе також діяльність державних підприємств та установ: «цілісна, ієрархічна, динамічна система державних органів, підприємств, установ, інститутів, що здійснює завдання і функції держави на основі і в межах права і

служує її (держави) організаційно- економічною, організаційно-політичною, організаційно-соціальною, організаційно- культурною основою» [42].

Ми поділяємо думку О. Ф. Скакун щодо дефініції поняття «механізм держави», водночас, предметом нашого наукового аналізу даного розділу є дослідження принципів діяльності державних органів, як управлінської складової механізму держави, що складає зміст поняття «апарат держави» [42, с. 387].

У найбільш поширеному серед кола науковців розумінні структура механізму держави складається з державних органів, державних підприємств і установ. В структурі державного механізму в Україні можна виділити наступні групи державних органів: центральні (основні) державні органи, місцеві органи влади; судові органи; органи спеціального призначення; а також державні підприємства і державні установи [42].

Залежно від функціональної спрямованості та завдань державні органи поділяються на законодавчі, виконавчі та судові, які у демократичній правовій державі мають бути взаємопідпорядковані та взаємозалежні.

Структура механізму держави значною мірою залежить від того, які функції виконує держава та якими методами їх реалізує, а також залежно від ступеня взаємодії з зовнішніми системами (соціумом і т. д.), з якими вона співіснує та має відповідні одно- та двосторонні зв'язки. Як свідчить досвід деяких держав, трансформації типів політичних режимів в бік авторитаризму (чи тоталітаризму), можуть спричинити посилення ролі та компетенції силових органів, а у окремих випадках навіть домінування цих органів по відношенню до інших гілок влади.

Поширеною також є класифікація державних механізмів на відкритий чи закритий типи. Як зазначає А. Фолес, відкритість (або транспарентність державного механізму), насамперед полягає в тому, що за умов демократичного правління державний механізм формується громадянами держави безпосереднім або опосередкованим шляхом. Основоположне значення в транспарентності має залежність державного механізму від громадянського суспільства, що, зокрема, виражається в його контролі з боку останнього. У цьому контексті не менше значення має наявність ефективної системи контролю – як внутрішнього, так і

зовнішнього – за власне державним механізмом та його окремими елементами [43].

У правовій державі структура державного апарату характеризується чітким поділом на гілки влади, їх взаємозбалансованістю та взаємоконтролем. Апарат держави загалом не існує незалежно і автономно від громадян, а підзвітний та підконтрольний їм у різних формах політичної участі та комунікації. Діяльність інститутів правової держави характеризується конкуренцією та політичною відповідальністю.

Сучасна юридична наука висуває три основні моделі побудови державного апарату:

1) Централізовано-сегментарну, згідно з якою, органами державної влади визнаються тільки загальнодержавні (центральні) органи, які функціонують на всій території держави (парламент, президент, уряд, а також їхні представники на місцях. Місцеві виборні органи розглядаються як органи місцевого самоврядування, що мають свою особливу сферу діяльності. Така модель побудови державного апарату характерна для сучасних демократичних країн. Вона є найбільш ефективною в умовах політичної стабільності в державі.

2) Моноцефальну, при якій вся система державних органів єдина. На чолі цієї системи стоїть особа, або орган, що має усю повноту влади, який у свою чергу наділяє нею нижчестоящі органи, які, як правило, призначаються вищестоящими. Така система державних органів має жорстко ієрархічний характер, максимально персоніфікована та пірамідальна за своєю будовою. Місцеві органи влади представляють собою не органи місцевого самоврядування, а органи влади. Моноцефальна модель державного апарату характерна для антидемократичних режимів та забезпечує здійснення централізованого контролю за суспільством. Дана модель утворюється переважно в умовах політичної нестабільності в післяреволюційний період.

3) Монотеократичну, при якій поєднується єдиновладдя голови держави, підкріплене релігійними догмами та тривале зберігання родових правил поведінки. Глава держави є одночасно і вищою духовною особою. Відсутній поділ

влади та парламентаризм. Така модель притаманна для держав, які проголосили іслам державною релігією, – Іран, Саудівська Аравія, Катар [6, с. 44].

В Україні державний апарат побудований відповідно до централізовано-сегментарної моделі, відповідно до якої органи державної влади діють на всій території, а на місцях функціонують місцеві виборні органи влади.

Класифікацію принципів організації та діяльності механізму сучасної держави можливо здійснити, виділивши в системі принципів три основні групи: системні – до яких належать політико-правові принципи, характерні для діяльності сучасної держави в цілому; інституціональні – до яких відносяться принципи, які відображають особливості устрою механізму сучасної держави; функціональні – принципи, які відображують призначення та відправну мету (в тому числі й особливості потреб та вимог соціуму) механізму сучасної держави. Класифікаційним критерієм у даному випадку виступають особливості устрою та діяльності механізму сучасної держави та його зв'язку із суспільством. Згідно із запропонованою класифікацією слід виділяти: системні принципи механізму сучасної держави, до яких відносяться: розподіл влади (як домінуючий та системоутворюючий принцип), верховенство права, законність, демократизм, суверенність державної влади. Інституціональні принципи механізму сучасної держави: бюджетне фінансування, особлива підпорядкованість, відповідальність, науковість, компетентність та професійність, ефективність та результативність. Функціональні принципи механізму сучасної держави: функціональна спрямованість, пріоритетність прав і свобод людини і громадянина, доступність для соціуму (електронне урядування, електронні послуги, участь суспільства у управлінні та ін.), глобальність (врахування світових вимог, проблем і потреб, інтегративне урядування – особливі органи, приміром, у ЄС та ін.) [7].

Перш ніж розпочати аналіз реалізації принципів правової держави у її механізмі держави в Україні (діяльності державних органів), наведемо статистичні данні щодо рівня довіри громадян до державних органів.

Відповідно до результатів дослідження, проведеного фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центра

Разумкова, громадяни цілком довіряють (у процентному відношенні): Президентові України – 3,7 %, Верховній Раді України – 6,2 %, Службі безпеки – 3,6 %, судам – 2,4 %. Наразі лідерами суспільної довіри є церква – 23 %; волонтери – 17,6 %. Інший лідер довіри – добровольчі батальйони – 15,9 %, Збройні сили – 13,4 %, Тоді як рівень довіри до громадських організацій становить лише 7,5 % [8].

Відповідно до ст. 1 Конституції України, наша держава проголошена правовою, то відповідно, принципи функціонування механізму держави повинні відповідати принципам правової держави. Проаналізуємо, чи це відповідає реальності.

До основоположних ознак правової держави правознавці відносять: верховенство права в усіх сферах суспільного життя; відповідальність перед законом як державних органів, так і громадських організацій та громадян; підзвітність державної влади її громадянам; невторчання держави у справи громадянського суспільства; охорона державою невід'ємних природних прав та громадських свобод особи; визнання пріоритетності прав та інтересів особи, непорушність її честі і гідності; рівність закону для всіх і рівність усіх перед законом; взаємна відповідальність держави і особи, правова відповідальність посадових осіб за дії, які вони чинять від імені держави; поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, їх взаємна урівноваженість і відкритість; незалежність судів і суддів, наявність ефективної системи захисту; наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів тощо [6, с. 359].

Одним з визначальних принципів правової держави є принцип верховенства права у всіх сферах суспільного життя. У ст. 1 Конституції України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. У ст. 8 наголошується, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Правосуддя правової держави має здійснюватись на підставі закону та тільки у

правовий спосіб, не підкоряючись ніякому тиску або диктату, від кого б вони не виходили.

Отже, з формальної точки зору принцип верховенства права знайшов своє юридичне закріплення в Основному законі держави. Але чи співпадають у реальному житті принципи де-факто та де-юре? Чи реалізується він на практиці у діяльності державних органів та окремих посадових осіб в Україні? На нашу думку, не завжди і не повною мірою. Принцип верховенства закону несумісний з «телефонним правом», яке, на жаль, має місце, як реальний спосіб вирішення питань у різних сферах.

Близьким за змістом є принцип законності, що містить у собі обов'язковість дотримання та виконання вимог Конституції України та її законів. Згідно з Конституцією України органи державної влади та посадові особи, рівно як і органи місцевого самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані дотримуватися Конституції та законів України. Принцип законності передбачає єдність, тобто однаковість розуміння і застосування законів та підзаконних нормативно-правових актів на всій території їхньої дії та щодо однойменних суб'єктів; верховенство закону; контроль за законністю, неминучість відповідальності за порушення вимог закону тощо.

Принцип підзвітності державної влади громадянам країни відображає взаємозв'язок і взаємовідповідальність держави перед особою. Формами підзвітності органів державної влади громадянам можна вважати періодичне оновлення влади через інститут виборів, з'ясування життєво важливих питань через інститут референдуму, інститут імпічменту голови держави та заходи конституційно-правової відповідальності посадових осіб.

Громадяни здійснюють контроль діяльності органів влади у різних формах. Зокрема, у формі громадського контролю, який український правознавець Є. Захаров визначає, як «публічну перевірку громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського

суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованою на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод, і на повагу до них» [9]. Формою контролю громадськості органів державної влади є діяльність громадських рад при місцевих органах виконавчої влади, що здійснюють різноманітні проекти та моніторинг діяльності державних органів. Зокрема: інформаційно-консультативні проекти, громадські обговорення, створення громадських приймалень, моніторинг громадської думки щодо діяльності органів виконавчої влади за допомогою сучасних засобів інформаційних технологій «Електронна демократія», реалізація спільних проектів тощо.

Проте, навіть у форматі спільних з представниками органів державної й місцевої влади та громадськості рад, робочих груп, комісій, колегій у публічній звітності недостатньо наводяться обґрунтування певних рішень та дій, а також врахування вимог громадськості та громадської думки при прийнятті та коригуванні управлінських рішень. Відтак, ускладнюється виявлення результативності взаємодії з громадськістю, відповідність прийнятих рішень вимогам громадськості. Окрім того, діяльність громадських рад недостатньо висвітлюється у засобах масової інформації й не має значної соціальної підтримки серед населення, оскільки не довела своєї ефективності.

Принцип поділу влади, зафіксований у ст. 6 Конституції України, відображає здійснення її на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Цей принцип включає певну систему вимог: розподіл функцій і повноважень (компетенції) між державними органами відповідно до вимог поділу праці; закріплення певної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень, неприпустимість втручання у прерогативи один одного та їх злиття; наділення кожного органу можливістю протиставити свою думку рішенню іншого органу держави та виключення зосередження всієї влади в одній гілці; наявність в органів влади взаємного контролю та неможливість зміни компетенції органів держави неконституційним шляхом [10]. Але, на нашу думку, потребує уточнення нормативно-правовий статус Президента України в системі поділу державної

влади, що обумовлено змішаною формою правління. Зокрема, у сфері збалансування повноважень між Президентом України та Верховною Радою щодо виконавчої влади, зокрема подвійного підпорядкування Кабінету Міністрів України та нестабільність внутрішньо-організаційної структури парламенту України.

Окрім того, у взаємовідносинах гілок влади спостерігаються внутрішні протиріччя, які не усуваються навіть умовним розділенням їх функцій. В Україні, незважаючи на системну кризу, триває протистояння між законодавчою і виконавчою владою. Керівництво держави не має чіткого, цілісного уявлення про шляхи виходу з кризи, оскільки кожен уряд, кожен президент має власну програму дій, але найголовніше – ніхто з них не несе відповідальність за їх наслідки перед суспільством [11].

Принцип охорони державою невід'ємних природних прав та громадських свобод особи відображено у тексті Основного закону України. Зокрема, у ч. 1 ст. 3 Конституції України визначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У ч. 2 ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституція України чітко визначає систему органів та осіб, які мають захищати права і свободи людини та громадянина. Це Президент України, як гарант прав і свобод людини і громадянина (ст. 102), Верховна Рада України, на законодавчому рівні визначає права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод (ст. 22), Кабінет Міністрів України, який повинен вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (ч. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації, які повинні забезпечувати додержання прав і свобод громадян на території, яка підпадає під їх компетенцію (ч. 2 ст. 19), система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів (ст. 125), Конституційний Суд України, який здійснює офіційне тлумачення Конституції України та Законів України, надає

висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів, щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ст.150, 151); Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ч. 17 ст. 85 Конституції), прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України. На захист та охорону прав і свобод особи спрямована дія юридичного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, що включає юридичні засоби закріплення, реалізації, охорони, захисту і відновлення прав людини, що відображені у нормах матеріального та процесуального права [22].

Незважаючи на це, в Україні фіксуються непоодинокі випадки незаконно переслідування осіб, у тому числі із політичних мотивів: це учасники протестних акцій (підприємці, студенти, члени громадських організацій, політичних партій, журналісти тощо); обмеження та утиски конституційних прав і свобод громадян. Це насамперед стосується таких конституційних прав, як свободи проведення зборів та мітингів, право на свободу думки і слова, права здійснення підприємницької діяльності, права на соціальний захист, права на приватність тощо.

Принцип незалежності судів і суддів, наявність ефективної системи захисту. Судова влада має бути незалежним і неупередженим арбітром між представниками влади, які є політичними суперниками, і не підпадати ні під який вплив. Тільки в цьому випадку судова влада забезпечить істинне своє призначення і захист прав громадян і їх свобод. Принцип незалежності суддів закріплено у законі України «Про судоустрій та статус суддів». Зокрема, у ч. 1 ст. 6 вказаного закону визначено, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. У ч. 3 ст. 6 визначено, що втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом [38].

Принцип незалежності суддів передбачає незалежність: від впливу й думки різних органів державної влади й управління, посадових осіб, громадських організацій, партій чи рухів, засобів масової інформації, окремих громадян; від вищих судів; від висновків слідчого, прокурора та інших осіб; у самому суді, зокрема, незалежність народних засідателів і присяжних від суддів, а суддів – від головуючого (тобто можливість кожного з суддів і народних засідателів вільно брати участь у дослідженні доказів, обговоренні і прийнятті рішень за своїм переконанням, їх непідзвітність будь-кому); суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ або справ, які знаходяться у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення не інакше як у випадках і порядку, передбачених законом. Водночас, як свідчать статистичні дані, рівень довіри до громадян до судів є катастрофічно низьким, оскільки їм повністю довіряють лише 2,4 % громадян [8].

Принцип рівності закону для всіх і рівність всіх перед законом відображено у тексті Основного закону та законах України «Про державну службу», «Про судоустрій та статус суддів» та інших. Зокрема, у ст. 24 Конституції України визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [13]. Принцип політичного рівноправ'я громадян і заборона дискримінації означає, що в правовій державі відношення до громадян державних органів або міжособистісні стосунки не можуть залежати ні від службового або майнового стану, ні від раси або національності, ні від класової або релігійної приналежності, ні від мови, ні за будь-якими іншими не правовими ознаками.

У ст. 4 закону України «Про державну службу» закріплено положення, що право на державну службу мають громадяни України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання, які одержали відповідну освіту і професійну підготовку та пройшли у встановленому порядку

конкурсний відбір, або за іншою процедурою, передбаченою Кабінетом Міністрів України [14].

Ст. 9 закону України «Про судоустрій та статус суддів» закріплено принцип рівності перед законом і судом всіх учасників судового процесу незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, передбачених процесуальним законом [12].

Водночас, на нашу думку, зміни, внесені до Кримінально-процесуального кодексу постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу» від 11 січня 2012 року, ставлять учасників судового процесу у неоднакові умови. Відповідно до п. 4 ст. 182 Кримінального процесуального Кодексу України, розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків. Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді чи суду [15]. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього. Проте, на нашу думку, таким чином обмежуються права громадян, які не мають достатній рівень грошового забезпечення й підлягають у зв'язку з цим дії інших запобіжних заходів.

Механізм держави є не простою сукупністю його складових елементів (державних органів, організацій, установ), а системою цих елементів, функціонально спільних, погоджених між собою, що перебувають у постійній дії, відновленні з метою підтримання своєї основної функції – управління.

Принципи правової держави нормативно закріплені, проте не реалізовані повною мірою в Україні. Зокрема, не повною мірою реалізуються принципи відповідальності перед законом державних органів, громадських організацій та громадян; підзвітності органів державної влади їм громадянам; визнання пріоритетності прав та інтересів особи; рівності закону для всіх і рівності усіх перед законом; взаємної відповідальності держави і особи, правової відповідальності посадових осіб за дії, які вони чинять від імені держави; наявності ефективної системи захисту; наявності ефективних форм контролю за дотримання законів та інших нормативно-правових актів тощо.

Реалізація принципів правової держави в діяльності державних органів в Україні ускладнюється через ряд проблем. На нашу думку, найбільш проблемними питаннями функціонування державного механізму в Україні зараз є:

- необхідність збалансування взаємовідносин між главою держави і парламентом (в сфері виконавчої влади, що обумовлено змішаною формою управління);
- співвідношення централізації і децентралізації;
- принцип чіткої залежності влади від громадян та відповідальності держслужбовців;
- взаємодія влади і громадськості, як прояв демократичної організації держави та безпосередньої участі народу в практичному здійсненні влади);
- забезпечення реальної, а не формальної демократичності врядування;
- реальність відповідальності держслужбовців та обраних громадянами представників влади, що передбачає наявність інституційного механізму відповідальності;
- нормативна невизначеність та нечіткість суспільно значимих критеріїв, за якими органи державної влади мають регулярно та повноцінно

звітувати перед громадськістю.

Підсумовуючи вищевикладене, сформулюємо загальні принципи функціонування механізму правової держави, які, на нашу думку, є універсальними для будь-якої сучасної демократичної країни, поєднуючи у собі загальні принципи правової держави та принципи функціонування механізму держави.

До них слід віднести наступні:

Відкритість. Державні інституції повинні працювати більш відкрито і прозоро. Вони повинні поширювати інформацію про свою діяльність більш відкрито, систематично, у загальнодоступних засобах зв'язку та комунікації.

Участь. Підвищення рівня участі громадян у вирішенні державних питань шляхом застосування форм прямої та посередницької демократії; підвищення довіри громадян до державних інституцій, забезпечення легітимності державної влади.

Підзвітність. Державні органи мають здійснювати свою діяльність прозоро та у чітко встановлених формах відповідно до норм права, звітуючи перед громадськістю про результати своєї діяльності.

Ефективність. Діяльність державних органів має бути ефективною, своєчасною та базуватись на далекоглядній стратегії суспільного розвитку. Відбір державних службовців має здійснюватись за жорсткими критеріями, що дозволить забезпечити державні органи професійними службовцями.

Злагожденість. Діяльність державних органів має відповідати єдиним принципам та скеровуватись на основі вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків, що не виключає їх субординацію та підпорядкованість єдиному центру.

У контексті побудови ефективної держави в Україні на сучасному етапі її розвитку постає питання захисту прав та свобод громадян. З моменту проголошення Декларації про державний суверенітет від 16.07.1990 р., Акта проголошення Незалежності України від 24.08.1991 р. та Конституції України від 28.06.1996 р. економічною основою правової держави є виробничі відносини, що

базуються на багатокладності, на різних формах власності, як рівноправних і однаковою мірою захищених юридично. У правовій державі власність належить безпосередньо виробникам і споживачам матеріальних благ; індивідуальний виробник виступає як власник продуктів своєї особистої праці. Соціальну основу правової держави утворює саморегулююче цивільне суспільство, що поєднує вільних громадян – носіїв суспільного прогресу.

Сучасна держава – це ринкова держава. Суть ринкової економіки полягає у вільному товарообміні, визнанні непорушності приватної власності і законних інтересах власника, волі праці і приватного підприємця.

Ринкові відносини розвиваються тим краще, чим менше держава обмежує волю учасників цих відносин. Однак є такі сфери громадського життя, які не можуть бути передані у владу приватних інтересів, а саме: бюджетна сфера; охорона громадського правопорядку і боротьба зі злочинністю (організація і підтримка міліції, судів, оборона країни тощо). Є також категорія населення, яка не може бути учасниками ринкових відносин – діти, інваліди, люди похилого віку. В інтересах цих категорій людей, а також з метою змісту бюджетної сфери виробництва, держава втручається в ринкові відносини, перерозподіляючи доходи від найбільш заможних категорій населення до менш заможних і вилучення засобів на поповнення держбюджету. Таким чином, ефективна економічна функція держави виражається у виборі і координації державою стратегічних напрямів розвитку економіки країни в найбільш оптимальному режимі.

Маючи класичну конституцію і інші правові акти, які розкривають, становлять передумови для утвердження принципів ефективності держави, вони, на жаль, не працюють у повному обсязі. Україна в правовому значенні безперечно є правовою державою, де з огляду на ринкову економіку виникли такі поняття: «підприємець», «приватна власність» тощо. Вказані поняття на сучасному етапі відображають суть конкретних відносин, які показують становище особи, юридичної особи з поширенням корпоративних прав та їхньої ролі в суспільстві. Але ми не звертаємо уваги на те, що для забезпечення виконання кожної норми права, крім юридичного поняття, як такої, потрібні економічні компоненти. Як б

не були в юридичному аспекті прийняті класичні нормативні акти, що відображають конкретне явище, – вони без забезпечення бюджетних коштів не будуть працювати за призначенням. Тому для прийняття бюджетів потрібен комплексний підхід прийняття нормативних актів, які б: по-перше, забезпечували виконання самого бюджету; по-друге, виконання вимог основних законів, галузевих нормативно- правових актів та інших актів, які відображають певних відносин.

У контексті вироблення новітньої методології побудови ефективної держави в Україні все більше дослідників звертають свою увагу на структурні фактори демократизації як певні конкретні процедури й політичні рішення, що здійснюються політичними силами, їх послідовність і взаємообумовленість, вибір політичними лідерами тактики, які ініціюють демократизацію, значно важливіші для її долі, ніж існування чи відсутність передумов демократії. Взаємодія конкретних еліт їхній свідомий вибір у процесі політичного вибору організаційних форм та інститутів нового політичного устрою відрізняє демократію як цивілізований спосіб вирішення конфліктів від інших політичних систем.

Пошук феномена утвердження демократії полягає в усвідомленні його багатофакторності, коли утвердження формальних демократичних інститутів і процедур зовсім не гарантує, що відбудеться процес переходу до демократії. Складнішим є другий етап, значно менше розкритий у науковій літературі – етап консолідації демократії як важливого атрибуту побудови ефективної держави. Для цього є об'єктивні причини, тому що цим етапом не завжди завершується перехід до демократії. Серед чинників консолідації демократії виокремлюють:

- наявність громадського суспільства (неполітичної, недержавної сфери життя людей взаємодії держави з незалежними суспільними групами та об'єднаннями;

- наявність політичного суспільства з демократичними процедурами та інститутами;

- соціальну, правову державу;

- систему реального забезпечення прав і свобод особи;

- наявність ефективної системи стримувань та противаг гілок влади, ефективного державного апарату.

XXI ст. характеризуватиметься розвитком інформаційних технологій, що є по суті глобальною інформаційною революцією, яка, на думку фахівців, у кілька разів перевершує промислову революцію XIX ст. і науково-технічну – XX ст. На сьогодні спостерігаються значні зміни в житті людства, пов'язані з формуванням інформаційного, постіндустріального суспільства. Розвиток глобальних інформаційних мереж і систем відкриває не лише технічні, але й економічні можливості об'єднати інформаційні ресурси людської цивілізації, забезпечити широкий доступ до них. Унаслідок таких процесів змінюється економіка, народжуються нові форми організації виробництва та управління; новим змістом наповнюються професії, змінюється тип трудових відносин. Збільшуються шанси розвитку малого та середнього бізнесу. Розвиток соціально-економічної сфери у XXI ст. характеризується істотними змінами, зменшується частка матеріальної і, відповідно, збільшується частка нематеріальної сфери, постійно оновлюються та швидко впроваджуються у виробництво нові технології; збільшується випуск науковомісткої продукції; швидкими темпами розвиваються інформатика і телекомунікації; посилюються увага до менеджменту та вдосконалення системи організації й управління всіма сферами життєдіяльності суспільства. Інакше кажучи, нині створюються передумови підвищення ефективності виробництва, економії ресурсів, переходу до стійкого розвитку [6]. Все це у сукупності має впливати на становлення новітньої методології побудови ефективної держави в Україні.

Наступним, найважливішим, завданням побудови ефективної держави є етап втілення принципів і норм Конституції та законів України у життя суспільства і держави, кожної конкретної людини. Проте ідеальне далеко не завжди збігається з реальністю, адже від дня прийняття Основного закону, не зникають значні суперечності між продекларованими нормами та реальною можливістю і бажаннями їхнього втілення. Так, О. Скрипнюк, наголошує, що «хоч би якими досягненнями пишалась Україна в тій чи іншій сфері державного управління, але допоки вона не забезпечуватиме реалізації таких принципів, як верховенство права, законність, пріоритет прав людини та громадянина, реальність прав і свобод людини, поділ державної влади тощо, доти вона не зможе претендувати на те, щоб об'єктивно називатися правовою державою» [7].

Таким чином, здійснений нами аналіз сучасних проблем побудови ефективної держави в Україні дав змогу ідентифікувати основні концептуальні підходи щодо розуміння проблемних аспектів функціонування Української держави, визначити основні пріоритети твердження принципів побудови ефективної держави у контексті реалізації системних реформ в Україні. Такий контекст і розуміння окресленої проблематики закладає передумови для подальшого аналізу технологічних принципів побудови ефективної держави, що з необхідністю має стати пріоритетом для науки державного управління у її подальших методологічних розвідках.

ВИСНОВКИ

Еволюція державного управління в європейських країнах відображає демократичний шлях розвитку політико-правової організації суспільства на основі принципу верховенства права, поваги прав і свобод громадянина. Відповідно, орієнтація на захист прав і свобод людини, забезпечення дотримання та реалізації її прав, свобод та законних інтересів виступає одним з основних критеріїв розмежування з правовою пострадянською системою, де людина вважалася керованим об'єктом, чий права та інтереси отримували переважно декларативне закріплення.

Із сказаним вище тісно пов'язана відмінність у підходах до розуміння терміну «державне управління» в європейських та радянській правових доктринах. Як відомо, в останній його зміст, як правило, зводився до розпорядчовиконавчої діяльності органів виконавчої влади (тобто до державного управління у так званому «вузькому» значенні). Натомість європейським принципам державотворення відповідає широке тлумачення поняття «державне управління».

Отже, ми вважаємо, що дослідження зарубіжного досвіду державного управління, як і комплексність застосування його позитивних сторін в Україні, має базуватися на широкому доктринальному тлумаченні поняття «державне управління» як системи органів державного управління в державі з урахуванням традиційного поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Здійснюючи реформування, принципово необхідно про-аналізувати особливості розподілу повноважень між органами державного управління з урахуванням форми правління, форми державного устрою та політичного режиму, що притаманні конкретній державі.

Підсумовуючи результати проведеного нами вивчення систем органів державного управління в європейських державах, необхідно відмітити, що демократична історія їх розвитку становить понад двісті років, що, з одного боку,

безумовно, підтверджує дієвість обраного напрямку політико-правового розвитку європейського суспільства, а з другого – ефективність діяльності європейських органів та інституцій у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, та, відповідно, пропонує для України результативні моделі взаємостосунків органів публічної адміністрації з громадянами.

У зв'язку з цим першочерговим завданням, на наше глибоке переконання, має стати всебічне вивчення доктринального розуміння та практичних шляхів запровадження в українському законодавстві фундаментального принципу європейської правової доктрини – верховенства права (англ. – The Rule of Law), а також принципів належного урядування (англ. – «good governance») та належного управління (англ. – «good administration»), на основі яких було розроблено та запроваджено в практику державотворення провідних європейських країн сучасні принципи та стандарти державного управління.

Європейський досвід вчить не ігнорувати реформи на організаційному рівні: досвід вдалих реформ на рівні окремої установи може бути поширений і застосований у секторі загалом. Разом з тим зрозуміло, що без масштабних системних реформ, спрямованих на зміни в системі владних відносин, переосмислення та перерозподіл їх функцій і компетенцій, зміну ролі та завдань у процесах життєдіяльності суспільства, справжній прогрес неможливий.

Три напрями реформування (інституції, процеси, люди), визначені під час інституційних реформ у країнах ЦСЄ, можуть стати орієнтирами для поетапного реформування системи державного управління України.

Україна не є винятком із трансформаційних процесів, що відбуваються під час здійснення адміністративних реформ. Складність трансформаційних процесів у нашій країні пояснюється суттєвими відмінностями суспільно-політичних та економічних умов від західноєвропейських, де процеси реформування здійснюються в умовах сформованих націй та існування громадянського суспільства (Civil Society) – реально функціонуючих на регіональному та місцевому рівнях інститутів демократії (потужних партійних структур і реального місцевого самоврядування). Натомість в Україні суттєвою

національною проблемою залишається пасивність населення в реалізації своїх демократичних прав, а також мала впливовість партійних організацій (окремі партії так і залишилися представниками не суспільних верств, а своїх бізнесово-кланових, корпоративних інтересів чи власних політичних амбіцій), що зводить нанівець можливість дійового демократичного контролю за владою.

У зв'язку з цим під час реформ важливо досягти плідної взаємодії та збалансованості виконавчої влади і місцевого самоврядування – основи оптимізації функціонування загалом публічної влади на місцях, підвищити роль і відповідальність муніципальних інститутів, їх посадових осіб за вирішення покладених на них повноважень і функцій, що позитивно вплине на динаміку соціально-економічного та культурного розвитку територій. Паралельно слід продовжувати курс на демократизацію всіх сфер су-спільного життя та побудову громадянського суспільства, що не-можливі без встановлення оптимального балансу між децентралізацією і централізацією, доповненого принципами деконцентрації, дерегулювання та повсюдності місцевого самоврядування, які б адекватно відповідали реальним соціально-економічним і політичним умовам країни в рамках безумовного додержання принципу унітаризму Української держави. Одночасно слід забезпечити повноправність і ресурсну спроможність місцевого самоврядування.

Такий вектор розвитку через динамічний поступ регіонів дасть можливість посилити дієздатність держави, оптимізувати виконання нею своїх функцій, сприятиме становленню України як демократичної, високорозвиненої, правової держави та її інтеграції до європейського співтовариства. Основними складовими такої модернізації має стати територіальне, адміністративне і структурне оновлення, підвищення ролі муніципальної влади, кардинальний перегляд міжбюджетних і податкових відносин.

Європейська інтеграція обов'язково супроводжується реформуванням системи державного управління. Трансформації відбуваються в державах, які вже довгий час перебувають у складі ЄС, оскільки цього вимагають інтенсивність співпраці та додаткові вимоги, що їх висуває до кожної держави

членство в ЄС. Держави, що прагнуть здобути членство в ЄС, повинні бути готові до масштабних та глибинних змін, оскільки цього вимагають підготовка до входження в Європейський адміністративний простір та пристосування систем державного управління до вимог європейського врядування.

Заходи напередодні останнього розширення ЄС збагатили теорію та практику державного управління і дозволили сформулювати конкретні і чіткі вимоги до організації систем державного управління до країн, які прагнуть членства. Частина цих вимог відображена в *acquis communautaire* (і відповідно має характер правових зобов'язань), частина існує як усталена управлінська практика, адміністративна культура, стандарти поведінки тощо. І перші, і другі наразі визнаються як стандарти європейського врядування, обов'язкові для впровадження і дотримання кожною державою, що прагне членства в ЄС.

Українська держава може і мусить скористатися досвідом інституційних реформ нових держав-членів та країн-кандидатів для прискорення євроінтеграційних процесів, реформування державного управління та державної служби. Реалізація європейського вибору, підготовка до більш інтенсивного співробітництва з ЄС, адаптація внутрішніх правил, механізмів і процедур до європейської інтеграції повинні прискорити проведення в країні державно-управлінських та інституційних реформ (адміністративної, адміністративно-територіальної, політичної, судової, бюджетної та інших). Оновлена система публічної влади, реформоване державне управління та державна служба будуть виступати каталізаторами європейської інтеграції.

Демократичні перетворення в Україні, вдосконалення громадянського суспільства, соціальної правової держави, ринкових відносин відбуваються за безпосередньої участі правової системи, усіх її ланок, які охоплюють практично всі сфери життя суспільства. Підвищення ролі права в процесі соціального регулювання, розширення сфери правового регулювання, поява нових політичних і державних інститутів зумовлюють активне функціонування основних елементів правової системи.

В умовах реформування в Україні суспільних відносин, зміни економічного та політичного устрою, оновлення духовної сфери дедалі більше інтенсифікуються правові зрушення в житті країни. Особливо важлива роль у розв'язанні завдань гармонізації суспільства належить правовій системі. Саме вона покликана здійснювати активний вплив на характер змін у суспільстві, сприяти гуманізації держави та права, вдосконаленню законодавчого процесу, піднесенню ефективності правового регулювання, формуванню високої суспільної та індивідуальної правосвідомості.

Заперечення правової реформи як особливого напрямку державної діяльності рівнозначне запереченню ідей побудови правової держави, необхідності удосконалення юридичної системи, підвищення ефективності правового регулювання, правосуддя, прокурорського нагляду, посилення захисту прав громадян, гарантій їх безпеки. Правом так чи інакше оформлюються, закріплюються всі види державної реформи, але правова реформа має свої особливості та свій зміст, вона відображає, визначає правовий розвиток країни.

Торкаючись нинішньої проблематики стратегічних пріоритетів України у співробітництві з Європою, варто вказати на орієнтири цього курсу.

Державно-політичний. Весь пострадянський період в українській зовнішній політиці був практично курсом так званої «багатовекторності», яка практично завела наше суспільство в тупик. Сьогоднішня спроба визначитися в цьому на державному рівні трохи змістила акценти, але не змінила курсу. Він вимагає достатнього політичного і правового закріплення. Тому говорити про курс України на євроінтеграцію, навіть з урахуванням певних політичних декларативних заяв, недостатньо серйозно.

Політико-правовий вимір (орієнтир). Одне з найбільших надбань Європи – система суспільних відносин, заснована на пріоритеті права і Закону. Декларуючи своє прагнення інтегруватися в Європу, Україна бере на себе зобов'язання привести у відповідність до європейської власну правову базу. Мова при цьому йде про правову базу, яка довела свою ефективність і визнається

такою, що відповідає інтересам та прагненням українського суспільства, конституційним орієнтирам утвердження демократичного суспільства в Україні. На цьому шляху дещо зроблено, але це тільки боязкі кроки, не підкріплені механізмами реалізації. Можна говорити про наявність не правової бази, а правових декларацій. Взяти для прикладу Болонську систему. Вона є комплексним явищем, вимагає врахування інтересів як майбутніх спеціалістів, так і тих, хто їх сьогодні готує. Ми ж відчуваємо поки, що для професорсько-викладацького складу – це тільки нагайка, якою шмагають коня, що тягне і без того важкого возу.

Економічний орієнтир. Його основу утворює могутня і стабільна економіка. Це ключова характеристика нової Європи. Це означає, що європейська інтеграція вимагає від України нарощування потужностей власної економіки, виробництва конкурентоспроможної продукції, розширення умов для залучення зовнішніх інвестицій. Ця проблема тісно пов'язана з політичною і правовою стабільністю, з необхідністю подолання психології правового нігілізму та волюнтаризму в управлінні всіма сферами суспільного життя і на усіх його рівнях. Можна сказати, що на цьому шляху є певні зрушення і позитивні тенденції. Закріпити їх і зробити незворотними – важлива політична і соціальна проблема. Приклад прикордонних регіонів мав би послужити спонукаючим фактором. На жаль, правові рішення в цій сфері на державному рівні гальмують ці процеси.

Суспільний. Демократія, рівність можливостей, свобода слова, подолання правового нігілізму, реформа правової системи. Ці цінності європейського суспільства поділяються українським суспільством. Але їх повного розуміння поки що немає. Тому в цій сфері необхідна послідовна і копітка робота по піднесенню правової культури суспільства, утвердженню ролі права в його житті. На наше глибоке переконання, саме прогрес у цій сфері є визначальним індикатором серйозності намірів європейського вибору України.

Аналіз процесів сучасного розвитку дає підставу для висновків про те, що:

1. Інтеграція є магістральним напрямом розвитку європейського континенту, який в третьому тисячолітті визначить ситуацію як у самій Європі, так і її місце в світі, а приєднання України до європейських структур повинно розглядатися як об'єктивна потреба її політичної, соціальної, економічної та культурної стратегії розвитку, що забезпечить її народу піднесення якості життя на рівень сучасних цивілізованих країн, захист її державного суверенітету.

2. Теоретичні проблеми геополітики в умовах розбудови незалежної України набувають важливого практичного значення. Одне з її центральних питань – проблема європейського вибору української держави, формування її європейського вектору та інтеграція України в європейські структури. Європейський Союз є середовищем, що забезпечує усім членам своєї спільноти повну рівноправність, захист від економічної та військової агресії, створює сприятливі умови для розмаїття духовного і культурного розвитку, раціональне об'єднання ресурсів для вирішення усього спектру завдань соціального розвитку суспільства.

3. Важливою умовою належності України до Європейського Союзу є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зміцнення основ демократичного функціонування суспільства.

4. Співробітництво України з Північноатлантичним альянсом створює умови для забезпечення національної безпеки України з меншими матеріальними затратами і спрямування зекономлених коштів на соціальні програми внутрішнього розвитку.

5. Протягом століть Україна, розташована в географічному центрі Європи, була позбавлена природного для неї європейського напрямку розвитку й навіть самої державності. Інтереси України, в умовах здобутої нею державності, об'єктивно співпадають з інтересами країн цього регіону, у межах спільноти якого всі країни забезпечують собі безпеку і перспективу високих стандартів та якості життя народів. 6. Жорсткий опір європейському курсу України сьогодні чинять зовнішні сили, спекулюючи на слабій інформованості частини українського суспільства про природу і завдання Європейського Союзу, а також

спираючись на п'яту колону в українському суспільстві, яка не може змиритися з втратою багатовікового імперського контролю Росії над матеріальним і інтелектуальним ресурсом України та її геополітичним розташуванням. Євроінтеграція сьогодні є очевидним фактором формування української ідеї, що консолідує українське суспільство і сприяє формуванню української державної політичної нації. Тому формування світогляду, що відповідає цим історичним завданням, – місія усіх свідомих сил українського суспільства.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – 416 с.
2. Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18 травня 2019 р.) / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Дніпро : «ЛІРА ЛТД», 2019. – 376 с.
3. Аракелян, М. Р. Право Європейського Союзу : підручник / М. Р. Аракелян, М. Д. Василенко. – О. : Фенікс, 2012. – 390 с.
4. Аристотель. Афинская полиция. Государственное устройство афинян / Аристотель. – М. ; Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1936. – 198 с.
5. Баєва, Л. В. Нормативно-правовий механізм удосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні [Текст] / Л. В. Баєва // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 2218–2219.
6. Беззуб, І. Н. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. – [Електронний ресурс.] // Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=120.
7. Бостан, С. К. Методологія сучасного правознавства: навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти «магістр права» / С. К. Бостан. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2018. – 152 с.
8. Бостан, С. К. Форми державного правління країн Європейського Союзу: юридичні моделі і політична практика : монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2018. – 204 с.

9. Бостан, С. К. До питання про науковий базис визначення концептуальних основ стратегії державно-правового розвитку України // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. – Дніпро : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 9–13.

10. Бостан, С. К. Парламентська форма державного правління: нові підходи щодо її конституціоналізації / С. К. Бостан // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару (Дніпро, 8 груд. 2018 р.). – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – С. 24–26.

11. Бостан, С. К. До питання про науковий базис визначення концептуальних основ стратегії державно-правового розвитку України // С.К. Бостан. Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол. : С. К. Бостан, Р.М. Максакова, Т.Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С.9–13.

12. Бостан, С. К., Спасюк, О. В. Інститут президента в постсоціалістичних країнах Євросоюзу та його «взаємодія» з виконавчою владою // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – С. 25-29.

13. Бостан, С. К. Концептуальні основи визначення стратегії державного розвитку України // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2019. – № 6. – С.3–7.

14. Бостан, С. К. Конституції постсоціалістичних країн Європейського Союзу: хрестоматія. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 499 с.

15. Буканов, Г. М. Чинники формування та реалізації державної екологічної політики в Україні: глобальний і локальний виміри [Текст] /

Г. М. Буканов // Публічне управління і адміністрування в Україні. – Вип. 15. – 2020. – С. 97–104.

16. Бюлетень ООН. Організація Об'єднаних Націй в Україні. Серпень-вересень 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/4394.htm>

17. Гегель, Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 526 с.

18. Грицяк, І. А. Розвиток європейського управління у контексті впливу на державне управління в Україні / І. Грицяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-2/txts/philo/05giaduu.pdf>

19. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР, від 31.07.1990. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

20. Дзяд, О. В., Рудік, О. М. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України: Навчальний посібник / Common EU Policies and Their Significance for Ukraine: - Навч. пос. /За заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка та В. Стрельцова. – К.: Міленіум, 2009. – 668 с.

21. Дручек, О. В. Методологія правознавства: спроба осмислення проблем та концептів розвитку. // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2020. – № 1. – С. 33–38.

22. Конституція України від 28.06.1996 № 254 к [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

23. Кельман, М. С. Юридична наука: проблеми методології. – Тернопіль, 2011. – 492 с.

24. Козюбра, М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2018. – Том 1. – С.3–8.

25. Коркунов, Н. М. Указ и закон: Исследование / Н.М. Коркунов. – СПб. :

Типографія М.М. Стасюлевича, 1894. – 408 с.

26. Кривцова, В. М. Теорії та стратегії європейської інтеграції: навч. посіб. / За загальною ред.: М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К.: Міленіум, 2009. – 142 с.

27. Купін, А. П. Засоби адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина [Текст] / А. П. Купін // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 25 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – С.133–135.

28. Купін, А. П. Міжнародний досвід визначення поняття правоохоронних органів та правозастосовної діяльності [Текст] / А. П. Купін // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. / Редкол.: Ю. М. Внуков (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2020.– С. 126–128.

29. Максакова, Р. М. Новий закон про всеукраїнський референдум — нові питання для дискусій [Текст] / Р. М. Максакова // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 19-23 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ “Запорізька політехніка”, 2021. – С. 20–23.

30. Методологія в праві: монографія / І. Безклубий та ін. ; за заг. ред. І. Безклубового. – К. : Грамота, 2017. – 658 с.

31. Монтескьє, Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескьє. – М. : Политиздат, 1955. – 800 с.

32. Пальченкова, В. М. Міжнародне співробітництво у пенітенціарній сфері як засіб інтеграції України у світове співтовариство / В. М. Пальченкова // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р.М. Максакова, Т.Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 32-36.

33. Пальченкова В.М. Социальный контроль: краткий экскурс в историю / В. М. Пальченкова // Проблемы социально-ориентированного инновационного развития белорусского общества и профсоюзы. XXIV Международная научно-практическая конференция (7-8 февраля 2020 года, Гомель). – Гомель: Ин-тут профсоюзов. – С. 24–30.
34. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>
35. Право Європейського Союзу. Особлива частина (з урахуванням положень Лісабонського договору) : навч. посіб. / Аракелян М. Р., Вишняков О. К. – К. : Істина, 2010. – 528 с.
36. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України №722/2019 від 30 вересня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
37. Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 15.01.2015 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
38. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. // Відомості Верховної Ради. – 2019. – № 9. – Ст. 50.
39. Савчин, М. В. Методологія досліджень у сфері публічного права. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2017. – Вип. 44. – Том 1. – С. 68–76.
40. Саміло, Г. О. Генеза ціннісних орієнтирів сучасного праворозуміння в Україні / Г. О. Саміло, Ю. В. Грунічева // Colloquium-journal. – 2018. – № 9 (20). – С. 52–54.
41. Саміло, Г. О. Правова природа органічних законів / Г. О. Саміло, Кучерук Т. В. // Colloquium-journal. – 2018. – № 10 (21). – С. 61–64.
42. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

43. Смолярова, М. Л. Стимуляційне регулювання трудових відносин на державному рівні [Текст] / М. Л. Смолярова // Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. До 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. Іншина М.І., за редакцією проф. В.В. Носіка, доц. Ковальчук Т. Г., ас. Мельник М.Б. – Київ : Освіта України. 2021. – С. 446-448.

44. Теорія держави і права : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Копейчикова. – Київ, 2003. – 364 с.

45. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

46. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 22 листопада 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

47. Black, D. The behavior of law / Donald J. Black. - New York : Academic Press, 1976. – 175 p.

48. Preparing Public Administration for the European Administrative Space. SIGMA Papers #23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sigmaweb.org/pdf/SIGMA_SP23_98E/pdf

Додаток А

Список публікацій, одержаних у результаті виконання роботи

1. Баєва, Л. В. Подолання конфлікту інтересів у адвокатській діяльності на досвіді США [Текст] / Л. В. Баєва // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛПРА ЛТД», 2018. – С.23–25.

2. Баєва, Л. В. Нормативно-правовий механізм удосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні [Текст] / Л. В. Баєва // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 2218–2219.

3. Баєва, Л. В. Підвищення якості судових експертиз в Україні [Текст] / Л. В. Баєва // Проблеми реформування кримінальної юстиції України: Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 р. / – Чернівці: Чернівецький юридичний інститут НУ «ОЮА», 2018. – С. 45–47.

4. Баєва, Л. В. Принципи територіального устрою України: Європейський досвід [Текст] / Л. В. Баєва, Ю. В. Оката // Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. – К.: ДУІТ, 2018. – С. 342 – 346.

5. Баєва, Л. В. Конституційний принцип єдності та територіальної цілісності та процес його реалізації [Текст] / Л.В. Баєва, Оката Ю.В. // Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 16 – 17 листопада

2018 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. – Ч.1. – С. 29 – 31.

6. Баєва, Л. В. Види судової інформації [Текст] / Л. В. Баєва, Ю. Г. Руцький // Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. – К.: ДУІТ, 2018. – С. 346 – 351.

7. Баєва, Л. В. Поняття інформаційного забезпечення роботи Суду [Текст] / Л. В. Баєва, Ю. Г. Руцький // Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 16 – 17 листопада 2018 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. – Ч.1. – С. 25 – 28.

8. Баєва, Л. В. Муніципальне управління як інститут демократичного суспільства [Текст] / Л. В. Баєва, В. М. Маловічко // Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. – К.: ДУІТ, 2018. – С. 338 – 342.

9. Баєва, Л. В. Місце та роль статуту, як нормативно-правового акту, в контексті країн ЄС [Текст] / Л. В. Баєва // Ужгородський національний університет юридичний факультет. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 55, том 2. – Ужгород – 2019. – С. 23–26.

10. Баєва, Л. В. Діяльність Державної фіскальної служби України та основні її напрямки розвитку в адміністративному законодавстві [Текст] / Л. В. Баєва // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя: «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 122–124.

11. Баєва, Л. В. Громадський контроль за адміністративною діяльністю правоохоронних органів в Україні [Текст] / Л. В. Баєва // Тиждень науки-2019. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції,

Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 13–14.

12. Баєва, Л. В. Особливий порядок притягнення суддів до адміністративної відповідальності [Текст] / Л. В. Баєва // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18–19 жовтня 2019 року). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. – С. 28–31.

13. Баєва, Л. В., Анісімова, М. Ю. Місце та роль етики у професійній діяльності адвоката [Текст] / Л. В. Баєва, М. Ю. Анісімова // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2019 р.) ; Проекти учасників V Міжнародного студентського саміту «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів» (м. Дніпро, 18-19 квіт. 2019 р.). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – С. 134–135.

14. Баєва, Л. В., Бурденюк, І. О. Особливості адміністративної відповідальності спеціальних суб'єктів [Текст] / Л. В. Баєва, І. О. Бурденюк // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2019 р.); Проекти учасників V Міжнародного студентського саміту «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів» (м. Дніпро, 18-19 квіт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – С. 143–144.

15. Баєва, Л. В., Щербіна, М. Г. Сутність та правова природа громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні: загальнотеоретичний аналіз [Текст] / Л. В. Баєва, М. Г. Щербіна. // Право і суспільство: фаховий журнал категорії «Б». – № 2/2020. – С. 100–106.

16. Баєва, Л. В. Поняття та сутність стилю управління в правоохоронних органах [Текст] / Л. В. Баєва // Тиждень науки–2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. –

Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 11–12.

17. Баєва, Л. В., Осовська, Д. Д. Місце та роль адвокатури у механізмі здійснення правосуддя в Україні [Текст] / Л. В. Баєва, Д. Д. Осовська // Тиждень науки–2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 49–50.

18. Баєва, Л. В., Довга І. О. Мотивація та стимулювання персоналу правоохоронних органів України [Текст] / Л. В. Баєва, І. О. Довга // Тиждень науки-2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 51–52.

19. Баєва, Л. В., Загубипалець, К. Є. Психологічне забезпечення роботи з персоналом в органах Національної поліції України [Текст] / Л. В. Баєва, К. Є. Загубипалець // Тиждень науки-2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 53–54.

20. Баєва, Л. В., Ткачова, А. В. Роль громадських формувань в охороні правопорядку в Україні [Текст] / Л. В. Баєва, А. В. Ткачова // Тиждень науки–2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 55–56.

21. Баєва, Л. В. Муніципальне управління як інститут демократичного суспільства [Текст] / Л. В. Баєва // Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 2–3 жовтня 2020 р. – Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. – С. 6–9.

22. Баєва, Л. В., Щербіна М. Г. Теоретичні засади кваліфікації адміністративних правопорушень [Текст] / Л. В. Баєва, М. Г. Щербіна // Всеукраїнська науково-практична конференція, (м. Рівне 10–11 грудня 2020 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. – Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Ч. 2. – С. 12–16.

23. Баєва, Л. В., Довга І. О. Субсидіарність як принцип організації влади в Україні [Текст] / Л. В. Баєва, І. О. Довга // Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 4–5 грудня 2020 р. – Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. – С. 16–19.

24. Баєва, Л. В. Сутність та види стилю управління в органах Національної поліції [Текст] / Л. В. Баєва // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехника, 2021. – С. 11–12.

25. Баєва, Л. В., Довга, І. О. Роль омбудсмена в системі контролю діяльності Національної поліції [Текст] / Л. В. Баєва. І. О. Довга // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехника, 2021. – С. 73–74.

26. Баєва, Л. В., Вінс, В. Г. Модернізація системи управління місцевими запозиченнями в контексті фінансової децентралізації [Текст] / Л. В. Баєва, В. Г. Вінс // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехника, 2021. – С. 74–75.

27. Баєва, Л. В., Носенко, Я. Д. Кібербезпека як складова інформаційної безпеки держави [Текст] / Л. В. Баєва, Я. Д. Носенко // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехника, 2020. – С. 71–72.

28. Баєва, Л. В., Плетінь, А. С. Напрямки оптимізації громадського контролю у процесі реалізації адміністративної діяльності правоохоронних органів [Текст] / Л. В. Баєва, А. С. Плетінь // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехника, 2021. – С. 69–70.

29. Бостан, С. К. Інститут президента в постсоціалістичних країнах Євросоюзу та його «взаємодія» з виконавчою владою [Текст] / С. К. Бостан, О. В. Спасюк // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р.М. Максакова, Т.Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛПРА ЛТД», 2018. – С.25–28.

30. Бостан, С. К. До питання про ідентифікацію спеціальності «правоохоронна діяльність» [Текст] / С. К. Бостан // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. / Редкол. : . В. Наумик (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – С. 2222–2224.

31. Бостан, С. К. Суб'єктивний (особистісний) фактор в антикорупційній правоохоронній діяльності [Текст] / С. К. Бостан, Г. О. Немченко // Редкол. : В. В. Наумик (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – С. 2236–2237.

32. Бостан, С. К. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти «магістр права» [Текст] / С. К. Бостан. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2018. – 152 с.

33. Бостан, С. К. Теоретическая подготовки юриста в контексте фундаментализации высшего образования [Текст] / С. К. Бостан // Педагогические параллели : материалы Международной научно-практической конференции Санкт-Петербург, 14-20 мая 2018. – СПб.: СПбГАСУ, 2018. – С. 84–89.

34. Бостан, С. К. Форми державного правління країн Європейського Союзу: юридичні моделі і політична практика : монографія. – К. : Центр навчальної літератури, 2018. – 204 с.

35. Бостан, С. К., Немченко, Г. О. З досвіду антикорупційної боротьби правоохоронних органів в Румунії: фактори успіху [Текст] / С. К. Бостан, Г.О. Немченко // Право і суспільство. – 2018. – № 5. – Частина 2. – С. 10–15.

36. Бостан, С. К., Бессонова, Д. А. Національна поліція Туреччини: структура, обов'язки, повноваження [Текст] // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 5. – С.197–200.

37. Бостан, С. К. Парламентська форма державного правління: нові підходи щодо її конституціоналізації [Текст] / С. К. Бостан // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару (Дніпро, 8 груд. 2018 р.). – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – С. 24–26.

38. Бостан, С. К. Форма державного правління в Україні в умовах виборчого процесу 2019 року: перспективи юридичної та політичної трансформації [Текст] / С. К. Бостан // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – С. 21–22.

39. Бостан, С. К. До питання про науковий базис визначення концептуальних основ стратегії державно-правового розвитку України [Текст] / С. К. Бостан // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол. : С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 9–13.

40. Бостан, С. К., Михайліченко, Л. В. Методологічні засади фінансового права [Текст] / С. К. Бостан, Л. В. Михайліченко // Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – С. 64–66.
41. Бостан, С. К. Концептуальні основи визначення стратегії державного розвитку України [Текст] / С. К. Бостан // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2019. – № 6. – С. 3–7.
42. Bostan, Serghey. Forma de guvernare de stat: noile abordări [Текст] / С. К. Бостан // *Legea și veața*. – 2019. – № 12. – Р. 8–12.
43. Бостан, С. К. Конституції постсоціалістичних країн Європейського Союзу: хрестоматія. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 499 с.
44. Бостан, С. К. Міжнародні стандарти права участі дітей, молоді у суспільно-політичному житті [Текст] / С. К. Бостан // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2019 р.). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – С. 27–29.
45. Bostan, S. Specifice trăsături ale monarhiei contemporane [Текст] / С. К. Бостан // *Legea și veața*. – 2020. – № 2/1. – Р. 32–36.
46. Бостан, С. К. Проблеми і перспективи підготовки науково-педагогічних працівників в контексті запропонованих змін щодо порядку присудження наукових ступенів [Текст] / С. К. Бостан // «Юридична освіта: осмислення, виклики та перспективи (пам'яті Юрія Бондаря)»: зб. матеріалів круг. столу (м. Київ, 26 берез. 2020 р.) / Редкол. : А. М. Завальний, Ю. В. Кривицький, Н. В. Лазнюк. – Київ : НАВС, 2020. – С. 26–30.
47. Бостан, С. К. До питання про «новий» статус спеціалізованих вчених рад [Текст] / С. К. Бостан // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2020. – С. 14–16.

48. Бостан, С. К., Бостан, Л. М. Право участі дітей та молоді у суспільно-політичному житті [Текст] / С. К. Бостан, Л. М. Бостан // Правова позиція. – 2020. – № 3 (28). – С. 13–18.

49. Буканов, Г. М. Система забезпечення екологічної безпеки України / Г. М. Буканов // The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. – 2018. – № 56. – С.12–19.

50. Буканов, Г. М. Проблема формування дефініції забезпечення екологічної безпеки [Текст] / Г. М. Буканов // The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. – 2019. – № 60. – С. 42–48.

51. Буканов, Г. М. Податок на доходи фізичних осіб [Текст] / Г. М. Буканов // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – С. 14–17.

52. Буканов, Г. М. Сучасні проблеми забезпечення екологічної безпеки в Україні [Текст] / Г. М. Буканов // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матер. наук. семінару – ДДУВС, 2019. – С. 45–46.

53. Буканов, Г. М. Чинники формування та реалізації державної екологічної політики в Україні: глобальний і локальний виміри [Текст] / Г. М. Буканов // Публічне управління і адміністрування в Україні. – Вип. 15. – 2020. – С. 97–104.

54. Буканов, Г. М. Інституційний механізм публічного управління у сфері екологічної політики : проблема визначення [Текст] / Г. М. Буканов // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – 2020. – С. 114–124.

55. Буканов, Г. М. Рівні, принципи і функції державного управління в сфері формування і реалізації екологічної політики в Україні [Текст] / Г. М. Буканов // Право та державне управління. – Збірник наукових праць КПУ. – Херсон, 2020. – 2. – С. 248–254.

56. Буканов, Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики [Текст] / Г. М. Буканов // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. – 2020. – Том 31 (70) № 1. – С. 12–17.

57. Буканов, Г. М. Дискусійні аспекти характеристики елементів структури екологічної безпеки [Текст] / Г. М. Буканов // The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права. – 2020. – № 77.– С. 42–48.

58. Буканов, Г. М. Особливості взаємодії органів правопорядку з органами державної влади та населенням щодо охорони громадського порядку [Текст] / Г. М. Буканов // Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В.Наумик (відпов. ред.)Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – С. 55-56.

59. Буканов, Г. М. Проблеми управління реформами місцевого самоврядування [Текст] / Г. М. Буканов // Державне управління в Україні. Міжнародна науково – практична конференція. – КПУ, Запоріжжя, 8–9 травня 2020. – С. 32–36.

60. Буканов, Г. М. Чинники формування державної екологічної політики в Україні: глобальний вимір [Текст] / Г. М. Буканов // Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: теорія і кращі практики 21 століття», – ТДАУ, Мелітопіль, 1 листопада 2020 р. – С. 95–98.

61. Буканов, Г. М. Електронне урядування в сфері реалізації регіональної екологічної політики [Текст] / Г. М. Буканов // Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ; Великобританія 07 листопада 2020 р. / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. – Київ; Великобританія: ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. – С. 20–25.

62. Купін, А. П. Політико-правовий аналіз реалізації права на свободу пересування та вибору місця проживання умовах модернізації політичної

системи України [Текст] / А. П. Купін // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – С.133–135.

63. Купін, А. П. Правове регулювання діяльності служби дільничних офіцерів поліції [Текст] / А. П. Купін // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018.–С. 167–169.

64. Купін, А. П. / Політико-правовий аналіз проблеми реалізації громадянських прав та свобод як детермінанти модернізації політичної системи України [Текст] / А. П. Купін // Науковий журнал «Politicus» – Одеса, 2018 – № 4. – С. 51–56.

65. Kupin, A. P. / Financial and legal status of organs of municipal authorities in Ukraine [Текст] / A. P. Kupin // Colloquium-journal – Warszawa, 2019 – № 12. – С. 63–65.

66. Kupin, A. P. / Правове регулювання комерційної таємниці в законодавстві України [Текст] / А. Р. Купін // Colloquium-journal – Warszawa, 2019 – № 13. – С. 54–56.

67. Купін, А. П. Законодавча практика обмеження права на свободу пересування в Україні та країнах ЄС [Текст] / А. П. Купін // Матеріали круглого столу «Вимушені переселенці між минулим та майбутнім: стан і проблеми інтеграції», Київ, 29 листопада 2018 р. / . – Київ : Карітас України. – 2018. – С. 44–46.

68. Купін, А. П. Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання в законодавстві України [Текст] / А. П. Купін // Матеріали наукового семінару «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування», Дніпро, 08 грудня 2018 р. / – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2018. – С. 63–65.

69. Купін, А. П. Особливості адміністративно-правового статусу вимушених переселенців в незалежній правовій державі Україні [Текст] / А. П. Купін // Матеріали круглого столу «Право національної безпеки та військово-право: історія, сучасність, перспективи», Київ, 28 березня 2019 р. / Київ : Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН. – 2019. – С. 31-33.

70. Купін, А. П. Соціально-політичні проблеми вимушених переселенців у сучасному світі [Текст] / А. П. Купін // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське суспільство в контексті правових побудов», Дніпро, 12 квітня 2019 року. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2019. – С. 34–37.

71. Купін, А. П. Засоби адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина [Текст] / А. П. Купін // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 25 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛПРА ЛТД», 2018. – С.133–135.

72. Купін, А. П. Значення адміністративно-правових заходів у протидії проституції [Текст] / А. П. Купін // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції «Наука та практика», 03 червня 2019 р. – Вінниця, 2019. – С. 56-58.

73. Купін, А. П. Поняття «внутрішньо переміщена особа» у контексті міжнародно-правових норм та законодавства України [Текст] / А. П. Купін // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019.– С. 125–127.

74. Купін, А. П. Управління міжетнічними конфліктами, теоретичні проблеми [Текст] / А. П. Купін // Сучасні світові тенденції розвитку науки, технології та інновацій : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 28-29 червня 2019 року / Ужгород, 2019. – С. 4–6.

75. Купін, А. П. Діяльність адвоката в адміністративному судочинстві [Текст] / А. П. Купін // Матеріали наукового семінару «Актуальні проблеми

державотворення, правотворення та правозастосування», Дніпро, 19 лютого 2020 р. / – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2020.– С. 63–65.

76. Купін, А. П. Юридичні гарантії обмежень особистих прав та свобод громадянина [Текст] / А. П. Купін // Abstracts of III International Scientific and practical conference, Sofia, 13-15 November, 2019 / Sofia, Bulgaria: Scientific Publishing Center “Sci-conf”. – 2019. – С. 321-324.

77. Купін, А. П. Значення адміністративно-правових заходів у протидії проституції [Текст] / А. П. Купін // Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції «Наука та практика», 03 червня 2019 р. / Вінниця, 2019. – С. 56-58.

78. Купін, А. П. Освітня політика як засіб врегулювання міжетнічних протиріч: міжнародний досвід нормативно-правового регулювання [Текст] / А. П. Купін // New stages of development of modern science in Ukraine and EU counties. – Riga, Latvia 2019. – 472 с.

79. Купін, А. П. Правове забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні [Текст] / А. П. Купін // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» – Київ, 2019 – № 4. – С. 41–53.

80. Kupin, A. P. / Правове регулювання комерційної таємниці в законодавстві України [Текст] / А. П. Купін // Colloquium-journal – Warszawa, 2019 – № 13. – С. 54–56.

81. Купин, А. П. Средства обеспечения реализации гарантий прав и свобод как элемент политико-правового статуса гражданина [Текст] / А. П. Купин // Społeczeństwo i Polityka.- Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztoro w Pułtusku, 2019. – № 4. – С. 47–55.

82. Kupin, A. P. Content of international cooperation in the human right protection // Krakowskie Studia Malopolskie – Krakow, Wydawnictwo Adam Marszalek, 2020 – Vol. 25/2020. – С. 71–76.

83. Kupin, Arnold P. Counteracting administrative misconducts in the sphere of economic activity [Текст] / Lyudmila Yu. Progoniuk, Iryna V. Kalinina, Khrystyna

P. Horuiko, Kateryna M. Rudoi, Arnold P. Kupin. // *International Journal of Management (IJM)*. Volume 11, Issue 5: 2020. С. 233-246.

84. Купін, А. П. Діяльність адвоката в адміністративному судочинстві [Текст] / А. П. Купін // *Матеріали наукового семінару «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування»*, Дніпро, 19 лютого 2020 р. / – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2020 – С. 63–65.

85. Купін, А. П. Право свободи пересування в країнах ЄС та за Конституцією України [Текст] / А. П. Купін // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне»*, 6–7 березня 2020 р. / Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2020. – С. 74–79.

86. Купін, А. П. Міжнародний досвід визначення поняття правоохоронних органів та правозастосовної діяльності [Текст] / А. П. Купін // *Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя*, 13–17 квітня 2020 р. / Редкол.: Ю. М. Внуков (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2020.– С. 126–128.

87. Купін, А. П. Практика законодавчого регулювання правових обмежень щодо вимушених переселенців [Текст] / А. П. Купін // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності»*, 8–9 травня 2020 р. / Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, – С. 23–25.

88. Купін, А. П. Виборчі права мігрантів у країнах європейського союзу [Текст] / А. П. Купін // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії»*, Дніпро, 15 травня 2020 року. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2020. – С. 44–47.

89. Kupin A.P. Local self-government bodies in the mechanism of ensuring the realization of the rights and freedoms of internally displaced persons [Текст] / А. П. Купін // *Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts – Krakow*, Wydawnictwo Adam Marszalek, 2020 – Vol. 14/2020. – С. 81–88.

90. Kupin, A. P. / Засади відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договорами про надання правової допомоги Україні [Текст] / А. С. Бодзьяк, А. П. Купін // Colloquium-journal – Warszawa, 2021 – № 5(92). – С. 54–56.

91. Купін, А. П. Правоохоронні органи як суб'єкти забезпечення національної безпеки [Текст] / А. П. Купін //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук», 16–17 жовтня 2020 р. / Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. – С. 23–27.

92. Купін, А. П. Міграційна політика як напрямок національної безпеки держави [Текст] / А. П. Купін //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Чинники розвитку суспільних наук у ХХІ столітті», 23-24 жовтня 2020 р. / Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. – С. 71–75.

93. Купін, А. П. On the issue of social protection and security of internally displaced persons [Текст] / А. П. Купін // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Політологія, філософія, історія і соціологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та ЄС», 30-31 жовтня 2020 р. / м. Влоцлавек: Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2020. – С. 67–71.

94. Купін, А. П. Система внутрішньої безпеки країни [Текст] / Купін А. П. //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах», 27-28 листопада 2020 р. / Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. – С. 55–58.

95. Купін, А. П. Органи місцевого самоврядування у механізмі забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Текст] / А. П. Купін //Матеріали Круглого столу присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини «Сучасний стан реалізації прав в Україні положень Загальної декларації прав людини», 10 грудня 2020 р. / Дніпро: Державний науково-дослідницький інститут МВС України, 2020. – С. 44–47.

96. Купін, А. П. Державне управління та національна безпека // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Текст] / А. П. Купін // «Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття», 18–19 грудня 2020 р. / Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2020. – С. 37-41.

97. Купін, А. П. Правове регулювання комерційної таємниці в законодавстві України [Текст] / А. П. Купін // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право» – Дніпро, 2021 – № 1. – С. 43–53.

98. Максакова, Р. М. Конституційно-правове регулювання інститутів демократії в Україні: від Декларації про державний суверенітет України до Конституції України [Текст] / Р. М. Максакова // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана.- С. 2216-2217.

99. Максакова, Р. М. Проблеми теорії і практики конституційних основ правозахисної діяльності як важливий предмет дослідження українських правознавців [Текст] / Р. М. Максакова // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 1. С. 317–318.

100. Максакова, Р. М. Найвразливіші конституційні права та свободи внутрішньо переміщених осіб та громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях в Україні [Текст] / Р. М. Максакова // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18 травня 2019 р.) / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. Дніпро : «ЛПРА ЛТД», 2019. 376 с.– С.83-84.

101. Maksakova, R. Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. / Зарубежный опыт обеспечения общественной безопасности и порядка со стороны полиции во время массовых мероприятий и возможности его использования в Украине

[Текст] / Р. М. Максакова // Vitalii Pchelin, Lina Fomina, Ruslana Maksakova, Ivan Kubariev. Asia life sciences. The Asian International Journal of Life Sciences. Supplement. – 21(2): 2019. – pp. 233–246.

102. Максакова, Р. М., Погребна, В. Л. Блогерські стратегії проекту з відновлення миру і діалогу для внутрішньо переміщених жінок «Голос жінки має силу 2019» [Текст] / Р. М. Максакова // Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9–10 квітня 2020 р.) / редкол.: В.Л. Погребна, В.М. Попович, Н.В. Островська, Т.О. Серга та ін. [Електронний ресурс] Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 200-203.

103. Maksakova, R. Right to health protection in the former-soviet constitutions: constitutional and legal analysis. / Право на медичинську допомогу в конституціях постсоветських стран: конституційно-правовий аналіз // Maksakova R.M., Kyrychenko Y.V., Smoliarova M.L. Right to health protection in the former-soviet constitutions: Constitutional and legal analysis. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. – 2020. – 14 (4). – pp. 7908–7913.

104. Максакова, Р. М. Новий закон про всеукраїнський референдум — нові питання для дискусій [Текст] / Р. М. Максакова // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 19-23 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В.В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. – С. 20–23.

105. Максакова, Р. М. Право громадян на участь у всеукраїнському референдумі: співвідношення конституційних засад та законодавчо визначеного механізму реалізації [Текст] / Р. М. Максакова // Конституція — основа розвитку держави і суспільства: Збірка тез XII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 червня 2021 року).

106. Пальченкова, В. М. Захист законних прав і свобод людини заохочувальними кримінально-правовими нормами / В. М. Пальченкова [Текст] // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах:

вітчизняний та зарубіжний досвід : матер. II Міжнр. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). - Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. - С. 119-122.

107. Пальченкова, В. М. Витоки заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права / В. М. Пальченкова [Текст] // Актуальні проблеми публічного та приватного права : мат-ли міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25 травня 2018 р. – Запоріжжя : КПУ, 2018. –С. 50–52.

108. Пальченкова, В. М. Участие общества в исполнении уголовных наказаний (литовско-польский период) / В. М. Пальченкова [Текст] // Приоритетные направления развития правовой системы общества [Электронный ресурс] : VII Международная научно-практическая конференция (Гомель, 3–4 мая 2018 года) : [материалы]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2018. – Режим доступа : <http://www.conference.gsu.by>.

109. Пальченкова, В. М. Не ювілей (113 років проекту Конституції Української Народної партії) / В. М. Пальченкова [Текст] // Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення) : збірник мат-лів Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 1 листопада 2018 р.). Львів, 2018. – Вип. 2. – С. 97–102.

110. Пальченкова, В. М. Проблемні складові історико-правової науки / В. М. Пальченкова [Текст] // Правова держава : історія, сучасність та перспективи формування : мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22 лютого 2019 р., ДДУВС). – Дніпро : ДДУВС, 2019. – С. 25–28.

111. Пальченкова, В. М. Покарання як вид соціального контролю / В. М. Пальченкова [Текст] // Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 01 листоп. 2018 р.) / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. – С. 44–46.

112. Пальченкова, В. М. Участь громади у запобіганні злочинам (литовсько-польський період) / В. М. Пальченкова [Текст] // Місцеве управління

та місцеве самоврядування в історії права, держави і юридичної думки : матеріали XXXIX Міжнародної історико-правової конференції 2-3 листопада 2018 р., м. Львів. Київ-Херсон : Олді-плюс, 2018. – С. 81–89.

113. Пальченкова, В. М. Релігійна діяльність в установах виконання покарань : благо чинність, духовна підтримка та крок засуджених на шляху до ресоціалізації / В. М. Пальченкова [Текст] // Вісник пенітенціарної асоціації України. – №3. – 2018. – С. 92–101.

114. Пальченкова, В. М. Олександрівський тюремний замок : дата заснування / В. М. Пальченкова [Текст] // Вісник пенітенціарної асоціації України. – №.4 (6). – 2018. – С. 55–63.

115. Пальченкова, В. М. Леді Макбет Мценського повіту (жіноче подружнє насильство) / В. М. Пальченкова [Текст] // Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О. П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. – С. 131–133.

116. Пальченкова, В. М. Пенітенціарна система та революція 1905 – 1907 рр. в українських губерніях Російської імперії / В. М. Пальченкова [Текст] // Українське правознавство в антропологічному вимірі та європейському правовому просторі: історія, сучасність, перспективи Міжнародна історико-правова конференція (30 травня – 3 червня 2019 р. – С. 134–138.

117. Пальченкова, В. М. Міжнародне співробітництво у пенітенціарній сфері як засіб інтеграції України у світове співтовариство / В.М. Пальченкова [Текст] // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т.Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 32–36.

118. Пальченкова, В. М. Общество, право, социальный контроль / В. М. Пальченкова [Текст] // Юридическая наука, законодательство и правоприменительная практика: закономерности и тенденции развития : сб. науч. статей. : в 2 ч. Ч. 1. Гродно : ГрГУ, –2020. – С. 21–25.

119. Пальченкова, В. М. Штраф як вид покарання від Київської Русі до сьогодення / В. М. Пальченкова [Текст] // Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах : історичний аспект (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого). Мат-ли круглого столу (24 вересня 2019). Асоціація випускників НЮУ імені Ярослава Мудрого. – Х. : ФОП Бровін О. В., 2019. – С. 33–35.

120. Пальченкова, В. М. Деякі проблемні складові історико-правової науки / В. М. Пальченкова [Текст] // Феномен українського права історичні витоки та сучасна парадигма : матеріали ХІІ Міжнародної історико-правової конференції 7 – 10 листопада 2019 р., м. Глухів. 2019. – С. 33–40.

121. Пальченкова, В. М. Соціальний патронаж і профілактика рецидиву злочинів / В. М. Пальченкова [Текст] // Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну ; зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2020. – С. 32–35.

122. Пальченкова, В. М. Социальный контроль: краткий экскурс в историю / В. М. Пальченкова [Текст] // Проблемы социально-ориентированного инновационного развития белорусского общества и профсоюзы. XXIV Международная научно-практическая конференция (7-8 февраля 2020 года, Гомель). – Гомель: Ин-тут профсоюзов. – С. 24–30.

123. Пальченкова, В. М. Общество, право, социальный контроль / В. М. Пальченкова [Текст] // Юридическая наука, законодательство и правоприменительная практика: закономерности и тенденции развития : сб. науч. статей. : в 2 ч. Ч. 1. Гродно : ГрГУ, 2020. – С. 21–25.

124. Palchenkova, V. M. Bocheliuk V. Y., Denysov S. F., Denysova, T.A., Panov N. S Psychological and legal problems of ensuring human rights // Rivista Di Studi Sulla Sostenibilita. – 2020. – № 1. – P. 235–243.

125. Palchenkova, V. M. Sergey V. Petkov, Serhii F. Denysov, Ganna S. Yermakova, Viktoriia M. Vovk The Use of Competency-based Approach to

Forming Professional Culture in Preservice lawyers // International Journal of Higher Education Vol. 9. – No. 7.– 2020. – P. 367–376.

126. Palchenkova, V. M. Riabchynska Olena, Gorokhovska Olena, Stomatov Eduard, Sergii P. Myrnyi Legal and moral and ethical problems of transplantation in Ukraine // JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS VOL 7, ISSUE 12. – 2020. – P. 2037-2041.

127. Пальченкова, В. М. Штраф як вид покарання від Київської Русі до сьогодення / В. М. Пальченкова [Текст] // Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах : історичний аспект (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого). Мат-ли круглого столу (24 вересня 2019). Асоціація випускників НЮУ імені Ярослава Мудрого. – Х. : ФОП Бровін О. В., 2019. – С. 33–35.

128. Пальченкова, В. М. Деякі проблемні складові історико-правової науки / В. М. Пальченкова [Текст] // Феномен українського права історичні витоки та сучасна парадигма : матеріали ХІ Міжнародної історико-правової конференції 7 – 10 листопада 2019 р., м. Глухів. – 2019. – С. 33–40.

129. Пальченкова, В. М. Соціальний патронаж і профілактика рецидиву злочинів / В. М. Пальченкова [Текст] // Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну ; зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2020. – С. 32–35.

130. Пальченкова, В. М. Социальный контроль: краткий экскурс в историю / В. М. Пальченкова [Текст] // Проблемы социально-ориентированного инновационного развития белорусского общества и профсоюзы. XXIV Международная научно-практическая конференция (7–8 февраля 2020 года, Гомель). Гомель: Ин-тут профсоюзов. – С. 24–30.

131. Пальченкова, В. М. Provision of the Right to Health of Convicted and Personnel under Conditions of Prison in Ukraine (Забезпечення права на охорону здоров'я засуджених та персоналу в умовах позбавлення волі) / Anishchenko M,

Denysov S., Denysova T., Palchenkova M., Riabchynska O. [Текст] // Teikyo Medical Journal (Токійський медичний журнал). – 2021. – Vol. 44. – № 1. – P. 607-613.

132. Пальченкова, В. М. Науковець як сингулярність (присвячується А. П. Закалюку та Т. А. Денисовій) / В. М. Пальченкова [Текст] // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. Справ, Кримінол. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2021. – С. 443–445.

133. Саміло, Г. О. Особливості правової системи сучасного Китаю [Електронний ресурс] / Г. О. Саміло // Colloquium-journal. – 2018. – №3 (14). – С. 52-54.

134. Саміло, Г. О. Порівняльно-правовий спосіб тлумачення права [Текст] / Г. О. Саміло // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛПРА ЛТД», 2018. – С. 13–15.

135. Саміло, Г. О. Практичні результати тлумачення норм права [Текст] / Г. О. Саміло // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов.ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018.– С. 115–117.

136. Саміло, Г. О. Генеза ціннісних орієнтирів сучасного праворозуміння в Україні / Г. О. Саміло, Ю. В. Грунічева // Colloquium-journal. – 2018. – № 9 (20). – С. 52–54.

137. Саміло, Г. О. Правова природа органічних законів / Г. О. Саміло, Кучерук Т. В. // Colloquium-journal. – 2018. – № 10 (21). – С. 61–64.

138. Саміло, Г. О. Визначення правової системи Ботсвани / Г. О. Саміло // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) та ін. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – С. 8–13.

139. Саміло, Г. О. Верховенство права в сучасному Китаї // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол. : С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 39–42.

140. Саміло, Г. О. Витоки сучасної правової системи Мексики / Г. О. Саміло // Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 березня 2019 року. – Дніпро : ДДУВС, 2019. – С. 378–383.

141. Саміло, Г. О. Особливості правової системи сучасної Нігерії / Г. О. Саміло // Colloquium-journal. – 2019. - № 22 (46). – С. 48–50.

142. Саміло, Г. О. Еволюція правової системи сучасного Китаю / Г. О. Саміло // Colloquium-journal. – 2020. – № 25 (77). – С. 48–50.

143. Саміло, Г. О. Загальні принципи тлумачення права / Г. О. Саміло // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2020. – С. 9–11.

144. Саміло, Г. О. Особливості правової системи сучасного Гонконгу / Г. О. Саміло // Colloquium-journal. – 2020. – № 32 (84). – С. 50–54.

145. Саміло, Г. О. Цінності в сучасному праві / Г. О. Саміло // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 18–20 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2021. – С. 9–11.

146. Саміло, Г. О. Правові припущення в юридичній техніці / Г. О. Саміло // «Правова наука і державотворення в Україні у світлі сучасних глобалізаційних викликів: історія, теорія, практика» (до 25-ї річниці Конституції України), 11 червня 2021 року [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2021. – С. 10–12.

147. Smoliarova, M. L. The role of interest motive and incentive in employees legal incentives [Текст] / M.L. Smoliarova // Colloquium-journal – Warszawa, 2018 – №4 (15). Czesc 4 – С. 48–50.

148. Смолярова, М. Л. Стимулювання працівників в Україні та у зарубіжних країнах [Текст] / М. Л. Смолярова // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – С. 261–263.

149. Смолярова, М. Л. Стимул як спонукання до правомірної поведінки працівників [Текст] / М. Л. Смолярова // Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 16–20 квітня 2018 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов. ред.) Електрон. дані – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018.– С. 2220-2221.

150. Смолярова, М. Л. Стимулювання правомірної поведінки працівників [Текст] / М. Л. Смолярова //Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: Матер. наук. семінару (м. Дніпро, 8 груд.2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. – С. 119–121.

151. Смолярова, М. Л. Роль потреб працівників у правовому стимулюванні трудової діяльності [Текст] / М. Л. Смолярова // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М. І. Іншина, к.ю.н. І. С. Сахарук. – Київ, 2018. – С. 166-168.

152. Смолярова, М. Л. Премія як форма заохочення у трудовому праві [Текст] / М. Л. Смолярова // Розвиток трудового права і права соціального забезпечення : теорія і практика : тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.) / за ред.. О. М. Ярошенко. – Харків : ФОП Панов А.Н., 2018. – С. 197–200.

153. Смолярова, М. Л. Соціальний захист працівників органів правопорядку як складова соціальної безпеки. [Текст] / М. Л. Смолярова // Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євро інтеграційних процесів : тези допов. учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, к.ю.н. І. С. Сахарук. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – С. 45–47.

154. Смолярова М.Л., Шевченко-Карапиш, А.О. Соціальний захист працівників органів правопорядку [Текст] / М. Л. Смолярова, А. О. Шевченко-Карапиш // Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах»: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.); за заг. ред.. К. Ю. Мельника. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. – С. 414–416.

155. Смолярова, М. Л., Окопна, М. М. Роль і значення принципів розгляду трудових спорів [Текст] / М. Л. Смолярова, М. М. Окопна // Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ. – 2018. – №5. – С. 60–62. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=98>.

156. Смолярова, М. Л. Умови ефективності стимулювання учасників трудових правовідносин [Текст] / М. Л. Смолярова // Правові новели. Науковий юридичний журнал. – 2018. – № 6. – С. 42–47.

157. Смолярова, М. Л. Механізм правового стимулювання у трудовому праві [Текст] / М. Л. Смолярова //Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: Матер. наук. семінару (м. Дніпро, 8 груд.2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – С. 78–79.

158. Смолярова, М. Л. Роль потреб у правовому стимулюванні учасників трудових правовідносин [Текст] / М. Л. Смолярова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування: Матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2 лютого 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – С. 67–68.

159. Смолярова, М. Л. Розвиток теорії правового стимулювання у науці трудового права. [Текст] / М. Л. Смолярова // Південноукраїнський правничий часопис. Том 2. – 2018. – С. 8–10.

160. Смолярова, М. Л. Проблеми стимулювання в науці трудового права [Текст] / М. Л. Смолярова / Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення: Матер. Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 90-річчю з дня народження чл.-кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 р.). – Харків : Юрайт, 2019. – С. 266–268.

161. Смолярова, М. Л. Проблеми стимулювання у трудовому праві [Текст] / М. Л. Смолярова / Тиждень науки. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : Ю. М. Внуков (відпов. ред.) Електрон. дані – 2019.– С. 2215–2216.

162. Смолярова, М. Л. Проблеми правового стимулювання у трудових відносинах [Текст] / М. Л. Смолярова // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2019 р. / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 243–244.

163. Смолярова, М. Л. Цілі правових стимулів як засобів правового регулювання суспільно-трудова відносин [Текст] / М. Л. Смолярова // Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідомл. учасників ІХ Міжнар. Наук.-практ. конф., яка присвячена 50-річчю створення кафедри трудового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. – Харків : Право, 2019. – С. 270–272.

164. Смолярова, М. Л. Формування ефективно діючого мотиваційного механізму стимулювання суб'єктів правовідносин у сфері праці [Текст] / М. Л. Смолярова // Роль приватного права України в забезпеченні прав людини :

Матер. Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 29 листопада 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – С. 67–68.

165. Смолярова, М. Л. Використання правових стимулів для формування соціально-правової активності суб'єктів трудових правовідносин [Текст] / М. Л. Смолярова / Приватне та публічне право. – № 4. – 2019. – С. 47–52.

166. Смолярова, М. Л. Розвиток трудового законодавства у сфері правового стимулювання суб'єктів правовідносин: історико-правовий аналіз [Текст] / М. Л. Смолярова / Науковий вісник публічного та приватного права: Збірник наукових праць. Випуск 4. Т. 1 – К., 2019. – С. 217-223.

167. Shartava Serhii, Smolyarova Marina, Harust Yuriy, Kryvosheiev Konstantyn. Theoretical and legal analysis of the category financial security of the state. Asia life sciences. The Asian International Journal of Life Sciences. Supplement 21(1): – 2019. – С. 1–11.

168. Смолярова, М. Л. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм правового стимулювання» у трудовому праві [Текст] / М. Л. Смолярова / Порівняльно-аналітичне право». - № 5. – 2019. – С. 199–201.

169. Смолярова, М. Л. Правовий та соціальний захист працівників правоохоронних органів: навчальний посібник [Текст] / М. Л. Смолярова / – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 111 с.

170. Смолярова, М. Л. , Бодзяк, А. С. Проблеми трудового законодавства в контексті регулювання правової регламентації колективних договорів / М. Л. Смолярова, А. С. Бодзяк / Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ. – 2020. – №1. – С. 104–107. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=98>.

171. Смолярова, М. Л. Проблеми щодо матеріального стимулювання працівників у трудовому праві [Текст] / М. Л. Смолярова // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина. – Київ: ФОП Маслаков, 2020. – С. 86-88.

172. Смолярова, М. Л. Стимуляційна функція заробітної плати та її роль у формуванні мотивації у працівника[Текст] / М. Л. Смолярова // Тиждень науки-2020. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: В.В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. – С. 13-14.

173. Смолярова, М. Л. Стимуляційне регулювання на локальному рівні [Текст] / М. Л. Смолярова // Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 трав. 2020 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2020. – С. 239-241.

174. Смолярова, М. Л. Мотивація поведінки учасників трудових правовідносин за допомогою правових стимулів[Текст] / М. Л. Смолярова / Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ. – 2020. – № 5. – С. 104–106. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=127>.

175. Смолярова, М. Л. Професійна мотивація учасників трудових правовідносин. [Текст] / М. Л. Смолярова // Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист: тези доп. та наук. повідомл. Учасників X Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 9 жовт. 2020 р.) / уклад.: О. М. Ярошенко, Н. Г. Орлова, О. В. Соловйов; за ред. О. М. Ярошенка – Харків : Право, 2020. – С. 236 – 239.

176. Смолярова, М. Л. Стимулирование в трудовом праве: общетеоретический аспект [Текст] / М. Л. Смолярова // Colloquium-journal – Warszawa, 2020 – №32 (84). Czesc 2 – С. 48–51.

177. Смолярова, М. Л. Механізм правового стимулювання учасників трудових правовідносин на локальному рівні. [Текст] / М. Л. Смолярова // Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції присвяченої 92-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної

кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (2 квітня 2021 року). Харків, 2021. – С. 112–114.

178. Смолярова, М. Л. Стимуляційне регулювання трудових відносин на державному рівні [Текст] / М. Л. Смолярова // Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. До 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред.. проф.. Іншина М.І., за редакцією проф. В.В. Носіка, доц. Ковальчук Т. Г., ас. Мельник М.Б. – Київ : Освіта України. 2021. – С. 446–448.

179. Смолярова, М. Л. Підвищення вимог до професійних якостей працівників правоохоронних органів як запорука протидії злочинності. [Текст] / М. Л. Смолярова Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. – Харків: ХНУВС, 2021. – С. 346–347.

180. Смолярова, М. Л. Ефективність правового стимулювання у трудовому праві. / М. Л. Смолярова // Тиждень науки-2021. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 19–23 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», – 2021. – С. 13-14.